

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme

Yüksek Lisans Tezi

HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ TÜRK DIŞ
POLİTİKASINA ETKİLERİ

Danışman
YRD.DOÇ. DR. SERHAN OKSAY

HAZIRLAYAN
Sabri Zafer DOYURAN
2002.09.04.019

İstanbul-2005

GİRİŞ

Bu çalışmada temel hedef; bölgelerin ve coğrafyanın dış politikadaki önemini göz önünde bulundurarak yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin oluşturduğu Transkafkasya'nın Türkiye için nasıl önem taşıdığı, bu bölgenin Türk dış politikası açısından ne ifade ettiğinin incelenmesi olacaktır. Açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşan Transkafkasya, Türkiye'nin komşusu olduğu, üzerinde devamlı konuşulan, hayati konumda görülen, büyük fırsatların olduğu ileri sürülen, herkesin üzerinde farklı görüşlere sahip olduğu bir bölgedir. Bu çerçevede çalışmanın hedefi, bu bölgeyi iç dinamiklerini de göz önünde bulundurarak, ancak daha çok bölgesel konumunu ve Türkiye ile ilişkilerini ve Türkiye'nin dış politikalarını ayrıntılarıyla ele almaktır.

Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dış Politikasına Etkileri başlıklı tez çalışmamızın I.bölümünde;Hazar havzasının coğrafi yapısı,coğrafi tanımlanması ile tarihsel gelişimi ve siyasal yapısı incelenmeye çalışılmıştır.Siyasal yapıyı tanımlarken bölgeye uzun yıllar hakim olan ve halen izlerini belli eden S.S.C.B. dönemi ve öncesi olarak incelenmiştir.S.S.C.B.'nin dağılmasından sonar ortaya çıkan devletlerin yapıları incelenerek pekiştirilmeye çalışılmıştır.Ayrıca bölge ve bölge enerji kaynakları üzerinde hakimiyet istekleri bulunan devletlerinde politikaları da birinci bölümün konusu içinde yer almaktadır.

Çalışmamızın II.bölümünde ise;Türk Dış Politikasına yön veren temel dinamikler ile S.S.C.B.'nin dağılmasının Türk Dış Politikasının bölgeye yönelik eğilimlerini nasıl değiştirdiğine değinilmiştir. III.bölümde ise;Türkiye'nin enerji ihtiyacı ve Türk Dış Politikasına yansımaları incelenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise ulusal çıkarlar doğrultusunda çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZAR HAVZASININ TANIMLANMASI, TARİHİ SİYASAL YAPISI VE ENERJİ KAYNAKLARI

Harita 1. Hazar Denizi Bölgesi

Kaynak: Gadir Bayramov, Hazar Bölgesi ve Azerbaycan Enerji Kaynakları ve Sorunları
İ.Ü. SBE Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2002.

1.1. HAZAR BÖLGESİ NİN TARİHİ VE TANIMLANMASI

Hazar Denizi 424.300 m² ile Dünya'nın en büyük kara içi su örtüsü yani iç gölüdür. Avrupanın Güneydoğu ucunda Kafkas dağlarının doğusunda uzanır. Orta Asya'nın batısındaki uçsuz bucaksız düzlüklere egemendir. Su hacmi 80 bin m³ ve su seviyesi -28 m'dir. Uzunluğu 1050 km, eni 450 km'dir. En derin kısmı 1098 m, ortalama derinliği 180m'dir. Suyu çok az tuzludur. Hazar Denizi'ne irili ufaklı 130

kadar nehir ve çay dökölür. Gölü besleyen nehirler Volga, Kura, Terek, Ural, Emba, Atrek ve Gurgan'dır.

Hazar Denizinde, Türkmenistan kıyısında Kuları, Kalpin, eleken, Aşur Ada, Koğuçı; Azerbaycan kıyısında Pir Allani, Nogaras, Bakü Adası, Kum Zire, Taş Zire, Sarı; Dağistan kıyısında een adaları vardır. Bunlardan eleken ve Pir Allani'de petrol üretilmektedir.¹

Nehir- kanal şebekesi dışında denizlerle ve okyanuslarla doğal herhangi bir bağlantısı bulunmayan Hazar, Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlıdır.

Genellikle Hazar Denizi'nin dünyanın en büyük tuz gölü olduğu belirtilir. Ama bilimsel araştırmalar bu denizin son jeolojik zaman olan Holosen bölümüne değin Azak Denizi, karadeniz ve Akdeniz yoluyla okyanuslara açık olduğunu göstermiştir. Hazar Denizi'nin fiziksel coğrafyasının tüm özelliklerini de bu etken belirlemiştir. Hazar Denizinde çoğu oldukça küçük olmak üzere 50 kadar ada vardır. Genellikle Kuzey, Orta ve Güney Hazar olmak üzere üçe ayrılan havzası, büyük ölçüde deniz tabanı engebellikleri, kısmen de hidrolojik özelliklerce belirlenir.²

Hazar Denizi önemli bir balıkçılık alanı olmasının yanı sıra büyük bir kara içi su yolu oluşturur. Kafkas petrol alanlarının uzantısı olan su altı petrol yatakları yoğun biçimde işletilmektedir. Yıllık yağış ortalaması yaklaşık 200mm'dir.³

Hazar Denizi'nin hidrolojik havzası yaklaşık 3,500 km²'lik çok geniş bir alanı kaplar. Denizin beslenmesinde başlıca rolü Volga oynar ve bir yılda havzaya gelen ortalama 350 km³ suyun 271 km³ kadarını yalnız başına bu nehir sağlar. Akarsular, aynı zamanda taşıdıkları büyük miktardaki kumlu ve killi maddeleri de Hazar'a boşaltırlar. Sadece Volga, Terek ve Kura nehirlerini getirdiği bu tür alüvyonların tutarı 69 milyon tondur. Eklenen büyük su kütesine rağmen şiddetli buharlaşmadan dolayı bu denizin seviyesi okyanusdakilerinden yaklaşık 28 m aşağıdadır. Suyun bol geldiği ilkbahar sonları ile yaz başlarında seviye daha yüksek olur; ancak yine de mevsimlik değışiklikler birkaç dm'yi, gelgit olayının yol açtığı oynamalar da birkaç cm'yi aşmaz.⁴

¹ Yeni Rehber Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi, İstanbul,1993,s. 28

² Ana Britanica 15. Cilt, 1994, s. 109-110

³ Grolier International Americana, Sabah Gazetesi, Cilt 7, 1993, s. 127

⁴ Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, 4. Cilt, İstanbul 1985, s. 108

Hazara kıyısı olan ülkeler Rusya, Azerbaycan, İran Türkmenistan ve Kazakistan'dır.

Hazar ekonomik ve biyolojik rezervlerinin önemi bakımından dünyadaki denizler arasında ayrıcalıklı yeri olan Hazar, Volga kıyısı, Transkafkasya, Kuzey Kafkasya, Orta Asya ve İran arasında deniz taşımacılığı aracılığı ile ekonomik ilişkiler kuruyor ve geliştiriyor. Uygun olan coğrafi konumu, zengin biyolojik rezervleri, zengin petrol, doğalgaz, fosforit, mirobilit, tuz iyot, brom rezervleri Hazar'ın stratejik önemini arttırmaktadır.⁵

Özellikle, stratejik açıdan önemli petrol sahaları ve balık stoklarının bünyesinde bulundurmanın yanı sıra, kıyı devletleri için hayati önemdeki petrol ve doğalgaz boru hatları da Hazar bölgesinden geçmektedir.⁶

Petrol ve doğal gaz üretiminden sonraki safha, elde edilen ürünün dünya piyasalarına ulaştırılmasıdır. Hazar denizi havzası gibi zengin enerji kaynaklarına sahip bu denize sahildar devletlerin en büyük sıkıntıları geniş bir kara kitlesinin ortasına sıkışıp kalmaları, dış dünya ile doğrudan temas imkanı bulamamalarıdır. Bu sebeple kendilerine transit yolu sağlayacak devletlerle uyum sağlamak ve onların topraklarından geçirilecek boru hatları için mali kaynak bulmak veya yabancı petrol şirketleriyle ortaklıklar kurmak mecburiyetindedirler. Bu durumda karşılarında en büyük engel Rusya'dır. Bahse konu alan, Türkiye, Rusya, Orta Asya, Kafkasya, İran, Afganistan, Pakistan, Çin ve Hindistanı ihtiva eder.⁷

1.1.1. TARİHSEL PERSPEKTİFTEN HAZAR'IN TANIMLANMASI

Tarihsel perspektiften bakıldığında: Hazar Denizi, ticaret ve ulaşım coğrafyası açısından tarihte önemli bir rol oynamıştır. Hazar ismi, denizin kuzey ve batısında oturan Türk kabileleri için Arap-İslam kültürünün ortaya çıkmasından itibaren Arap müellifleri tarafından kullanılmış ve denize Bahrü'l-Hazar denilmiştir. Bunun yanında Bahr-ül-cebel, Bahr-ül-acim gibi isimleri de vardır.⁸ Coğrafyacıların bölgeye çok fazla isim vermelerinden burası hakkında bilgilerin eksik olduğu ortaya çıkmaktadır

⁵ Osman Nuri ARAS, "Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi", Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.6

⁶ C. SCHOFIELD- M. PRATT, "Claims to the Caspian Sea", "Jane's Intelligence Review, February-1996, s.75

⁷ SİSAV, (Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı), "Türkiye'nin Enerji İhtiyacı Açısından Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal gaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi", İstanbul, Nisan 1998, s.3

⁸ Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi cilt.17 İstanbul 1998 s.110

Yeni Taş Çağında(Neolitik Çağ)M.Ö.4000 ile 2000 yılları arasında Hazar Denizi çevresinde üstlenmiş olan kabilelerin avcılık ve çobanlık yaparken, Mezopotamya ve Pers ülkeleri ile de ticaret yaptıkları bugünkü Aşkabad yakınlarında yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. M.Ö.1700 dolaylarından başlayarak belirgin bir göçebe kültürü doğmuştur. M.Ö.1700 ile 1000 yılları arasında atlı göçebelik yaygınlaşmıştır. Hazar Denizi ve Aral gölü çevresine yerleşen Saka boyları bölgede bir hanedan kuran ilk atlı göçebelereydi. Bu hanedanlık doruğa ulaştığı M.Ö.800 dolaylarında bugünkü İran'ı,Türkiye'nin Doğusunu ve Orta Asya'yı kapsayan bir alana hükmediyordu. Perslerin baskısı altındaki Sakalar bugünkü Kırgızistan'ın bulunduğu bölgeye çekilmişlerdir. M.Ö.200 yıllarına kadar hüküm sürmüşler daha sonra Perslerin egemenliği altına girmişlerdir. M.Ö.700'den 300'e kadar Sirideryanın kuzeyine yerleşmiş bulunan İskitler,güneye doğru yayılarak Orta Asya ve sonra Hindistan ile Suriye'yi istila etmişlerdir. Perslerin ve daha sonra Büyük İskender'in başlıca düşmanı haline gelmişlerdir.⁹

İlk Pers kralları,Saka boylarından türeyen toplulukların yaşadığı OrtaAsya'yı bölgelere ayıran ilk hükümdarlar olmuşlardır. Amuderya ve Siriderya arasındaki,Hazar Denizi'nden Pamir dağlarına kadar uzanan bölgeyi üç belirgin kesime bölmüşlerdir. Bunlar batıdan doğuya doğru;Korosmia,Baktria ve Sogdiana'ydı.¹⁰

Doğudan ve güneyden gelen istilaların tek istisnası Büyük İskender'in komutasındaki Grekler'in gelişidir. İskender Persleri yendikten sonra M.Ö.329 ile 327 arasında Baktria ve Sogdiana'yı fethetmiştir. Orta Asya'da silinmez izler bırakan İskender kentler kurmuş, Elen kültürünü yayarak,bölgenin o zamana kadar görmediği ölçüde birlik sağlamıştır.¹¹

Grekler, Hazar Denizi'nin varlığından Karadeniz kolonilerinde bulunan tüccarlar vasıtası ile haberdar oldular. Sadece güney kısmını tanıdıkları bu denize,etrafında oturan iki kavmin ülkelerinden dolayı Kaspia veya Hyrkania denizi adını verdiler. Büyük İskender'in İran kültür havzasına giren bölgeleri fethi sırasında Grekler İranlılar'dan Hazar Denizi üzerine pek fazla bir şey öğrenemediler.¹²

⁹ Ahmet Raşid 'Orta Asyanın Dirilişi'(İslam mı?Milliyetçilikmi?)cep kitapları İstanbul 1996 s.19

¹⁰ Ahmet Raşid a.g.e.,s.20

¹¹ Ahmet Raşid a.g.e., s.20

¹² Türk Diyanet Vakfı a.g.e., s.109

M.S.372’de Hunlar bu bölgelere gelmişlerdir. Bu bölgeleri daha çok bir geçit olarak gören Hunlar Romalılarla önemli savaşlarda bulunmuşlardır. Roma İmparatorluğu o dönemde dünyanın en güçlü imparatorluğu olarak bu bölgelerde de etkili olmuş,daha sonra Bizans imparatorluğu Roma’nın yerini almıştır. Bizans imparatorluğu, Kafkasya kıyılarında ki müstahdem mevkileri,zengin ve dar Gürcistan ovasını, Kafkasya geçitlerine, Hazar steplerine ve Mezopotamya’ya giden tüm yolları kontrolü altında tutmaya çalışmıştır.¹³

12.y.yılda Bizans’ın izniyle Karadeniz’e geçen Venedikliler ve Cenevizliler de Hazar Denizi yolunu ticaret amacı ile kullandılar. Venedikliler ve Cenevizliler,Don ve İdil ırmaklarından Hazar Denizi’ne geçtiler ve burada ki bazı limanları ticaret merkezi haline getirdiler. Böylece Avrupa devletleri de aralarında yaptıkları bir anlaşma ile Çin ve Hindistan’dan gelen malları İskenderiye’den almayarak Hazar Denizi üzerinden taşımaya başladılar.¹⁴

8.y.yıldan 13.y.yıla kadar Hazar denizi Müslüman devletlerin kuzey sınırının bir bölümünü oluşturuyordu. Bu dönemlerde Hazar denizinde ki limanlardan gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde büyük bir canlılık yaşandı. Moğol istilası ve Altın Ordu devletinin İslamiyet’i kabul etmesi ile Hazar bölgesi belli bir süre politik ve kültürel birliğe kavuştu ve deniz ticaretinde önemli bir büyüme yaşandı. Hazar denizi Avrupa’nın Karadeniz üzerinden Orta Asya’ya ve Hindistan’a giden büyük ticaret hattını önemli bir bağlantısı haline geldi.¹⁵

1.1.1.1. OSMANLI-RUS DÖNEMİ

Ruslar 9.y.yıla kadar Hazar Denizinde ki ticari hayatta çok küçük bir rol oynamışlardı.9. ve 10. y.yıllarda ki Viking istilası sırasında Rus gemileri,Hazar bozkırlarından nehir yoluyla indikleri denizin güney limanlarına birkaç defa yağma maksadıyla saldırıda bulunmuşlardı.¹⁶

¹³ Ali Faik Demir’Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya’Bağlam yayınları İstanbul 2003 s.63-64

¹⁴ Büyük Larousse’sözlük ve ansiklopedisi’Milliyet yayınları 10.cilt İstanbul 1986 s.5143

¹⁵ Türkiye Diyanet Vakfı a.g.e., s.110

¹⁶ Türk Diyanet Vakfı a.g.e.,s.111

Ruslar'ın da Kafkasya ve Orta Asya için mücadeleye başlamalarından sonraki bölge tarihi,bölgede varlığını sürdürmüş olan siyasi yapıların tarihinden çok bölgede hakim olmaya çalışan büyük devletlerin tarihi olarak gelişmiştir. Bu anlamda bölge özellikle 16.y.yılın ikinci yarısından itibaren Rusya ve Osmanlı imparatorluğu arasında mücadele alanı olmuştur. Kafkasya bölgesinin Karadeniz kıyılarına,yani bugünkü Gürcistan bölgesine hakim olan Osmanlı imparatorluğu bölgede hiçbir zaman tam bir hakimiyet kuramamıştır. Ancak Hazar kıyılarındaki Derbent'e kadar olan bölgeye hakim olmuştur. Güney Kafkasya İran'ın kontrolünde kalmıştır.¹⁷

Rusya ve Osmanlı imparatorluğunun bu bölgelerde karşı karşıya kalmasının sebeplerinden en önemlisi, Rusya'nın özellikle I.Pedro(1689-1725) ile şekillenen sıcak denizlere inme politikasının ana merkezlerinden biri olmasıdır. Bu politika Kafkasya bölgesinin Rusya açısından stratejik önemini ortaya koymakta ve Rusya'ya hakimiyet alanını İran üzerinden Hint Okyanusuna genişletme fırsatını vermektedir.¹⁸

31 Aralık 1492 tarihinde Kırım Hanının aracılığı ile Osmanlı padişahı 2. Beyazıt'ın Moskova Büyük Knez'i III.İvan ile yaptığı mektup teatisi ilişkilerin başlangıcı kabul edilmektedir. 1992'de Türk –Rus ilişkilerinin 500.yılı Moskova ve Ankara'da kutlanmıştır.¹⁹

18.y.yılda Osmanlılar İran'ın Hazar Denizi kıyılarında ki eyaletlerini fethetmek isteyen Rus Çarı I.Pero'ya karşı harekete geçtilerse de Fransa'nın araya girmesi ile imzalanan anlaşma sonucu Gürcistan,Azerbaycan ve Dağıstan'ın bağımsız kalmaları koşulu ile Hazar Denizi kıyılarının Ruslar'da kalması kabul edildi. Ne var ki Türkistan ve Kafkas Türkler'i Hazar Denizi'nin Ruslar'ın denetimi altında bulunmasına uzun yıllar direndiler. Şeyh Şamil'in teslimi(1859),özellikle Türkistan'ın Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmesi üzerine bölgede egemenlik,bütünüyle Ruslar'ın eline geçti.²⁰

Tarihte iki imparatorluğun coğrafi konumları ve jeo-politik koşullar siyasi, ticari rekabet ve çatışmanın temelini oluşturmaktadır. Her şeyden önce, Türk-Rus ilişkilerinin,belli dönemlerde her iki ülkede hakim olan siyasi ve sosyal ideolojilerin etkisi altında bulunduğunu göz önünde tutmak gerekir. İslam geleneği hakim olan Osmanlı imparatorluğu'ndaki politika ile Cumhuriyet dönemindeki politika kökten

¹⁷ Fahir Armaoğlu'kafkaslarda yeniden yapılanma'Silahlı Kuvvetler Dergisi no:337.temmuz1993.s.3-6

¹⁸ Tadeusz Swietochowski'Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920'çev:Nuray Mert.İstanbul.Bağlam.1988.s.19

¹⁹ A.F.Demir a.g.e.,s.65

²⁰ Büyük Larousse cilt:10 s.5143

değişiktir. Rusya tarafına gelince, Ortodoksluk ve 3.Roma ideolojisi Osmanlı Türkiye'si ile ilişkilere kuşkusuz yön vermiştir. Fakat,iki imparatorluğu karşı kaşıya getiren bu ideolojilere rağmen ticari ve kültürel ilişkiler daima,sanıldığından daha kapsamlıdır.1492 iki memleket arasında ilk yakınlaşma siyasi,fakat daha çok iktisadi faktörlerin etkisi altında gerçekleşmiş görünmektedir. Gerek Rusya gerek Türkiye,ancak son dönemde patrimonial imparatorluk koşullarından kurtulduktan sonra,iki memleketin iktisadi çıkarlarını göz önüne alan modern-rasyonel bir ilişki sistemine yönelebilmişlerdir.²¹

1.1.1.2. SSCB DÖNEMİ

1917'deki Borşevik Devrimi sırasında Orta Asya'da Lenin'in kendi kaderini tayin hakkı vaatlerini Orta Asya'ya tam bağımsızlık tanınacağı ya da daha geniş bir özerklik verileceği anlamı geldiğine dair hayli umut doğmuştur. Lenin'in Rusya'nın ve Doğu'nun müslümanlığının 5 Aralık 1917 tarihli ilk çağrısı Bolşevik programını ve özellikle kendi kaderini tayin hakkını Orta Asya'nın çarlığa karşı ayaklanmasına bağlıyordu.²²

SSCB Dönemi ve öncesi dönem itibariyle Orta Asya tarafına bakıldığında önemli miktarda yer altı zenginliğine ve verimli topraklara sahip olan Orta Asya bölgesi İpek Yolu'nun üzerinde olmasından dolayı tarihte önemli bir ekonomik alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zenginlikler özellikle Rusların bölgeyle ilgilenmelerinin temel nedeni arasında sayılabilir.²³

Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya bölgesi merkezi ekonomik planlamanın sonucu tarımsal ham maddenin kaynağı olarak algılanmış ve geniş bir tarımsal ekonomi geliştirilmiştir. Özellikle pamuk üretimine yoğunlaştırılmış ve 1970'lerde Sovyetler Birliğinde üretilen Pamuğun %95'i bu bölgeden elde edilmişti.²⁴

Sovyetler Birliği Yönetimi ile birlikte ulusallaştırma hareketlerine girişilmiştir. 1924'te Ulusal sınırların çizilmesinden sonra yazı dillerini geliştirmek amacıyla önce

²¹ Prof.DRT.Halil İnalçık'Osmanlı-Rus İlişkileri(1492-1700)'Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara 2003 <http://www.vatankirim.net/tarih>

²² Ahmet Raşit a.g.e., s.32.

²³ Ahmet Raşit, a.g.e., s.65.

²⁴ Ahmet Raşit, a.g.e., s.75.

1928 yılında Latin harfleri kullanılmaya başlanmış ve 1940'da ise Kiril alfabesine geçilmiştir.²⁵

Bu faaliyetler ulusal bilincin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Sovyet yönetimi hakkında yerel halkın yaşama düzeyinde iyileşmeler sağlanmıştır. Her ne kadar 1920 yılında Demir yollarının kurulmasına kadar bölgede iç savaştan ve 1930'lardaki kollektifleşme sırasında üretimin düşmesinden dolayı açlık baş göstermişse de halkın eğitim sağlık ve kültürel alanlardan faydalanma oranları artmış ve okuma-yazma oranı oldukça yükselmiştir.²⁶

Önemli bir gelişmede Türk kabilelerini ayrı milletler halinde getirme çabalarıdır. Kabile kültürlerini geliştirme, Türklerin ortak değerlerini yok etme üzerine kurulu bir politika kısmen başarılı olmuştur. Bölgenin ismi olan Türkistan'ın terkedilerek Orta Asya denilmesi ve küçük devletçikler oluşturulması da bu politikanın neticesidir. Uygulanan diğer bir politika Türk kabilelerinin dillerine tarihlerini ve kültürlerini unutturmaktır. Bu dönemdeki Rus politikasının ana unsurlarının şu şekilde özetleyebiliriz. İlk olarak dinin tahrip edilmesi, ikinci olarak sanayileşme ve kentleşmenin hızlandırılması, üçüncü olarak Türkistan'dan Rusya'nın değişik bölgelerine ve Rusya'dan Türkistan'a göçün devam ettirilmesi, dördüncüsü etnik itilafların körüklenmesi, beşincisi Rusça'nın yaygınlaştırılması, altıncısı Rus ve Türk bürokratların dayanışmasının sağlanması.²⁷

Bir dönem, Moskova'da herkes Asya'nın içlerine girip imparatorluğunu büyütmesini Rusya'nın alinyazısı olduğuna inanmıştı. Büyük Rus yazarı ve Hümanisti Dostoyevski bile 1881'de şunları yazıyordu. "Rus insanı yalnızca Avrupa'lı değil aynı zamanda Asya'lıdır. O kadarla da kalmaz yakın geleceğimizde de bize asıl çıkış yolunu sağlayacak olan belkide Asya'dır. Biz Avrupa'da arka saflarda yer alırken Asya'ya efendi olarak gireceğiz. Avrupa'da bizler Asya'lıyken Asya'da bizler Avrupa'lı olacağız. Asya'ya uygarlığı götürme misyonumuz, ruhumuzu körükleyerek bizi oralara itecektir."²⁸

Hem Orta Asya Hemde Kafkasya bölgesi Sovyetler Birliği Denetimi altında sıkı bir merkezi yönetim öngören komünist parti tarafından yönetilmiştir. Tüm siyasi ve

²⁵ Ahmet Raşit, a.g.e., s.44.

²⁶ Ahmet Raşit, a.g.e., s.67-75.

²⁷ Abdullah Demir, Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, Ötügen Yayınları, İstanbul 1998, s.68.

²⁸ Ahmet Raşit, a.g.e., s.28.

ekonomik kararların merkezden alındığı ve Cumhuriyetlerin bu politikaları uyguladığı bu dönemde yerel anlamda çok önemli işler kaydedilmiştir. Yönetimin ve ordunun kilit noktalarında büyük bir oranda Rusların bulunması Rus olmayan milletler arasında Rus karşıtı düşüncelerin canlı kalmasına yol açmıştır. Dünya ile irtibatın her alanında Moskova'nın merkez alınması bu bölgelerin tecrit olmasına sebep olmuş ve Moskova'ya bağımlılığı zorunluluğa dönüştürmüştür. Bu açıdan 1991 yılında gelişen olayların sonucunda elde edilen bağımsızlık Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde beklenilmeyen, hazır olunmayan bir duruma yol açmış ve sonraki yıllarda yaratılmaya çalışılan liberal sistemde önemli açmazların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁹

1.1.1.3. SSCB SONRASI DÖNEM

21 Aralık 1991 tarihli Alma Ata toplantısı ile Sovyetler Birliği dağıldığını resmen ilan etmiş ve bunu takip eden süreçte Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu duruma bir anlamda hazırlıksız yakalanmış bulunan Kafkasya ve Orta Asya devletlerinde bağımsızlıklarını ilan eden bir takım iç sorunlar yaşanmış ve etnik çatışmalar ortaya çıkmıştır.³⁰

Sovyetler Birliği'nin sona ermesi ve Gorbaçov'un görevinin bitmesi ile Yeltsin Rusya Federasyonu'nda gücünü sağlamlaştırmaya başladı. Sovyet ve Rus Komünist Partileri feshedildi. Yeltsin 1991 Ekim ve Kasım ayları boyunca Rusya için yeni bir bakanlar kurulu ve köklü bir ekonomik program uygulama yoluna gitti. Bu program, eski komünist ve muhafazakar milliyetçilerin işbirliği ile, 1989'da Gorbaçov tarafından kurulmuş olan sözde seçilmiş meclis Halkın Vekilleri Kongresi tarafından büyük bir muhalefet gördü. Devlet başkanı ve Kongre arasında devam eden mücadele 1993'te Yeltsin'in Kongre için yeni seçimlerin yapılacağını ilan etti. Karar, 1993 Ekimi'nin ilk haftasında Kongre taraftarlarıyla Yeltsin'e bağlı güvenlik kuvvetleri (çoğunlukla ordu birlikleri ve içişleri kuvvetleri) arasında sokak savaşlarına sebep oldu. Meclis binası Beyaz Saray -Yeltsin'in sadece iki yıl önce ihtilalcilere karşı ilk direnişini yaptığı yer-kuşatma altına alındı. Yeltsin yanlısı güçler galip geldi. Yeltsin, pozisyonunun güvenlik altına alınmasıyla, daha güçlü devlet başkanlığı yetkileri ve iki meclisli parlamento

²⁹ Prof. Dr. Halil İnalçık, a.g.e., www.vatankirim.net

³⁰ Erol KARAYEL, "Kafkasya'daki Etnik Sorunların Mahiyeti ve Çözüm Yolu", Kafkas Vakfı Bülteni, No:3, Kış, 1998,s.8

imkanı sağlayan yeni bir anayasa hazırlayabilecekti -Aralık 1993'te ulusal referandum yapılmıştır-. Bu yeni model ağırlıklı olarak Amerikan ve Fransız örnekleri üzerine bina edilmişti. Yasama organı Duma'nın yetkileri sıkı bir şekilde sınırlandırılmıştı.³¹

1993'ten beri en istikrarlı başarıyı gösteren parti, 1992 Kasımı'nda yasağı kaldırılan ve tekrar kurulan Gennady Zyuganov başkanlığındaki Komünist Parti'dir. Bunun yanında milliyetçi bir sağ kanat partisi olan ve Vladimir Jirinovsky tarafından yönetilen Liberal Demokrat Parti 1990'ların ortalarında kısa bir dönem çıkış yapmış fakat daha sonra tekrar zayıflamıştır. Duma ile başkanlık arasındaki mücadele devam etmiş ve 1995'te Çeçenistan'da savaş felaketinin ortaya çıkmasıyla yoğunlaşmıştır. 1996'da yapılacak olan başkanlık seçimleri Yeltsin'i makamından kaydıracak gibi görünüyordu. Rusya son beş yıl boyunca çok değişmişti. Komünist Parti'nin yayılcı etkisi yerini rekabete giren g merkezlerine bıraktı: Güvenlik kuvvetleri; askeriye ve beraberindeki sanayi kompleksleri; sözde oligarşiler, reform programı sırasında devletin kontrolü kaybettiği sıralarda ekonominin önemli bölümlerinin kontrolünü sağlamayı başaran güçlü iş yöneticileri; ve son olarak kendi topraklarını çok uzaklardan ve Moskova'nın çok az müdahalesiyle kontrol eden bölgesel liderler (Bunun en açık örneklerinden biri eski popüler general, Sibiryaya Krasnoyarsk oblastını yöneten Aleksandr Lebed'dir. Bu unsurlar arasındaki karışık ve sapkın işbirlikleri şimdi ülkeyi kontrol etmekteydi. Ülkeyi yöneten sınıf zenginleştikçe zenginleşirken, halkın çoğu ekonomi kötüye gittikçe daha çok acı çekiyordu.

Yeni yönetimin gücünü gösteren en göze çarpan örnekler, ekonomik gerilemeye sebebiyet verme ve giderek artan tutarsız kişilik suçlamalarına (sağlıksızlık ve alkoliklik gibi) maruz kalan Yeltsin'in kaybetmesi beklenen 1996 başkanlık seçimleriyle beraber ortaya ıktı. Bununla birlikte, kilit medya oligarşileri ile işbirliğinin sağlanmasıyla (zellikle en büyük medya kuruluşlarının sahibi olan Boris Berezovsky), Yeltsin'in şansı bütün muhalefet adaylarını saf dışı edecek şekilde ykseltirmiştir. Komünist lider Gennady Zyuganov'un ona yakın oy toplamasıyla Yeltsin yarışı kazanmış oldu. Yeltsin, sağlığının giderek bozulmasıyla, ataması Duma'nın onayına bağlı olan başbakanına daha çok güvenmek zorunda kaldı. 1993'ten 1998 martında Yeltsin tarafından azledilinceye kadar Viktor Chernomyrdin beş yıllık süre içinde yegane varlıktı. Yerine Yeltsin tarafından 35 yaşında bir ekonomist atandı. Beş aylık bir süre bu siyasi amazın

³¹ www.uluslararasıegitim.com/ulkeler/rus/yasam/tarih.asp

onun yapabileceklerinin ötesinde olduğunu göstermeye yetmiş ve Ağustos'ta o da görevden alınmıştır. Yeltsin'in Chernomyrdin'i tekrar görevlendirmesine rağmen Duma onu tekrar onaylamayı reddetti. Nihayet kıdemli bir asker diplomat olan, 1991 Körfez Savaşı'nda Irak'la yapılan anlaşmalarda görev alan ve daha sonra da KGB'nin dışişleri sorumluluğunu almış olan bir aday, Yevgeny Primakov üzerinde anlaşıldı.³²

Primakov da Yeltsin tarafından herhangi bir gerekçe gösterilmeden ve uyarılmadan görevden alınmaya kadar bir yıla yakın görevde kalmaya devam etti. Yerine başka bir eski ajan, KGB'nin içişlerinden (şimdi federal güvenlik servisi olarak bilinen FSB) sorumlu olarak görev yapmış Vladimir Putin getirildi. Meşum kökenine rağmen Putin maharetli bir yönetici olduğunu ispatladı: 1999 Aralık ayında yapılan Devlet Duma seçimlerinde, sadece iki ay önce kurulan hükümet yanlısı "Birlik" Partisi, Komünist Parti'nin ardında ikinci olarak yerini aldı. Putin'in artan popülaritesinin asıl sebebi İkinci Çeçen Savaşı'nın başlamasıydı. Rusya Federasyonu homojen bir yapıdan yoksundur ve 16 özerk cumhuriyet ve 30 özerk bölgeyle beraber 100 ulusu bünyesinde barındırmaktadır. Bu sayının çokluğu ve özellikle Müslüman çoğunluğun yaşadığı Güney Kafkasya bölgesi Moskova hükümetinin başının ağrımaya sebep olmuştur. 1991 ve 1992'de Kuzey Osetya ve İnguşetya'da savaş patlak vermiş ve Dağıstan ve Başkurdistan özerk bölgelerinde gerginlikler yaşanmıştır. Bir milyonluk nüfusuyla en geniş bölgelerden biri olan Tataristan'da 1992 Martı'nda yapılan bağımsızlık referandumuyla % 61 lehte oy toplanmıştır. Fakat bunlar arasında en ciddi olanı Ruslar'ın Çeçen ayrılıkçı hareketini engellemeye çalıştıkları Çeçenistan'dır. (Rus-Çeçen tarihini tamamen savaşlar ve geniş çaplı zulümler kaplar. 1944'te Almanlar'la işbirliği yapan Stalin, neredeyse nüfusun hepsini zorla Kazakistan steplerine sürmüştür. Çeçenlerin binlercesi yaşam mücadelesi verdi. Nihayet Krushchev bu insanlara haklarını iade etti ve yurtlarına geri dönmelerine izin verdi.) 1994'te geniş çaplı bir savaş başladı ve 1996 Ağustosunda ateşkes ilan edilinceye kadar devam etti. 1996 Ağustos kayıtlarına göre Çeçenistan'ın son resmi statüsü 2001 tarihine kadar ertelenmiştir. Bu zamana kadar Çeçenistan resmi ordu komutanı Aslan Mashadov'un devlet başkanlığında bağımsız kabul edilmektedir. Bununla beraber Moskova'ya göre bu yenilgi utanç vericiydi ve her iki tarafın da öç almak ve birbirlerini sınamak için yaptıkları bir savaştı.

³² www uluslararasıegitim.com/ulkeler/rus/yasam/tarih.asp

Öncekilerden daha hırslı ve saldırgan biri olan Putin'in atanması, ayaklanma olan bölgelerde ordu tarafından yapılacak olan yeni uygulamaların habercisi oldu. 1999 Ekimi'nde Moskova'da apartmanlarda bir çok kişinin ölümüne ve pek çok maddi zarara sebebiyet veren bir dizi bombalama olayları şaibeli bir biçimde Çeçenlerin suçlanmasında bahane olarak kullanıldı. Bu olaydan Çeçen ayrılıkçıları sorumlu tutan hükümet vakit kaybetmeden ayaklanma bölgelerine saldırı düzenlemeye başladı. Daha önce olduğu gibi savaş süreci yavaş ve dolambaçlıydı. Kitle imha silahlarının sistematik olarak kullanımı ve ağır silahlarla yapılan hücumlar izne bağlıydı ancak 2000 yılının ilk aylarında Rusya, ulusal ve uluslararası protestoları dikkate almayarak Çeçenistan'ı tamamen boyunduruğu altına almış oldu. Dağlardan gerilla saldırılarına devam eden savaşçılar ile Çeçenler'in stratejisi Rusya'yı mümkün olduğu kadar uzun süre denge dışı tutmaktır. Putin bu olayla beraber çok puan topladı ve böylece Yeltsin de nihayet, keyifsiz olduğu açıkça görülen başkanlık koltuğunu başkasına devretmek gerektiğini hissetti. Keyifsiz başkan yeni yılın başında emekliye ayrıldığını açıkladı. 2000 Martı'na ayarlanan başkanlık seçimlerinde Putin'in oyların % 50'sini alarak ilk turu alması biraz sürpriz oldu. Bastırılmış Çeçenya problemi çözülmediği takdirde Putin dikkatini Rusya'nın bozuk siyasi ve ekonomik yapıları üzerine yoğunlaştıramayacaktı. Bunun ilk belirtileri arasında Putin'in birçok hükümet tarafından benimsenen geniş özerklik uygulamasını kısıtlamayı önermesi gösterilebilir. Putin'in yakın ilişkiler içinde bulunduğu (FSB) federal güvenlik servisinin büyük bir rol ile görevlendirildiği de gayet açıktır. Ülke dışında Putin'in en büyük problemi, batıda hükümetin puan toplamasını sağlamak ve destek bulmaktır ve buna dayanarak finansal kaynak bulacağını ummaktadır. Daha geniş açıdan bakıldığında Güvenlik Konseyi'ne sürekli üyeliği Rusya'ya üst seviyede ses getirmektedir, fakat bir zamanlar etkisinin yoğun olduğu dünyanın pek çok bölgesinde -örneğin Orta Doğu ve Afrika- ağırlığı göz ardı edilmektedir. Yeltsin dönemi boyunca Ruslar Putin'den ve yeni başbakanı Mikhail Kasyanov'dan daha çok şey beklemişlerdir.³³

Sovyetler Birliği'nin yıkılması iki kutuplu dünya sistemini sona erdirmiştir. Bu çöküşün önemli sonuçlarından biri de beş yeni Orta Asya Devleti'nin dünya sahnesine çıkmasıdır. Bunlar, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Bu yeni devletler kaçınılmaz olarak gerek bölgesel gerekse küresel

³³ www uluslararasıegitim.com/ulkeler/rus/yasam/tarih.asp

güçlüklerin dış politikalarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerden en çok etkilenen ülke ise Türkiye'dir.³⁴ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Hazar'ın önemi Rus olmayan üç kıyı devleti olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesiyle büyük oranda artmıştır. Bu ülkeler için Hazar enerji kaynaklarının geliştirilmesi ekonomilerini yeniden inşa etme ve iç istikrarı sağlama açısından önem arz etmektedir. Özellikle kaynakların amaçlar doğrultusunda geliştirilebilmesi için yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan bu üç devlet de batılı ülkeleri kendi ülkelerinde yatırım yapmaya teşvik etmelidir. Özellikle Azerbaycan ve Kazakistan ülkelerine petrol gelirinin girmesini istemektedir. Ayrıca kıyısında büyük rezervlere sahip olduğuna inanılan İran da uluslararası yatırımı garantileyecek şekilde Basra Körfezi'nde önemli miktarda rezervlere sahip olması nedeniyle Hazar'ı işletmede gecikme yönünde bir eğilime sahiptir.

Hazar'ın büyük oranda keşfedilmemiş enerji rezervleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından önemli oranda uluslararası yatırıma açılmıştır. Önceden bilinen büyük rezervlere ek olarak zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi Hazar'ı 21. y. yılın Basra Körfezi olma konumuna getirmiştir.

1.1.2 JEO-STRATEJİK PERSPEKTİFTEN BÖLGEYE BAKIŞ

20. y.yıldaki güçler mücadelesini açıklayan jeopolitik yaklaşım, 21. y. yıla girerken ekonomik ve politik olarak küreselleşme- bölgeselleşme denklemi arasında sıkışan dünyayı açıklamakta yeterli değildir. Bir zamanlar jeopolitiğin bir alt açılımı olan jeo-ekonomi gittikçe bağımsızlaşarak ama jeopolitikle sürekli etkileşim içerisinde ülkeler, ülke grupları ve bölgeler arasındaki ilişkileri izah etmeye başlamıştır.³⁵

Jeo-politik yaklaşım tarihsel gelişimi içinde temel olarak üç ana teorik yaklaşım gelişmiştir. Bunlar

³⁴ Yılmaz BİNGÖL, "Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi gereken Meseleler", Uluslararası ve Avrupa İncelemeleri Araştırma Enstitüsü, Avrasya Etüdüleri, No:14, Yaz- Sonbahar 1998, s.17

³⁵ Doç. Dr. Ümit ÖZDAĞ, "Jeopolitikten Jeoekonomiyeye", Jeoekonomi Dergisi, Cilt 1 Sayı 1, İlkbahar 1999, s.3

- a) Deniz Egemenliği Kuramı
- b) Kara Egemenliği Kuramı
- c) Hava Egemenliği Kuramıdır.

Deniz Egemenliği Kuramını Amerikalı Amiral A.T. Mahan 1890'da yazdığı “Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi” 1660-1783” başlıklı çalışması ile yapmıştır. Amiral Mahan'a göre dünya egemenliğini giden yol denizlerde kurulan hakimiyetten geçer. Mahan'a göre nasıl karalarda coğrafyaları birbirine bağlayan geçiş noktalarını kontrol altında tutmak stratejik üstünlük ve hakimiyet getirirse denizlerde de geçiş noktalarının kontrolü deniz hakimiyetini beraberinde getirir.³⁶

Kara egemenliği kuramı İngiliz Mackinder tarafından 1904'de yazılan “Tarihin Coğrafi Esasları” adlı çalışmada geliştirilmiş ve 1918'de ortaya atılmıştır. Mackinder, Avrupa , Asya ve Afrika kıtalarının nn birlikte dünya adasını oluşturduklarını belirtir. Bir bütün olan Avrupa ve Asya ise Avrasya olarak adlandırılır.

Avrasya'nın kalbgahına sahip olan g Mackinder'a göre dünya adasına hakim olur. Dünya adasına hakim olan dünyaya egemen olur. Mackinder'e göre Avrasya'nın kalbgahı Rusya'nın Avrupa topraklarıdır. Mackinder daha sonraki çalışmalarında kalbgahı Doğu Avrupa'ya kaydırmiş ve Doğu Avrupa'yı kontrol edenin Avrasya'yı dolayısıyla dünyayı kontrol edeceğini ileri sürmüştür.

Hava egemenliği kuramı olarak; gelişen teknoloji jeopolitik düşüncede de yeni açılımlara imkan vermiştir. Hava gücü karaların ve denizlerin getirdiği doğal engelleri açarak yeni egemenlik alanları oluşturmaya müsaittir. Ancak hava egemenliği kara egemenliğinden bağımsız değildir.³⁷

lke içindeki enerji yatırımları, yurtdışından enerji tedariki ve bunun güvenliğinin temini her devletin öncelikli i ve dış politika hedefleri arasında yer almaktadır. Ekonomik/ticari diplomasiyi en geniş anlamıyla tanımladığımızda, enerji genel denklemde kritik bir konum işgal etmektedir. Ekonominin belkemiğini oluşturan, görünmez niteliği nedeniyle de ancak bunalım zamanlarında hatırlanılan, uğruna nice savaşların patlak verdiği enerji (ve özellikle de onun ikmal güvenliği) lkelerin stratejik yönelimlerini, ekonomik yapılarını, tercihlerini, siyasi karar mekanizmalarını ve askeri

³⁶ mit ÖZDAĞ, a.g.e, s.4

³⁷ mit ÖZDAĞ, a.g.e, s.4

hazırlıklarını derinden etkilemekte, biçimlendirmektedir. Özellikle Ortadoğu ve son dönemde Hazar bölgesi petrolünün üretimi, taşınması ve pazarlanması dünya jeopolitiğinin biçimlenmesinde önemli unsurlardan birisi haline gelmiştir.

Rusya dünyada jeopolitik perspektif konfigürasyonu açısından potansiyel bir güç kaynağıdır. Rusya, "büyük güç" konumunu korumak adına ekonomik ve askeri potansiyel anlamında geniş olanaklara sahiptir. Ancak ülkenin iç sorunlarını, bu potansiyelin gerçekliğini perspektif sorunsalı adı altında ortaya çıkan sorunlar doğrulamaktadır.

Rusya Devlet Duma'sı Eğitim ve Bilim Komitesi yardımcı başkanı ve Tarım ve Sanayi alt grubunun üyesi Oleg Nicolayevich Smolin'in düşüncesine göre, Rusya'da sadece reform değil, ama aynı zamanda bir devrim gerçekleştirilmiştir. Gerçekleşen bu sosyo-politik devrimi herhangi bir nedene bağlamak yetersiz bir değerlendirme olabilir. Smolin'e göre, Rusya'nın, ölçek ve nitelik açısından, sadece son on yıl boyunca içerisinde bulunduğu kriz ABD'deki "Büyük Bunalım"ı geride bırakmakla kalmayıp, aynı zamanda 20.y.yıla damgasını vurmuştur.³⁸

Görülebileceği gibi stratejik hedef: Rusya'ya 21. y.yılın önde gelen devletler hiyerarşisinde istisnai bir konum vermek olsa da, bu doğrultuda uygulanması gereken taktik önlemler oldukça çeşitlilik göstermektedir. Esasında, Rusya'nın karşılaştığı sorun çok karmaşıktır çünkü bu Batı ile olan çelişkileri yumuşatma gereğini içerir, ki bu Rusya'nın elindekileri, devletin ekonomik gücünü yeniden inşa etmek ve diğer yandan hedeflerin ve bu hedefe ulaşılması amacıyla yatırım, kredi ve diğer fırsatların geliştirilmesine yardımcı olabilir. Bu koşul altında Rusya'nın batı ile ilişkileri olası bir şekilde işbirliği düzeyindedir. Moskova ve Washington arasındaki ilişkiler eşit bir işbirliği olarak düşünülemez, bunun en azından bir sebebi taraflardan birinin (Rusya) "Soğuk Savaşı" kaybetmesi ve diğerinin (ABD) kazanmasıdır. Tarih şimdiye dek kazananlar ve kaybedenler arasında herhangi bir eşit işbirliği ilişkisinin varlığını gözlemlememiş ya da devam ettirmemiştir. Eğer konuya bu bağlamda yaklaşırsak, Rusya ve ABD arasında sadece işbirliği bağlarının kurulması olasılığından bahsedebiliriz. İşbirliği için pragmatik çıkarların kesişmesi yeterlidir. Örneğin, "Soğuk Savaş" yıllarında ABD ve SSCB nükleer savaş tehdidinden kaçınma, silahların

³⁸ SMOLİN O.N., "Russia in the Global World: Answers to the Challenges of New Century" ("Round table"). International Life, No: 7, 2001, s.7

kontrolü, kitle imha silahlarının yayılmaması gibi konularda işbirliği yapıyorlardı. İşbirliği daha geniş özelliklerle tanımlanmaktadır. İşbirliği yapmak amacıyla taraflar arasındaki iç ve dış politikayı belirleyen temel ilkeler üzerinde uzlaşmaya varılmalıdır. Bu jeopolitik ve ekonomik özelliklere bağlı olan stratejik çıkarların çakışması ya da yakınlığı anlamına gelir. Bu da stratejik müttefikler tarafından üçüncü tarafa (taraflara) ilişkin olarak genel siyasetin oluşturulması demektir. Ancak, Rusya ve ABD arasında bu tür bir ilişki modeli henüz oluşturulmamıştır.

ABD ve Rusya arasında gaz ve petrol rezervleri ve bunların dünya pazarlarına ihracı ile ilgili olarak ciddi bir mücadele mevcuttur. Bilindiği gibi: Moskova Batıya olan petrol sevkiyatının Rus toprakları üzerinden yapılmasını savunurken, Washington alternatif güzergahların kullanımdan yanadır. ABD, petrolün Hazar Denizi'nin Azeri bölgesinden Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı üzerinden Akdeniz'e sevkiyatını çıkarlarına daha uygun görmektedir.

Azerbaycan'a "coğrafi konum" un belirleyiciliği çerçevesinde bakıldığında, başlı başına jeopolitik değerlere sahip olmaktan ziyade Kafkaslar jeopolitiği içerisinde, Kafkas jeopolitiğini oluşturan jeo-stratejik unsur ve bölgelerden birisi olarak önem taşıdığı görülür. Azerbaycan'ın jeopolitik düzeyde önemli ve etkili oluşu, Türkiye jeopolitiği ile Orta Asya jeopolitiği arasında bağ oluşturmaktan kaynaklanır. Bu durum jeopolitik ortamın açığa çıkardığı coğrafi bir değerdir. Daha önceleri Kafkasların Anadolu'yu Orta Asya'ya bağlaması değerlendirilmezken, Orta Asya'da etkili bir Türk varlığının ortaya çıkması bu coğrafi değeri gün ışığına çıkarmıştır.³⁹

Batı ülkeleri, başta Washington olmak üzere, Ortadoğu'dan ikmal güvenliğinin sürdürülmesine özel önem atfetmektedirler. Fiyat dengesinin muhafazası için OPEC dışı üretimin (Rusya, Kazakistan, Azerbaycan gibi) denetim altında tutulması da ayrı bir önem taşımaktadır. ABD, silahlı gücünü bölgedeki petrol menfaatlerini korumak için gerekirse kullanacağını Körfez Savaşı sırasında kanıtladı; ancak bölge ülkelerinde çıkabilecek iç karışıklıklara nasıl müdahale edebileceğini kestirmek pek kolay görünmüyor.

Rusya, özellikle enerji alanında Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi güneydeki cumhuriyetlerin bağımsızlığını ciddi bir şekilde kısıtlamaktadır.

³⁹ Suat İLHAN, "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyasının Jeopolitiği, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No:134, Ankara, 1993, s.158

Türkmenistan, Rusya ile bir dostluk anlaşması imzaladı. Buna göre, Türkmen gazının Gazprom boru hatlarının kullanılarak satılması ancak güneye gaz ihraç etmeme vaadi karşılığında sağlanıyor. Kazakistan da Sovyet dönemi bağlantılarını ve petrol tedarik kalıplarının yeniden kurmaktadır.

Kafkasya haritasına bakınca şu görülüyor: Bakü-Novorossiisk petrol boru hattı Güney Kafkasya'dan çıkıp Dağıstan'dan Kuzey Kafkasya'ya girmektedir. Türk kökenli ve/veya Müslüman Kuzey Kafkas halklarının özerk cumhuriyetleri olan Dağıstan, Çeçenistan, İngusya, Osetya, Kabaristan ve Balkarya'dan geçmektedir. Çeçenler, erken petrolün naklini geciktiriyorlar. Moskova'dan daha fazla taviz kopartmak için bunu siyasi ve ekonomik koz olarak kullanmaya kararlı görünüyorlar.

Öte yandan, karmaşık bölgesel enerji denkleminde İsrail, en son oyuncu olarak katılmaya hazırlanmaktadır. Gazprom İsrail'e yıllık 500 milyon dolar değerinde doğal gaz sağlayacak bir boru hattı inşa edilmesi konusunda görüşmelere başlamıştır⁴⁰

1.2 HAZAR HAVZASINDAKİ SİYASİ YAPININ TANIMLANMASI

1.2.1. SSCB DÖNEMİ VE ÖNCESİ

Çarlık Rusya'sına "sıcak denizlere inme" idealini kazandıran ve bu gaye ile 1723'te Bakü'yü işgal ettiren Çar Petro'nun Kafkasya bölgesini işgali ile Türkistan ve Kafkasya, batılı bir gücün etkisi altına girmiştir. Hazar Denizi, 16 Şubat 1828 Türkmençay Anlaşması ile St. Petersburg ve Tahran (Kaçar Devleti) arasında bölündü ve bu bölünmeyle Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilk defa bir anlaşma metninde yer verildi. İran ile Çarlık Rusyası'nın Hazar'da sınırlarının çizildiği Türkmençay Anlaşması ile İran'a Hazar'da donanma bulundurma yasağı getirildi ve Hazar Denizi, Çarlık Rusyası dışındaki ülkelerin deniz gücüne kapatıldı.

Rusya, Türkmençay Anlaşmasına dayanarak 1828'den beri Hazar üzerinde tam hakimiyetini sürdürmekteydi. Bununla birlikte 1921 yılında Rusya içerisinde bulunduğu siyasi şartlar sebebiyle Hazar'da İran'a kullanım hakkı vermişti. İran bu hakkını 1953

⁴⁰ Israel in Pipeline Talks with Gazprom, Financial Times, 9 Haziran 1997.

yılına kadar pek kullanmamış ve bu tarihe kadar Hazar’da esas inisiyatif SSCB’de olmuştur. ⁴¹

1917 yılında Çarlık Rusyası’nın devrilmesinden sonra Sovyetlerin gücü Hazar’ın üzerinde de hissedilmeye başlamıştır. 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmasıyla uluslararası tröstlerle olan ilişkiler bir daha oluşturmak istenmiştir.

S.S.C.B. ile İran (Persiya) arasında “kapalı“ su gibi 26 Şubat 1921’de taraflar arasında bir razılaşmaya gelmiştir. Bu antlaşmada deniliyor ki, her 2 taraf kendi bayrağı altında gemi bulundurabilecek, fakat yabancılar gemide bulunmayacaklar. 1940’da S.S.C.B. ile İran arasındaki bağlanmış mukaveleye göre ise yabancıların görev aldığı gemilerde bulunması mümkündür, fakat ülkeler dikkat etmelidir ki, görevlerini diğer ülkelerin zararına kullanmasınlar. Yani:

– Hazar denizi Rus-Azeri-Kazak-Türkmen -İranın’dır.

– Ancak bu devletlerin bayraklar altında gemiler Hazar’da olabilir.

–Yabancı devletlerin vatandaşları gemilerde sadece görevleriyle uğraşmaları lazım, yoksa çıkarları zedelenen devlet o insanın görevini bırakmasına geminin sahibi olan devletten isteyebilir.

Hazar denizi İran ve Rus sektörlerine bölünmemiştir. Bundan şu sonuç çıkarılabilir ki, devletler istediği yerde petrol çıkarabilirler. Fakat pratikte S.S.C.B. petrol çıkarırken İran’la işbirliği yapmamış, İran’ı devre dışı bırakmıştır. Petrolünü kendisi çıkarıyordu.

Hazardaki petrol kaynaklarının 20. y.yılın başlarında itibaren yılda 10 milyon ton üretimi olması tabii ki, S.S.C.B.’ye katılması ile bu imparatorluğun tüm petrol ihtiyacını karşılayarak dünyadaki durumunda çok önemli konuma sahip olmuştu.

İkinci Dünya Savaşının 1941-1945 yılları arasında dönüm noktasını oluşturan Bakü Petrolleri 70 yıl boyunca S.S.C.B.’nin yakıt deposu olmuştur.

1970 yılında Sovyetler Birliği Petrol Sanayisi Bakanlığı tarafından Hazar’ın S.S.C.B.’ye ait kısmı Azerbaycan, Kazakistan, Rusya, ve Türkmenistan arasında bölünmüştür. Bölünmede amaç Hazar’ın tabii kaynakların daha verimli kullanılması ve diğer ekonomik nedenler olmuştur. Bu bölge orta hat usulüne göre yapılmış ve İran 34

⁴¹ www.Turksam.org.tr

bin, Azerbaycan ve Türkmenistan 80 bin, Kazakistan 113 bin ve Rusya 64 bin kilometre kare alana sahip olmuşlar. O dönemde bu bölgeye hiç bir devlet karşı çıkmamıştır.⁴²

1920'lere kadar Çarlık Rusyası egemenliğinde olan Hazar Denizi konusunda İran ile Rusya arasında 26 Şubat 1921'de "Dostluk ve İşbirliği" Anlaşması imzalanarak daha önceki imzalanan tüm anlaşmalar iptal edildi ve her iki ülkeye seyrüsefer (navigation) serbestisi getirilmiştir. Bu yeni anlaşmayla İran Hazar'da kendi bayrağı altında seyrüsefer hususunda Rusya ile eşit haklara sahip olmuştur. Bu anlaşmadan sonra kurulan SSCB 1 Ekim 1927'de İran'la yeni bir anlaşma daha imzalamış ve Hazar Denizi resmen "Sovyet-İran denizi" olarak kaydedilmiştir. SSCB ve İran arasında bölünen Hazar Denizi'nin bu bölünmüşlüğü böylece hukuki bir kimlik kazanmıştır.

27 Ağustos 1935'de Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanmış "Ticaret, Gemicilik ve Meskunlaşma Hakkında Anlaşmanın" ardından 25 Mart 1940'ta imzalanan "Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması" ile Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki statüsüne biraz daha açıklık getirilmiştir. 1940 Anlaşması, genel olarak 1935 anlaşmasını tekrar etmenin yanı sıra kıyıdaş ülkelere (İran ve SSCB), off-shore sularda, 10 deniz millik bir alanda (karasularında) serbest balıkçılık yapma hakkı tanımıştır. Ayrıca 1935 ve 40 Anlaşmalarında Hazar'ın, SSCB ve İran'a ait kapalı bir "Sovyet-İran denizi" (enclosed sea) olduğu vurgulanmış ve Hazar'ın iki ülkenin ortak egemenliğinde (joint sovereignty) olduğu ve bu durumun hayati önem taşıdığı belirtilmiştir. SSCB ve İran'ın, Hazar'ı "sadece iki ülkeye ait bir su parçası" olarak tanımlamalarındaki esas amaç Hazar'ı dış müdahalelere kapamak olmuştur.⁴³

Hazar Denizi'ne ilişkin SSCB ve İran arasında bir çok anlaşmanın bulunmasına rağmen bu anlaşmaların hiçbirinde denizin statüsü tam olarak belirlenmediği gibi iki ülke sınırlarına da bir netlik getirilmemiştir. Bu durum iki ülke ilişkilerinde karışıklıklara sebep olmaktaydı. Bu sebeple 1935'de Stalin, gizli bir emir vererek İçişleri Komiseri Henri Yagod'dan SSCB-İran sınırını belirlemesini istedi. Yagod, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, SSCB'nin güneyde İran sınırındaki en uç noktaları olan Astara (Azerbaycan) ve Hasan Kuli (Türkmenistan) arasında bir hat çekerek İran ile sınırları oluşturuldu. Bu bölünme ile Azerbaycan-İran sınırındaki Astara'dan Türkmenistan-İran sınırındaki Hasan Kuli bölgesinin kuzeyinde kalan

⁴² Asif MELİKZADE, 2. Hazar Petrolunun Tarihi Gelisimi-2001.Caspian Sea region, <http://www.asif.co.sr>,

⁴³ www.Turksam.org.tr

Hazar'ın % 88'lik kısmı, SSCB'nin ulusal sektörü olarak kabul edildi. İran ise güneyde kalan % 12'lik kısım ile yetinmek durumunda kaldı. Tamamıyla bir "Sovyet denizi" görüntüsünde olan Hazar'da Astara-Hasan Kuli hattı Sovyet askerleri tarafından SSCB'nin sınırları olarak korunmuştur.⁴⁴

Şüphesiz ki, bu karar Sovyetler Birliği'nin tek taraflı bir kararıydı ve İran'a danışılmadan alınmıştı. İran ise ne Stalin döneminde ne de daha sonra, SSCB karşısında hiçbir zaman bu sınırlara itiraz etme cesaretini kendinde bulamamıştır. Ancak SSCB'nin dağılması ile kuzeyde ortaya çıkan yeni ve nispeten zayıf bağımsız devletler karşısında İran, Hazar'daki sınır sorununu yeniden gündeme getirdi.

Sovyetler Birliği, Hazar'da çizdiği bu sınırın ardından, 1949 yılından itibaren 10 yıllık sınırının ötesindeki kendi ulusal sektörü içerisinde İran'a danışma ihtiyacı bile hissetmeden petrol arama faaliyetlerine başladı. Bu çalışmalar 1949'da neticesini verdi ve SSCB, Hazar'ın Azerbaycan sektöründe "Neft taşları" olarak bilinen büyük petrol yataklarını işletime açtı. İran ise buna cevap olarak 1950'de kendi sahillerinde (Enzeli) petrol arama faaliyetlerine başladı. Ancak İran hiçbir zaman Hazar'ın kendisine ayrılan sektöründe, ekonomik anlamda önemli bir çalışmada bulunmadı.

1970 yılına gelindiğinde SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı (Minneftgaz SSCB) Hazar'da giderek arttırdığı petrol arama ve işletme faaliyetlerini teknik olarak bir düzene sokmak ve işleri sistemin mantığına uygun olarak daha planlı yapabilmek için Hazar'ın "Sovyet" sektörünü dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC ve Türkmenistan SSC) arasında bölgesel sektörlerle böldü.

Ancak zaman içerisinde, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, Hazar'da Rusya dahil dört yeni kıyıdaş cumhuriyet ortaya çıktı. Bu ülkeler, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, tabiatıyla kendilerini Sovyetler Birliği'nin doğal mirasçısı olarak gördüler. 21 Aralık 1991'de (eski) Sovyet cumhuriyetleri Kazakistan'da bir araya gelerek "Almata Deklerasyonu"nu imzaladılar ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı kabul ettiler. Bu anlaşmayla aynı zamanda kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB-İran sınırını oluşturan Astara-Hasan Kuli hattını da hukuki olarak kabul etmiş oldular. Ortak mirasın bir diğer sonucu da kıyıdaş ülkelerin 1970'te yapılan iç bölümlenmeyi yavaş yavaş kendi "ulusal sektörleri" olarak tanımaya başlamaları idi.

⁴⁴ www.Turksam.org.tr

Aslında Gorbaçov'un 1985'de iktidara gelmesi ve dışa açılma politikaları uygulamasıyla Hazar bölgesinin zengin hidrokarbon kaynakları daha Sovyetler Birliği dağılmadan Batılı sermayenin ilgisini çekmeye başladı. İlk olarak 1989'da Kazakistan SSC Devlet Başkanının, SSCB Neftgazprom'un başkanı Viktor Çernomirdin'i ikna etmesi neticesinde "Chevron" şirketiyle "Tengiz" yataklarının kullanımı konusunda görüşmeler başlatıldı. Bu görüşmeler o tarihe kadar bir Sovyet-İran denizi sayılan Hazar'a ilk yabancı sermaye çekme girişimleriydi. Diğer yandan 18 Ocak 1991 tarihinde Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu (Başbakanlık) ve SSCB Petrol ve Gaz Sanayi Bakanlığı ortak bir karar alarak Azerbaycan'ı kendi sektöründe çıkarılan petrolün sahibi olarak tanıdı. Günümüzde "Çernomirdin hattı" olarak bilinen bu anlaşmayla Azerbaycan aynı zamanda Türkmenistan SSCB ile sınırlarını belirlemiş oldu.⁴⁵

1.2.2. SSCB SONRASI DÖNEM

Sovyetler Birliği'nin dağılması dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkarmıştır. Hazar bölgesi, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine giriştiği bölgelerin başında gelmektedir. Zira bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile büyük petrol oyununun yeni coğrafi mekanı niteliğini almıştır. Hazar'daki bu büyük oyun içerisinde, Başta Rusya olmak üzere beş kıyıdaş devletin yanısıra diğer uluslararası aktörler; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Türkiye de ciddi bir etkiye sahip olmaya çalışmaktadırlar.⁴⁶

Batılı Petrol şirketlerinin, Rusya'nın zayıflamasına paralel olarak bölgede etkin olmaya başlamasıyla birlikte, söz konusu bölgede hiç bir gücün tam egemen olmadığı bir durum hasıl oldu.⁴⁷ Bir anda dünyanın stratejik bakışları üzerine odaklanan Hazar ve çevresi; tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik doku ve dinamikleri itibariyle, çok bilinmeyenli bir denklemi andırmaktaydı. Öyle ki bir yanında Rusya; bir yanında çok yakın tarihsel, kültürel ve soy bağları bulunan Türkiye; diğer yanında ise İran gibi ülkeler yer almaktadır.

⁴⁵ www.Turksam.org.tr

⁴⁶ www.Turksam.org.tr

⁴⁷ Yasin ASLAN, "Hazar petroleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye" Ankara, 1997 ,s.10

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Hazar'ın kıyısında bir anda dört yeni cumhuriyetin ortaya çıkması dünyanın bu kendine münhasır ve benzeri olmayan su havzasındaki paylaşım ve statü sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Hazar, arlık Rusya'sı ve daha sonrada SSCB, zamanında diğer kıyıdaş ülke olan İnan'ın pratikte yok sayılarak tamamıyla bir Rus-Sovyet denizi konumundaydı. Ancak Hazar'ın "Sovyet sektörü", şimdi bu yeni dönemde artık beş kıyıdaş ülkenin ortak malıydı ve her bir devlet hidrokarbon kaynaklarıyla zengin bu devasa su havzasından kendi payına düşeni fazlasıyla almak istiyordu. Zira kıyıdaş ülkeler ayrı kara sınırlarının yanında ayrı bir deniz sınırı da istemektedirler. Azerbaycan ise deniz sınırları ile beraber hava sınırlarının da belirlenmesini istemektedir.

Bağımsızlık sonrası, Hazar konusunda ilk somut adım "Almata Deklerasyonu"nu ile atılmıştı. Yeni bağımsız cumhuriyetler imzaladıkları bu deklarasyon ile kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı olarak kabul etmişlerdi. Ancak, ortak miras aynı zamanda kendi içerisinde bir bölünmenin, bir paylaşımın mantığını da barındırıyordu. Yeni statü belirleme yolunda çabalar gecikmedi.

Bu konuda ilk toplantı 17 şubat 1992'de Tahran'da yapılmış ancak bu toplantıdan bir sonuç elde edilememiştir. Hazar'ın statüsünü tespitiye yönelik görüşmeler çeşitli seviyelerde devam ettirilmiştir. Kasım 1996'da Aşkabat'ta kıyıdaş ülkelerin dışışleri bakanlarının katılımı ile gerçekleştirilen toplantı ise Hazar Denizi'nin statü sorununun çözümünde önemli bir safha olmuştur. Zira bu toplantıda Hazar'ın statüsünün belirlenmesine kadar mevcut rejimin korunmasına yönelik bir bildiri kabul edilmiştir.

SSCB'nin dağılması ile başlayan statü tartışmalarında toplantıların sayısının her geçen gün artmasına rağmen ciddi bir netice elde edilememektedir. Bunun yanı sıra bu tür toplantılarda kıyıdaş ülkelerin bu konuda, aslında birbirlerinden ne kadar farklı düşündükleri ve çıkarların ne derece çatıştığı da ortaya çıkmıştır.

Statü ve paylaşım tartışmaları zaman içerisinde bir coğrafi olguya dönüşmüş ve tartışma konusu ilk zamanlar bu su havzasının deniz mi, yoksa gl m olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Gerçekten de literatüre dünyanın en büyük gölü olarak geçen, ancak günlük kullanımda hep deniz olarak algılanan ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde de teknik olarak bir kapalı/i deniz (enclosed sea) olarak

nitelendirilen Hazar'ın coğrafi manada hangi statü içerisinde olduğu tartışma konusunun temelini oluşturmuştur.⁴⁸

1.2.2.1. AZERBAYCAN

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte oluşan Cumhuriyetlerden Azerbaycan'da petrol, iletişim, bankacılık, eğitim, basın-yayın, inşaat malzemeleri, gıda, tekstil, otomotiv, demir-çelik gibi sektörlerde faaliyet gösteren 700 kadar Türk firması bulunmaktadır. Gerçekleştirilen toplam doğrudan yatırım tutarı 1,3 milyar dolar civarındadır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren 5 Türk bankası bulunmaktadır.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde oldukça yavaş bir geçiş süreci izlediği görülen Azerbaycan ekonomisi büyük ölçüde petrol ihracatına bağlıdır. Dolayısıyla, Azerbaycan petrol fiyatlarındaki düşüşlerden büyük ölçüde olumsuz olarak etkilenmektedir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş için gerekli reformlar yapılmadığı takdirde, önümüzdeki yıllarda da petrol ihracatına bağımlılığın devam edeceği açıktır. Petrol ihracatının artırılmasındaki en önemli unsur ise taşıma için gerekli alternatif boru hatlarının inşa edilmesidir.

Azerbaycan ile özellikle doğal gaz ve petrol alanında arama, çıkarma ve taşıma konularında işbirliği sürdürülmektedir. Azerbaycan'ın en önemli doğal kaynağı olan petrolün dünya piyasalarına taşınmasında ülkemiz önemli bir rol üstlenecektir.

DEİK bünyesinde kurulmuş bulunan İş Konseyi faaliyetlerine devam etmektedir. Azerbaycan ile KEİ ve ECO kapsamında da işbirliği sürdürülmektedir.⁴⁹

Azerbaycan'a "coğrafi konum" un belirleyiciliği çerçevesinde bakıldığında, başlı başına jeopolitik değerlere sahip olmaktan ziyade Kafkaslar jeopolitiği içerisinde, Kafkas jeopolitiğini oluşturan jeo-stratejik unsur ve bölgelerden birisi olarak önem taşıdığı görülür. Azerbaycan'ın jeopolitik düzeyde önemli ve etkili oluşu, Türkiye jeopolitiği ile Orta Asya jeopolitiği arasında bağ oluşturmasından kaynaklanır. Bu durum jeopolitik ortamın açığa çıkardığı coğrafi bir değerdir. Daha önceleri Kafkasların

⁴⁸ www.Turksam.org.tr

⁴⁹ T.C Baçbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/raporlar/ORTA%20ASYA-BDT/AZERBAYCAN/azerbaycan.htm>

Anadolu'yu Orta Asya'ya bağlaması değerlendirilmezken, Orta Asya'da etkili bir Türk varlığının ortaya çıkması bu coğrafi değeri gün ışığına çıkarmıştır.⁵⁰

Kafkasların ve Azerbaycan'ın jeopolitik önemi, Türkistan bölgesini taşıdığı jeopolitik önemden kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkistan bölgesi, Asya'nın tam ortasında bulunmakta ve kıtanın bütün istikametlerdeki iç bağlantılarının kavşak noktasını teşkil etmektedir. Türkistan'ı aşmadan Asya'yı bir boydan bir boya geçmek mümkün değildir. Türkistan harici bir politika da bu vesile ile tabii ki düşünülemez.⁵¹ Bakü-Ceyhan boru hattının önemi de büyük ölçüde başlangıç noktasındaki ev sahibi Azerbaycan'ın jeopolitik özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, Azerbaycan, sahip olduğu jeopolitik önem ve üstünlüğünden dolayı tam bir ateş çemberinin içinde yer almaktadır. Böyle bir ortamda Azerbaycan Hazar enerji kaynaklarının üretim ve dünya pazarlarına taşınmasını, problemlerin çözümüne ve bölgede denge politikası yürütmeye yönelik olarak kullanılmaya çalışmıştır.

Azerbaycan hem petrol anlaşmalarıyla hem de ihraç güzergahı ile Rusya'yı kendi etki alanından uzaklaştırmaya ve bağımsızlığı koruma ve güçlendirmeye çalışmıştır. Bu arada Azerbaycan Rusya ile siyasi ve ekonomik bakımdan ilişkilerini de sıcak tutmaya çalışmıştır.

Azerbaycan bölgedeki diğer kıyıdaş ülkelere göre önemli sayılacak bir adım atarak kendi ulusal sektörü saydığı alanlarını anayasası içerisinde göstererek kendi ulusal sektörünü anayasal güvence içerisine almıştır. 12 Kasım 1995'de kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 11. maddesinde; "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi tek, dokunulmaz ve bölünmez bir bütündür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır" denilerek Hazar'ın Azerbaycan'a ait ulusal sektörü anayasal teminat altına alınmış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde gösterilmiştir.

Azerbaycan mevcut potansiyelini uluslararası piyasalara çıkararak önemli bir gelir elde etmek; elde edeceği bu gelire de hem ülkenin sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek ve hem de kurulacak güçlü bir ordu ile Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları

⁵⁰ Suat İLHAN, "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyasının Jeopolitiği, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No:134, Ankara, 1993, s.158

⁵¹ Suat İLHAN, a.g.e,s.161

geri almak ve Azerbaycan'daki 1 milyondan fazla olan göçmen nüfusa yardım etmek istemektedir.⁵²

Azerbaycan Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğu düşüncesinden hareketle, orta hat esasına göre beş ulusal sektöre bölünmesini savunmaktadır. Azerbaycan Hazar'ın sularının ve deniz dibinin tamamen taksim edilerek, egemenlik alanlarına bölünmesini ve her ülkeye ait alanda mülkiyet ve egemenlik ilkelerine dayalı olarak o ülke mevzuatının geçerli olmasını savunmaktadır.

Azerbaycan ikinci bir teklif olarak Hazar'a "açık deniz" statüsünün uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Bu durumda Hazar'a 16 Kasım 1994'te Azerbaycan'da yürürlüğe giren 1982 tarihli B.M.D.H.S'nin uygulanması istenmektedir. Böylece her kıyı devlet 12 millik karasuları, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır.⁵³

Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünmesidir. Ancak Hazar'ın hukuksal statüsü kesin olarak belirleninceye kadar, Azerbaycan her kıyı her kıyı devletinin kendi bölgesinde kalacak petrol ve doğalgaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır. Azerbaycan, 6 Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan'ın imzaladıkları ve Hazar'ın deniz tabanını bölen anlaşmayı olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi. Ama Azerbaycan'la Türkmenistan arasındaki tabanın bölünme sorununa göre Azerbaycanlılarca konan Azeri ve Çıraq petrol sahalarının isimlerini değiştirmiş ve kendi adını vermiştir. Üstelik Türkmenistan kıyılarından 104 km uzaklıkta yerleşen Serdar/Kepez petrol sahası üzerindeki tek taraflı egemenlik iddiasından vazgeçmiş değildir. Çünkü Türkmenistan yetkilerince, S.S.C.B. zamanında orta hat esasına göre çizilmiş bulunan ve Azerbaycan-Türkmenistan sınırını gösteren çizgi esas alındıkta "Yüzyılın Anlaşması"nın konusunu oluşturan Çıraq Yatağının Yarısının ve Azeri yatağının tamamının Türkmenistan'a ait kesiminde kaldığı, bu itibarla Türkmenistan'a ait olduğu iddia edilmiştir.

⁵² www.Turksam.org.tr

⁵³ Asif MELİKZADE, "Kıyı Devletlerinin Hazar'daki Tutumları Ve Ondan Sağlanan Doğal Kaynakların Önemi", www.asif.co.sr

1.2.2.2. İRAN

Kafkasya ve Hazar Havzası, Rusya'nın hakim olduğu eski tek kutuplu sistem ile gelişmekte olan yeni çok kutuplu sistem arasında önemli mücadele meydanına dönüşmüştür. Söz konusu bölgede ortaya çıkan yeni bağımsız devletler Türkiye, İran ve batılı ülkelerin yardımı ile maksimum egemenlik elde etmenin yollarını aramaktadır. Bölgedeki en güçlü rakip Rusya'dır. Bazı batılı ülkelerin sınırlı müdahalesi bir kenara bırakılırsa, herhangi bir süper güç bölgeye tam olarak girmiş değildir. Türkiye, etnik ve ekonomik bağlardan en fazla faydalanabilecek ülkelerin başında gelmektedir. Azerbaycan merkez olmak üzere, Hazar Havzası'nın ticaret merkezine dönüştürülmesine ilişkin girişimler devam ediyor. Özellikle, Avrupa Birliği'nin bölgeye ilişkin girişimleri buna iyi bir örnektir.⁵⁴

İran'ın kıyısında büyük rezervlere sahip olduğuna inanılmaktadır. Basra körfezinde uluslar arası yatırımları çekebilecek kadar önemli rezervlere sahip olmasından dolayı Hazar'daki yatakları işletmede gecikme eğilimine sahiptir.

Hazar Denizi'ni bir sınır gölü olarak tarif eden İran'ın, Hazar konusunda geçerli ve sürekli bir önermede bulunduğunu söyleyebilmek zordur. İran Hazar'ı % 20 prensibi ile beş eşit parçaya bölmeyi veya zaman zaman da ortak kullanmayı (condominium) istemektedir. Görüşlerini bu iki eksen arasında belirleyen İran'ın, ön plana çıkarmaya çalıştığı husus: Hazar'ın statüsü belirlenmeden burada da yapılan petrol aramalarının kanun dışı olduğu tezidir. İran, statü sorunu çözülmeye kadar 1921'de Rusya-İran ve 1940'da imzalanan SSCB-İran anlaşmalarını esas olarak aldığını beyan etmektedir. İran diğer yandan Hazar'ın statüsü konusunun 1940 anlaşmasına dayanarak ancak İran ve Rusya arasında çözülebileceğini diğer ülkelerin ise alınacak kararlara uyması gerektiğini belirtmektedir. Halbuki 21 Aralık 1991'de "Almata Deklerasyonu"nu imzalayan eski SSCB cumhuriyetleri SSCB'nin ortak mirasçıları olduklarını beyan etmişlerdir.⁵⁵

Hazar statüsü sorununda İran'ın tutumu her ne kadar Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından imzalanan petrol sözleşmelerini tanımamak ise de İran şirketleri Rus şirketlerinin Hazar'ın petrol ve gaz kaynaklarının çıkartılmasında kendi çabalarına katılmasına göz kırpmaktadır. Gerçekten Amerikan hükümetinin ve

⁵⁴ Abbas ASLAN, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Durumu, İran Toprak Bütünlüğüne Etkisi", www.akmb.gov.tr

⁵⁵ www.Turksam.org.tr

şirketlerinin İranlı şirketlerle iş yapmasını yasaklayan politikasına rağmen, Tahran ABD firmalarının dahil olmadığı uluslararası oluşumlarda bir rol üstlenmiştir. Tahran ayrıca Hazar devletleriyle ikili anlaşmalar imzalayarak ABD'nin uyguladığı kısıtlamalar aşmıştır. Ağustos 1996'da Örneğin İran ve Kazakistan, yılda iki milyon ton ham petrolü kuzey İran'a gönderecek, İran da eşit miktarda ürünü Basra Körfezi'nden gemi yoluyla diğer ülkelere gönderecekti.

Kafkasya, Müslüman ve Hıristiyan milletlerin bir arada yaşadığı bir bölgedir. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile yakın ilişkiler kurmak İran için büyük önem arz etmektedir. Çünkü, Azerbaycan Cumhuriyeti Güney Azerbaycan'la sınırdır. Bu yüzden İran, bölgeye büyük jeostratejik duyarlılık göstermektedir. Diğer taraftan, Azerbaycan zengin petrol rezervlerine sahiptir ve bölgenin petrol projelerinde İran'ın yer almasını sağlayabilir. Ayrıca, Hazar Denizi ekonomik açıdan İran için bir hayli önem taşımaktadır. İran, Hazar'a sınırı olan 5 ülkeden biridir. Hazar Havzası 58 milyon m³ doğalgaz rezervi ile dünyada birinci, 60 milyar varil petrol rezerviyle ise üçüncü önemli petrol bölgesini oluşturmaktadır.⁵⁶

Bir çok ülke Hazar petrollerinin dünya pazarlarına taşınmasıyla çok yakından ilgilienmektedirler. İran'ın, Hazar ile İran ve Umman Körfezleri arasında yer alması, ona jeopolitik üstünlük sağlıyor.

Türkiye, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan asırlardan beri aynı kültür ortamında yaşamıştır. Söz konusu ülkeler, Sasanîler, Abbasîler, Gazneliler, Selçuklular, Osmanlılar ve Safevîler döneminde aynı kültür potasında kaynayıp karışmışlardır. İran, Tacikistan ve Afganistan nüfusunun bir bölümü Farsça, Azerbaycan ve diğer Orta Asya cumhuriyetleri ve diğer Türk toplumları ise Türkçe konuşmaktadırlar. "İran Azerbaycanı" olarak da adlandırılan bölgede Azerbaycan'ın milyonlarca ırkdaşı bulunmaktadır. Türkmenler için de aynı durum söz konusudur. Bu yöndeki gelişmeler İran'ı rahatsız etmektedir.

Kafkasya ve Orta Asya'nın Türk-Müslüman cumhuriyetleri, petrol ve doğalgaz gibi yeraltı zenginliklerine sahip olmalarına karşın, açık denizlere çıkma şansından yoksundur. İran ve Rusya gibi Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Hazar'la kıyıdaş ülkelerdir. Bu avantaj, ancak söz konusu ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin

⁵⁶ Abbas ASLAN, a.g.e

güçlenmesine yardımcı olabilir. Hazar Havzası, petrolerinin batı pazarlarına taşınmasında yetersiz kalmaktadır. Problemin en pratik çözümü; yukarıda bahsettiğimiz ülkelerin petrol ve doğalgaz boru hattı, kara ve demir yolu ağıyla birbirine bağlanmasıdır. Mevcut tarihî, kültürel, coğrafi ve ekonomik fenomenler, homojen jeopolitik bölgenin oluşturulmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu tür yaklaşımlar, şu anda dünyadaki jeopolitik eğilimlerde kendisini hissettirmektedir.⁵⁷

21. y.yıla ilgili çalışmalar yapan örgütler Orta Doğu ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu, belli iki önemli enerji kaynağı olarak değerlendirmektedirler. Sanayi ülkelerinin dış politika öncelikleri ortadadır. Petrol ithal eden ülkeler ucuz petrol alabilmek için öncelikle Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkelerde petrol üretimini teşvik edecektir. Sanayi ülkeleriyle Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında petrol arama ve çıkarma çalışmalarının genişletilmesi, aynı zamanda bu ülkelerde ekonomik ve siyasî reformların başarılı olmasına katkıda bulunacaktır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun uygun fiyatla çıkarılabilecek petrol rezervleri, dünyanın tespit edilmiş petrol rezervlerinin %22 veya en çok %25'ne eşittir. Doğal gaz rezervleri ise daha büyüktür. Bugün, uluslar arası doğal gaz ticaretinin %40'ı Rusya'nın payına düşmektedir.

İran'a göre 1940 Antlaşması 10 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanma ilişkin olarak Hazar'ın 12 ulusal sektöre bölünmesini önermektedir. Vance Owen'in 10 kantonluk Bosna planına benzeyen bu öneri, çok karışık ve uygulanması oldukça zordur.

İran uzun süre, Rusya'nın tezini desteklemekle birlikte Temmuz 1998'de imzalanan Rusya-Kazakistan Anlaşması ile İran ve Rusya'nın Hazar'daki yolları ayrılmıştır. Bu nedenle İran 1999'un Mayıs'ında B.M. aracılığıyla Rusya ve Kazakistanı protesto etmiştir. İran bu protestosunda, Hazar'ın beş kıyı devletinin rızası olmaksızın paylaşmasının kabul edilmeyeceğini ve tüm eski antlaşmalarıyla bağlı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca İran, Türkmenistan ile 7 Temmuz 1998'de Rus-Kazak Antlaşmasından bir gün sonra ortak bir bildiri yayınlayarak Moskova ve Astana'nın imzaladıkları anlaşmayı reddetmiş ve Hazar'ın ancak tek hukuksal statüsü olabileceğini, kaynaklarında adil ve eşit bölüşülmesi gerektiğini belirtmiştir.

İran, Rusya Federasyonunun bu politika değişikliği ile, Hazar'a ilişkin politikasında yalnız kalmıştır. İran'ın bu gün Rusya ile uzlaştığı tek noktanın Hazar'dan

⁵⁷ Abbas ASLANa.g.e

boru hattı geçirilmemesi olduğu söylenebilir. Diğer kıyı ülkelerin statü konusunda bir uzlaşmaya varması halinde, İran'ın bu gelişmenin dışında kalmayacağı düşünülmektedir.⁵⁸

Aslında hukuksal açıdan İran'ın bu iddiaları güçlü değildir. Çünkü, İran 1991'den önce 10 millik kendi kıyı şeridi dışındaki alanı fiilen Sovyetler Birliğinin kullanımına terk etmiştir. Bu gün Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi kıyılarına yakın alanda petrol çıkarmasına sessiz kalmıştır. Bu durum İran tarafından o dönemde Sovyetler Birliği gibi süper bir devlete karşı koymanın mümkün olmadığı gibi bir tezle açıklanmaya çalışılmıştır.

Tahran uzun süredir Bakü'nün yürüttüğü dış politikadan rahatsızdır ve bu rahatsızlığını her vesileyle diplomatik kanallardan Bakü'ye bildirmektedir. Hazar'a yabancı güçlerin gelmesini istemeyen İran'ın en büyük endişesi Hazar'da giderek güçlenen ABD ve Batı nüfuzudur. Zira İran, Hazar'da etkinleşen Batı nüfuzuyla beraber kuşatıldığını hissetmektedir.⁵⁹

Bölgede bir yandan Batı sermayesi artış gösterirken diğer yandan ABD ambargosu sebebiyle İran, Hazar pastasından gerekli pastayı alamadığını düşünmektedir. Her ne kadar 1994'deki "Asrın Anlaşması"ndan İran'a % 5'lik bir pay verilse de ABD'den gelen baskılar sebebiyle Azerbaycan bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu vesileyle de İran, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda belirsizliği öne sürerek Nisan 1995'de bu anlaşmayı tanımadığını bildirmiştir. İran Azerbaycan'ın oluşturduğu "uluslararası konsorsiyumun" kanun dışı olduğunu iddia etmiş ve bu konuda Rusya ile sıkı bir işbirliğine girişmiştir.⁶⁰

Azerbaycan hükümeti ise 14 Kasım 1994'de imzalanmış İran-Azerbaycan protokolünü hatırlatarak başka petrol yataklarının kullanımı için İran'la işbirliği yapabileceğini açıklamıştır. Daha sonra yapılan görüşmeler sonucunda İran "Şahdeniz" doğal gaz yatağı ve "Lenkaran- Talış-Deniz" petrol yatağında sırasıyla % 10'luk bir paya sahip oldu. İran bu anlaşmaları imzalamakla aslında Azerbaycan'ın petrol politikasını ve Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarını de facto tanımış olmuştur. İlginç olan İran'ın Azerbaycan'a bir paydaş statüsüyle ortak olduğu Lenkaran" (Talış-Deniz) yatağı İran'ın şimdi hak iddia ettiği "Alov" yatağından çok daha güneyde ve İran deniz

⁵⁸ Asif MELİKZADE, a.g.e

⁵⁹ Asif MELİKZADE, a.g.e

⁶⁰ www.Turksam.org.tr

sınırına yakın bir bölgede bulunmaktadır. Ancak İran, daha yakın olan ve kendi iştirakinin bulunduğu Lenkeran yatağına itiraz etmezken daha uzak bir mesafede ve pay alamadığı “Alov” yatağı üzerinde hak iddia etmektedir.

Tahran, aynı şekilde 1998’de Rusya ve Kazakistan arasında “Hazar Denizi’nin kuzey bölgesi deniz tabanının bölünmesi hakkındaki anlaşmayı” ve 2001’de Rusya ile Azerbaycan arasında imzalanan benzer içerikli anlaşmayı da tanımadığını bildirmiştir. İran, Hazar Denizi’nin bugünkü statüsüne karşı olan herhangi iki taraflı anlaşmaların geçerli olmayacağını, daha sonra beş sahil devletinin anlaşma sağlayacağı taktirde her devletin beraber ve adaletli pay alması gerektiğini kaydetmektedir.

Halbuki 1992’de İran ve Azerbaycan Dışişleri bakanları ortak bir bildiri kabul ederek 1921 ve 1940 anlaşmalarını ve Hazar’ın “Orta hat” prensibine göre bölünmesine her iki ülkenin olumlu yaklaşımını bildirmişlerdi. Bu ortak bildirin mevcutlugetine rağmen aradan geçen süre içerisinde İran tavır değişikliğine gitmiştir. Bu değişikliğinin sadece bölgedeki petrol kaynaklarından daha fazla pay alma düşüncesi ile açıklamak ise mümkün değildir.

İran’ın Hazar bölgesindeki tutum ve davranışlarının sebebini sadece bir ülke ile (Azerbaycan) sınırlandırmak yetersiz kalacaktır. Zira Hazar’ın güneyinde ehemmiyetsiz bir bölüme sahip olan İran kendi payına düşen kısımdan (% 12) memnun değildir ve kendi sınırlarını Hazar’ın ortalarına doğru genişleterek Hazar’ın içlerine doğru “stratejik derinlik” elde etmek istemektedir.

Mart 2001’de İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi’nin Moskova ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile yaptıkları görüşmede “Rusya ve İran’ın “Hazar Denizi’nin statüsü resmi olarak belirlenmeden Hazar’da diğer kıyıdaş ülkeler tarafından çizilmiş hiçbir sınırın tanınmayacağı”, statü sorunu çözülünceye kadar 1940 yılı anlaşmasının geçerli olduğu ve çalışmaların ancak beş ülkenin anlaşmasından sonra başlanabileceği yönünde ortak bir açıklama yapmışlardır. Söz konusu açıklamada, bugüne kadar yapılmış tüm “off-shore” sözleşmelerinin de illegal olduğu ifade edilmiştir. Rusya’nın bu açıklamanın ve İran’ın görüşlerinin aksine bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Zira Hatemi’nin bu ziyareti sırasında önemli silah anlaşmaları yapılmıştı ve Rusya’nın silah satımı hatırına böyle bir açıklamaya gittiği yorumları yapılmıştır.

Hazar sorununda Batılı ülkelerin ve uluslararası petrol şirketlerinin konuyu siyasallaştırdığını ileri süren İran , ısrarla Hazar’ı uluslararası aktörlerin dışında tutmaya

çalışmaktadır. Diğer yandan İran, bir yandan bölgede Batı'lı ülkelerle mücadele ederken diğer yandan da Rusya ile de nüfuz mücadelesi içerisinde.

İran'ın % 20'lik payda ısrar etmesi ve Hazar'da silahlanmaya başlaması durumunda bölgede önemli bir müttefik pozisyonda bulunan İran ve Rusya'nın karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Hazar'ın statüsü belirlenirken su yüzeyinin ortak kullanımı prensibinin kabul edilmesi durumunda Rusya deniz gücünün rahatlıkla İran kıyılarına kadar gelerek bu ülkeyi tehdit eder konuma gelmesinden Tahranın duyduğu rahatsızlık bilinmektedir. Daha SSCB döneminde yapılan anlaşmalarla Hazar'da sadece Rusya bir deniz donanması bulundurabiliyordu.⁶¹

1.2.2.3. KAZAKİSTAN

Zengin doğal gaz ve petrol kaynakları olmasına rağmen, Kazakistan bunların pazarlanması için hala Rusya'dan geçen boru hatlarına bağımlıdır. Rusya en önemli ticaret ortağı durumundadır. Bu nedenlerle, Rus ekonomisindeki değişimler Kazakistan ekonomisini de olumsuz olarak etkilemektedir. Ticari ilişkiler 1999 yılına kadar bir artış eğilimi göstermiştir. Ancak, özellikle 1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan krizin etkileri nedeniyle ticari ilişkiler önemli ölçüde gerilemiştir.

İki ülke arasındaki işbirliği alanlarının başında enerji sektörü gelmektedir. Kazakistan'ın ispatlanmış 8 milyar varil ve 6 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Bu kaynakların çıkarılması ve dünya piyasalarına taşınması için boru hatlarının inşası konusunda işbirliği devam etmektedir.

1991 yılında kurulmuş bulunan Türk-Kazak İş Konseyi faaliyetlerine devam etmektedir. Kazakistan'da Türk firmaları tarafından yapılan doğrudan yatırımlar 750 milyon dolar civarındadır. Kazakistan'da üç Türk bankası faaliyet göstermektedir.⁶²

Genel Ekonomik durum açısından bakıldığında, Rusya Federasyonu'ndan sonra BDT ülkeleri arasında en büyük yüzölçümüne sahip olan Kazakistan, büyük petrol rezervlerine ve diğer mineral ve metal kaynaklarına sahiptir. Kazakistan'ın ayrıca tarım ve hayvancılık alanında da büyük potansiyeli mevcuttur.⁶³

⁶¹www.Turksam.org.tr

⁶² T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı,

<http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/raporlar/ORTA%20ASYA-BDT/KAZAKISTAN/kazakYstan.htm>

⁶³ TİKA Ülke Raporları, <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Kazakistan.doc>

Kazakistan ekonomisi 1980'li yıllarda istikrarlı bir büyüme göstermiş, ancak bu büyüme dönemi 1989 yılından itibaren duraklama ve gerileme dönemine girmiştir. Net maddi üretimdeki gerileme 1990'da %1.5, 1991'de %11.6'dır. bu gerilemenin başlıca nedenleri ekonomik yapının yeniden inşası çalışmaları ve 1991'de yaşanan kuraklıktır. Kazakistan'ın sanayisi petrol ve doğal kaynakların çıkartılması ile makine imalatına dayalıdır. Sovyetler Birliği'nin Aralık 1991'de dağılmasından sonra Kazakistan'da geleneksel ağır sanayi ürünlerine olan talebin bir anda daralması nedeniyle ekonomi bir küçülme dönemine girmiştir. 1992 yılında sanayinin GSYİH içindeki payı %31 iken bu oran dört yıl içinde %21'e inmiştir.

Ekonominin yeniden yapılandırılması ve 1993 yılında ulusal para birimi Tenge'nin tedavüle sürülmesiyle bağımsız bir ekonomik gelişme yolunda ilerleme çabaları 1996 yılından itibaren sonuç vermeye başlamıştır. Kazakistan bağımsızlık tarihinde ilk defa büyümeye geçmiş, aynı yıl içerisinde enflasyon kontrol altına alınmaya başlanmıştır.1997 yılında büyüme trendi devam etmiş ve GSYİH %1.6 artmıştır.

Sonuç olarak, 10 yıllık reform sürecinde piyasa ekonomisine geçişin örgütsel, hukuki ve ekonomik ön koşulları oluşturulmakla birlikte gerçekleştirilen reformlar bazı çelişkileri ve komplikasyonları da ihtiva etmektedir. Toplumda ve ekonomide olumlu gelişmelerle birlikte piyasa ekonomisine geçişin yol açtığı sonuçları da belirtmek gerekir.⁶⁴

Kazakistan Hazar'ın statüsü konusunda Şubat 1998'e kadar Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Bu çerçevede Kazakistan Hazar'ı bir iç deniz olarak nitelemiş ve 1982 B.M.D.H.S.'nin uygulanmasını istemiştir. Kazakistan için kendi petrol ve doğalgaz sahalarındaki egemen haklarının tanınması büyük önem taşımaktadır. Kazakistan deniz yatağının paylaşılması, Hazar'ın sularını ise belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını görüşünü benimsemiştir. Kazakistan deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su kütesinin ortak kullanılmasını kabul etmekle, Hazar'ı bir sınır gölü olarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir. Çünkü Hazar'a deniz hukuku uygulansaydı, kıyı devletlerinin tam egemenliğinin olduğu 12 millik karasuları

⁶⁴ TİKA Ülke Raporları, a.g.e

dışında, 200 millik veya karşı kıyı devletin sınırına kadar münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır.⁶⁵

Sahil şeridinin geniş olması sebebiyle yaklaşık % 29,6'lık bir payla en çok alana sahip olan Kazakistan Temmuz 1994'te Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak kendi görüşlerini açıkladı. Buna göre Kazakistan; Hazar'ın BM'nin 1982 Deniz Hukuku sözleşmesine tabi olmasını, 12 millik ulusal karasularına sahip olunması gerektiğini, denizin ulusal sektörlere bölünerek münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesini, her kıyıdaş ülkenin ulusal sektörü üzerinde egemenlik haklarını kullanabilmesi gerektiğini belirten bir deklarasyon yayınlayarak kendi pozisyonunu ortaya koymuştur. Bundan önce 1993'de de ülkesinin görüşlerini açıklayan Kazakistan yönetimi kıyıdaş ülkelere Hazar'ın "ortay hat" prensibine göre "ulusal sektörlere" bölünmesi hususunda bir anlaşma önerisinde bulunmuştu.

23 Ocak 1998'de Rusya Federasyonu tarafından bir açıklama yapılarak Hazar'ın "ortak su yüzeyi" ve "ulusal sektörler" prensibine göre bölünmesi konusunda ortak fikre gelindiği açıklanmış ve Kazakistan ile bu konuda ortak bir anlaşmanın yapılacağı bildirilmiştir. Kazakistan 10 Mart 1998'de tek taraflı olarak yayınladığı bir "bildiri" ile Hazar'ın kendi ulusal "münhasır ekonomik bölge"sini belirleyerek bu bölgeyi deniz gücü ile koruma altına almıştır. Rusya ile Kazakistan arasında "Hazar Denizi'nin kuzey kısmının dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarına uyulması" isimli Anlaşma ise 6 Temmuz 1998'de imzalanmıştır. Ayrıca 9 Ekim 2000 tarihinde iki ülke arasında Hazar Denizi'nde işbirliği konusunda bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre Kazakistan ile Rusya Federasyonu Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde "ortay hat" prensibini kabul etmekte, denizin dibi ulusal sektörlere bölerken su yüzeyini ortak kullanıma açmayı kabul etmektedirler. Sınır çizgisinde bulunan yataklar için iki ülke %50 prensibini benimsemektedirler. Kazakistan ayrıca Rusya ile imzaladığı anlaşmanın bir benzerini 29 Kasım 2001'de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Böylece Hazar'ın kuzey kesiminde Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Azerbaycan arasında anlaşma sağlanmıştır.

Her ne kadar Kuzey Hazar'ın bu iki devleti arasında Hazar'da bir anlaşma imzalanmışsa da kuzey bölgesinde 3 adet saha üzerinde (Xvalynskoye, Severnoye ve

⁶⁵ Asif MELİKZADE, a.g.e

Çentralnoye) Rus Lukoil şirketinin yürüttüğü faaliyetler sebebiyle Kazakistan tarafından sürekli olarak Rusya'ya itiraz notası verilmektedir.

Hazar'ın statüsü ve paylaşımı tartışmalarının mümkün olduğunca dışında kalmaya çalışan Kazakistan, İran'ın önerdiği eşit (% 20) paylaşım şartının kabul görmesi durumunda bundan en çok zarar gören ülke olacaktır. Çünkü diğer bütün kıyıdaş ülkelerin payları % 20'nin altındadır. Bu sebeple Kazakistan bu tartışmalara direkt katılmayıp bu konuda İran'a en büyük direnci gösteren Azerbaycan'ı arka planda aktif olarak desteklemektedir. İçerisinde barındırdığı önemli miktardaki Rus asıllı nüfus sebebiyle Rusya'yı direkt karşısına alamayan Kazakistan'ın pozisyonu Türkmenistan ve Azerbaycan'ından daha hassastır.⁶⁶

Diğer devletler için olduğu kadar Kazakistan için de Hazar enerji kaynaklarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ve bu konuda Kazakistan yabancı sermaye çekmede bölgede çok güçlü çabalar göstermektedir.⁶⁷

Uluslararası Petrol firmalarıyla Kazakistan 27 milyar varil petrol ve zengin doğal gaz rezervlerini çıkarmaya hedefliyor. Bir joint-venture kuruluş olan Tengizchevroil önümüzdeki 50 yılda 20 milyar dolarlık karı hedefleyerek büyük Tengiz Petrol sahasında petrol çıkarma anlaşmalarıyla ülkede yatırım yapacaktır. Haziran 1996'da keşfedilen yeni deniz altındaki zengin sahalara da yatırım yapılması beklenmektedir.

Kazakistan'ın 2000 yılındaki petrol üretimi 40 milyon tona ulaşmıştır. Bunun 12 milyon tonu ülke ihtiyacını karşılarken, 28 milyon tonu ise ihraç edilmektedir. Kaz Trans Oil şirketinin projeksiyonlarına göre 2005 yılında toplam üretimin 60 milyon ton olması bekleniyor. Bu miktarın iç üretime ayrılacak kısmı 14 milyon ton olurken, 46 milyon ton ihraç edilecek. 2010 yılına gelindiğinde ise üretim 102 milyon tona ulaşacak. Bu yılda ülke içi talep 16 milyon tona ulaşırken, 86 milyon tonu ihraç edebilecek.

Kazak petrolünün taşınması da Azeri petrolü gibi çeşitli seçenekler ve politik çıkarlar karşısında kalmaktadır.

⁶⁶ www.Turksam.org.tr

⁶⁷ Asif MELİKZADE, a.g.e

Bu seçenekler şöyle:

* İran üzerinden Basra körfezine çıkışı.

* Hazar Denizinden geçip, Gürcistan'dan Türkiye'ye girerek Ceyhan'a ulaşması veya.

* Hazar'ın Kuzeyinden Karadeniz'e çıkması istenmektedir.

Petrolün, Avrupa'ya yönlendirilmesi görüşü karşısında, Karadeniz ve Ceyhan seçenekleri ağırlıklı olarak ortaya çıkmaktadır. Petrolün Karadeniz'e çıkması, Boğazlardan yılda en az 60-70 milyon ton geçişi gerektireceğinden Türkiye, bu seçeneğe şiddetle karşı çıkmaktadır. Buna alternatif olarak, Kazak Petrolünün Bakü Ceyhan Hattına bağlanmasını ön gören projeyi savunmaktadır.

Bakü-Ceyhan Hattı nasıl Azeri petrollerine dayanıyorsa, Rusya'nın Novorossisk önerisinde de başı Kazak petroleri çekmektedir. Novorossisk limanı, yıllık 30 milyon ton kapasitesi ile yetersiz bir öneri çıkış noktasıdır. Daha uzun boru hattı yatırımı liman ve terminal genişletme yatırımları ile Ceyhan seçeneğinden daha zayıf bir öneridir.⁶⁸

Petrolün Karadeniz'e gelmesi, sorunu çözmekte, sorun ondan sonra bu petrolün nasıl dağıtılacağına düğümlenmektedir. Novorossisk'e gelen petrolün uluslararası piyasalara ulaştırması, yani Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi sorun olmaktadır.

1.2.2.4. RUSYA

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rusya, yeni bir değişim dalgasından sonra yeni iç ve dış politika araçlarına ihtiyaç duymuştur. Bu sosyo ekonomik değişim dalgasında önemli tıkanmalar yaşayan Rusya, Batı ve Doğu'da yeni ve istikrarsız komşulara sahip olmuştur. Hazarın bu ekonomik ve siyasi gelişmelerden sonra Rusya için önemi kat kat artmıştır.

Deniz kudretine dayanan devletlerin en güçlüsü olan ABD soğuk savaşta en güçlü kara devleti olan Rusya'ya karşı zafer kazandı. Asıl eski Rusya, jeopolitik biliminin temelini oluşturanlardan MC Kinder'in belirlemesine göre, "Tarihin coğrafi ekseninin kalbini oluşturmaktaydı ve Avrasya arazisinin bir çok anahtar kara bölgesini kapsamaktaydı. Anakara stratejisinin beceriyle kullanılışı sayesinde kara bölgelerinden onlara birleşik "iç ihlali" nin kıyı bölgelerini ayrılması, Rusya'nın Baltık Denizi ve

⁶⁸ Asif MELİKZADE, a.g.e

Karadeniz'deki etkisini en aza indirmekle kalmamış aynı zamanda Merkezi Asya ve Transkafkasya'yı kaybetmekle Rusya'yı "sıcak denizler" Hint Okyanusu bölgesinden kenara atmıştır. Rusya Avrasya'nın içerilerine doğru itilmiştir." Rusya Federasyonu, tarihin kendisini getirdiği bu sıkıntılı dönemde bağımsızlıklarını ilan eden devletlerdeki gelişmeleri sancılı bir biçimde seyretmekte ve oraları en azından nüfus alanı olarak muhafaza etmenin yöntemlerini aramaktadır. Bu arayış, kendisine geldiği zaman, daha kapsamlı bir takım hak dayatmalarının alt yapısını oluşturmaya yönelik bir beklentiyi de içermektedir. İşte Rusya, bu bakış açısının bir sonucu ve gereği olarak, söz konusu Cumhuriyetleri, "near board" yakın kuşak olarak görmekte ve bütün dünyanın da bunu kabullenmesini istemektedir. Bu statü çerçevesinde Rusya, "nüfus alanı" olarak algıladığı bu bölgelerdeki ihtilaflara müdahale etme, buralara üsler oluşturma, ekonomik kaynaklardan ayrıcalıklı yararlanma hakkı elde etme ve buralarda yaşayan Rus azınlığın haklarını koruyup gözetme yetkisini elinde bulundurma gayretindedir. Esasen gevşek dokulu bir konfederatif yapıyı andıran BDT(Bağımsız Devletler Topluluğu) formülü bu politikanın uygulamaya yansıyan bir sonucudur. Bu yapıya Rusya dışındaki hemen her Cumhuriyet, ayakları henüz yere basamadığı için istemeye istemeye de olsa katılmışlardır. Özellikle birliğe sonradan katılan Gürcistan ve Azerbaycan, bu isteksizliklerini bir hayli hissettirmişlerdir. Nitekim; belirsizlikler ve isteksizlikler üzerine kurulu bu birlik, beklenen performansı gösterememiş; ilerleyen süreçte de ülkelerinin devlet yapılarının ve dışı açılımlarının kurumsallaşması ile ters orantılı olarak etkinlik ve işlevselliğini yitirmektedir.⁶⁹

Dış politikasının ana çizgisini Batı ile ilişkilerin oluşturduğu kısa bir dönemin ardından Rusya, 1992 yılının sonunda eski Sovyetler Birliği devletlerinin kendi özel nüfusu alanı olduğu sonucuna vardı. Rusya'da "Yakın Çevre" doktrini olarak bilinen politika doğrultusunda Moskova kendisini eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde barış ve istikrarın tek garantörü olarak görmeye başladı.⁷⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise Rusya'nın eski SSCB cumhuriyetleri ile ilişkilerinde ve bu cumhuriyetlere bakış açılarında petrol ve doğalgaz en önemli unsurlardan biri olmuştur. SSCB'nin son 30 yılında Ortadoğu'daki petrol yatakları üzerinde söz sahibi olma mücadelesi verildiği gibi, bu defa da Rusya

⁶⁹ Kürşat KARACABEY, "Bakü- Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Gececeği ülkelerin Jeopolitiği", Türkistan Bülteni, S.099, 12 Şubat 2000.

⁷⁰ Michael P CROISSANT, "Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi", Avrasya Etüdüleri, C.3,S.1, İlkbahar 1996, s.26

tarafından, Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji kaynakları üzerinden etkin olabilmek için çeşitli yollara başvurulmuştur.⁷¹ Rusya petrolün Gürcistan üzerinden gitmesini engellemek için Gürcistan'daki iç çekişmeleri de desteklemiştir. Çünkü siyasi kargaşa Gürcistan'ı zayıflatırken Avrasya petrolü için Gürcistan'ı daha az çekici bir güzergah yapacak ve petrol ihtiyacında Rusya kontrolör görevini alacaktır. Bu yüzden de Rusya Abhazya'ya askeri yardımda bulunarak bir vesile ile Abhazya'yı Gürcistan'a karşı güçlü duruma getirmiştir. Ayrıca Rusya, Abhazya'daki uzun Karadeniz şeridini kontrol altında tutarak Novorossiysk ve Supsa limanlarını korumayı ve Gürcistan'ın petrol ihraç ettiği limanlara yaklaşmayı amaçlamıştır.

Kısaca geçmişte dünyanın en büyük petrol üreticisi iken şimdi üçüncülüğe düşen ve aynı zamanda dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi olan Rusya'nın petrol ve doğal gazı çeşitli alanlarda bir güç, bir silah olarak kullanma politikası izlediği görülmektedir. Hazar ekonomisi Rusya açısından hem ekonomik hem de jeopolitik önem taşımaktadır.

Vladimir Putin'in yönetime gelmesinden sonra ilk iş olarak güvenlik doktrinini değiştiren Rusya, saldırgan ve yayılcı bir yola girdi. Tahran ve Pekin'le askeri işbirliği anlaşmaları imzalayan Moskova, bunun NATO ve tek kutuplu dünya sistemine karşı bir gövde gösterisi olarak sundu. İran ve Rusya ilk kez nükleer işbirliğini açıkça deklare etti ve üçüncü ülkeleri uyardı. Moskova, Kafkaslar ve Orta Asya'da tahrik edici bir politikaya girişti. Gürcistan ve Azerbaycan'a yönelik tehditlerini arttıran Putin, Orta Asya liderlerini Moskova'da topladı. Türkiye ile Rusya ilk kez bu denli bir cepheleşmeye girdi. Kafkas Paketi önerisi ise Rusya'yı tedirgin etti.⁷²

Putin, Orta Asya'daki nüfuz politikasında, bölge ile ilgili paralellik arz eden bakış açısı nedeniyle, Çin'in desteğine de ümit bağlamaktadır.

1.2.2.5. TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan başkanlık sistemi ile yönetilen, anayasasına göre, demokratik, laik bir hukuk devletidir. Tarafsızlık statüsü Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından onaylanmıştır. Halk Maslahatı milli iradenin en yüksek temsilcisi niteliğindedir. Başkan, Bakanlar, Millet vekilleri, Yüksek Mahkeme Başkanlar ve Savcıdan

⁷¹ Turan AYDIN, "Rusya'nın Petrol ve Doğal gaz Politikası", Avrasya Etüdüleri, C.1 S.4, Kış-1995 s.45-46

⁷² İbrahim KARAGÜL, "Türk-Rus Cepheleşmesi", Yenişafak, 19 Ocak 2000

oluşmaktadır. Anayasa değişikliği, referandum, ülkenin ekonomik, sosyal ve politik gelişmesine yön verecek ana konularda tavsiyeleri tartışma ve karar alma yetkisine sahiptir. Türkmenistan'da yasama gücü, Devlet Başkanı ile birlikte 5 yıl için seçilen "Halk Maslahatı" ve "Meclis" tarafından paylaşılmaktadır. Meclis alt yasama organı niteliğinde olup, önemli kararlar daha sonra Halk Maslahatı'na sunulmaktadır. Halk Maslahatı'nda milletvekilleri, her ilden seçilen halk temsilcileri, üst yöneticiler, bakanlar kabinesi üyeleri ve yerel yöneticiler yer almaktadır. Halk Maslahatı kararları Meclis tarafından yasalaştırılır. Meclis, anayasanın hazırlanması ve değiştirilmesi, kanunların yasalaştırılması, parlamento ve başkanlık seçimlerinin tarihlerinin belirlenmesi, Devlet Başkanı Yardımcılarınca yürütülen faaliyetlerin onaylanması, bütçenin onaylanması hususlarında yetkilidir. 8 Devlet Başkanı Yardımcısı, 21 Bakan ve 7 Bakan yetkisine haiz Komite Başkanı vardır.⁷³

Türkmenistan, diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerine göre SSCB'nin dağılmasından en az etkilenen ülke olmuştur. 1992 ve 1993 yıllarında dünya fiyatlarıyla doğal gaz ihraç edilmesine başlanmasıyla, ülke ekonomisinde ve dış ticaret dengesinde önemli iyileşmeler gözlenmiştir. Bu olumlu gelişmeyle birlikte, 1993-1994 yıllarında Ukrayna'nın ve diğer BDT ülkelerinin gaz borçlarını ödeyememesi Türkmenistan ekonomisinde bir likidite krizi yaratmış, 1993-1995 yılları arasında milli gelir % 30 azalmış ve ekonomiye % 1700'lere varan bir hiperenflasyon ortamı hakim olmuştur.⁷⁴

Türkmenistan kanıtlamış rezervleri 2,9 trilyon m³ olan zengin doğalgaz yataklarına sahiptir. Tahmin edilen potansiyel rezerv miktarına göre dünya sıralamasında 3. ya da 4. yeri işgal etmektedir. Ülkenin en büyük gaz rezervleri Amu Derya havzasında bulunan Devlet Abad gaz sahasıdır. Bundan başka Murgab havzasındaki Yaşlar gaz sahası 0,77 trilyon m³ rezerv ile en büyük gaz sahalarından biridir. Türmenistan, gaz sektörünün buna bağlı olarak da ülke ekonomisinin yabancı yatırımlarla geliştirilmesi politikasını gütmektedir. Diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi burada da en önemli problem ihracatın gerçekleştirileceği uluslararası pazarlara çıkıştır. Bugün için Türkmenistan ihracat konusunda İran'a transfer edilen yıllık 4 milyar metreküp gazın dışında tümüyle Rusya boru hatlarına bağımlıdır. 1991 yılında 84,3 milyar m³ doğalgaz üreten Türkmenistan'ın üretimi 1997 yılında 17,3 milyar m³'e

⁷³ TİKA Ülke Raporları, <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Turkmenistan.doc>

⁷⁴ TİKA Ülke Raporları, a.g.e

1998 yılının ilk altı ayında ise 7,3 milyar m³e düşmüştür. Doğalgaz rezervleri petrol rezervlerinin çok üstünde olmasına rağmen Türkmenistan petrol rezervlerine de sahiptir. Potansiyel rezervlerin 1,4 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁵

Hazar konusundaki görüşlerini tam olarak belirleyemeyen Türkmenistan başlangıçta Rusya ve İran'ın ortak kullanım tezini benimsemiştir. Bu amaçla Türkmenistan 12 Kasım 1996'da Hazar'a kıyısı olan devletlerin Dışişleri Bakanları'nın Aşkabat'taki görüşmesinde bu üç ülke ile memorandum imzalamıştır. Ancak daha sonra Aralık 1998'de Moskova'da yapılan kıyı devletleri zirvesinde daha farklı bir tutum sergileyerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan'la aralarındaki sınırın ortay hat prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıkladı. Genel prensiplerde Türkmenistan Rusya-Kazakistan-Azerbaycan üçlüsünün yürütmüş olduğu politikalara daha yakın durmuştur. Türkmenistan'ın bu ülkelerle ve özellikle de Azerbaycan ile ayrıldığı nokta ortay hattın geçeceği alanları belirleyememesidir.⁷⁶

Azerbaycan ile tartışmalı yataklar sebebiyle mevcut olan gerginlik, Türkmenistan'ı giderek İran'a yakınlaştırmıştır. Putin'in daveti ile Hazar'ın statüsü konusunda ortak bir görüş oluşturmak amacıyla BDT üyesi dört kıyıdaş ülkenin Soçi'de yapacakları toplantı için Türkmenbaşı "İran'sız yapılacak bir toplantıya" katılmak istemediğini açıklayarak gitmemiştir. Türkmenistan bu sorunun ancak beş kıyıdaş ülkenin iştiraki ve fikir birliği ile çözülebileceğini belirtmekte ve ikili anlaşmalarla bu sorunun çözülmesine karşı çıkmaktadır. Türkmenistan gibi İran'da, Hazar'ın statüsü belirlenirken ikili anlaşmaları tanımadığını belirterek, beş kıyıdaş ülkenin statü sorununu beraberce belirlemesi gerektiğini savunmaktadır.

Türkmenistan'ın İran'ın olmadığı hiçbir toplantıya katılmak istememesi ve Niyazov'un Hazar özel temsilcisini görevden alarak yerine Türkmenistan'ın Meşed (İran) Başkonsolosu'nu tayin etmesi Hazar konusunda bu ülkenin, İran ile arasında giderek artan bir yakınlaşmanın işaretleri olarak değerlendirilmektedir.

Türkmenbaşı Aşkabat'ın Hazar'ın statüsü konusundaki pozisyonunu açıklarken, "Hazar'ın BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin her birinin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini ve geri kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olacağı bir nitelikte paylaşılması gerektiğini" ifade etmiştir. Türkmenistan'ın bu önerisi, Hazar'daki Rus

⁷⁵ Mirza ÇETİNKAYA, Murat BAKIR, Zaman Gazetesi, Orta Asya, 27.Ağustos.2000

⁷⁶ www.Türksam.org.tr

donanmasını Türkmenistan sahillerinden uzak tutsa da, İran'ın bu konudaki rahatsızlığına son vermemektedir.

2-3 Mayıs 2001'de Aşkabat'ta uzmanlar düzeyinde yapılan Türkmenistan-Azerbaycan görüşmelerinin altıncı turundan da bir netice alınmaması sonucu Türkmenistan Azerbaycan'dan Hazar Denizi'nin itilafı bölgesinde mevcut olan hidrokarbon yataklarında tek taraflı olarak sismik arama işlerini gerçekleştirmesi dahil, hidrokarbon kaynaklarını arama ve üretilmesi işlerini, aidiyet ile ilgili meseleler sonuçlanıncaya kadar durdurmasını istemiş, aksi takdirde Türkmenistan'ın uluslararası bir tahkim mahkemesine ve ilgili uluslararası kuruluşlara başvuracağını bildirmiştir. Ayrıca Türkmenistan bölgede çalışma yapan yabancı petrol şirketlerine de müracaat ederek sorunun barışçı yollarla adil bir çözüme kavuşturuluncaya kadar çalışmalara ara verilmesini istemiştir. Türkmenistan Azerbaycan'ı Hazar'da hukuka aykırı bir şekilde hareket etmekle suçlamakta ve uluslararası mahkemelere başvurmakla tehdit etmektedir. Ancak Bölgesel jeopolitik dengeler Azerbaycan'ın lehinedir ve Türkmenistan'ın Azerbaycan'ı uluslararası mahkemelere vermesi durumunda bile Azerbaycan'a büyük miktarlarda yatırımlar yapan yabancı petrol şirketlerinin uluslararası mahkemelere etki edecekleri düşünülmektedir.⁷⁷Kaldı ki, Bakü, daha önce Rusya'nın bu yöndeki baskılarına rağmen yapmadığı pozisyon değişikliğini Türkmenistan'ın baskılarıyla değiştirmeyeceğini belirtmektedir.

Azerbaycan ve Türkmenistan arasında "ortay hattın" çekilmesi konusunda ortaya çıkan metodoloji sorunu, aslında temel olarak aynı fikri savunan (denizin hem dibinin ve hem de yüzeyinin bölünmesi tezi) bu iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Aşkabat Azerbaycan'ın Apşeron yarımadası vasıtasıyla Hazar'ın içlerine kadar sokulduğunu, dolayısıyla Hazar Denizi ekvatorunun özelliği göz önünde bulundurularak, enleme eşit mesafeli (uzaklıktaki) noktaları birleştiren yöntemi kullanılmasını önermişlerdir. Bu durumda Türkmenistan, ortay hat belirlenirken Hazar'ı matematiksel olarak ele almakta, ülkelerin kıyı şeritleri ve adalarının uç noktalarını dikkate almamaktadır. Türkmenistan'ın teklif ettiği tezin kabul edilmesi durumunda sadece tartışmalı Kepez-Serdar yatağı değil ve hem de Azeri ve Çırag yatakları da Türkmenistan sektöründe kalarak tartışmalı hale gelmektedirler.

Azerbaycan ortay hat çizgisi belirlenirken karşılıklı iki sahil arasındaki en uç (yakın) noktaların belirlenerek bir ortalamanın alınmasını talep etmektedir. Azerbaycan

⁷⁷ www.Türksam.org.tr

Apşeron yarımadası vasıtasıyla coğrafi olarak denizin ortasına doğru sokulduğundan Azerbaycan deniz sınırları daha geniş bir alana yayılmakta ve tartışmalı yataklar Azerbaycan'ın ulusal sektörü içerisinde kalmaktadır. Yalnız bu durumda dahi Kepez/Serdar yatağı Azerbaycan ve Türkmenistan sınırları içerisinde orta noktada bulunmaktadır.

İki ülke arasındaki bu tartışmalar bir yandan diplomatik kanallarla uzayıp giderken, diğer yandan konu daha teknik düzeyde görüşülmeye başlamıştır. Bu amaçla Aliyev ve Türkmenbaşı'nın ortak kararıyla Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki deniz sınırlarının tesbit edilmesi için 1998'de bir uzmanlar grubu oluşturuldu. Ancak bu grubun sürdürdüğü görüşmelerden de olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Rusya Devlet Başkanı'nın Hazar Özel Temsilcisi (aynı zamanda Dışişleri Bakan Yardımcısı) Viktor Kalyujny, Türkmenistan'ın hak iddia ettiği "Mega Proje" içerisinde bulunan "Azeri", "Çırag" ve "Güneşli" yataklarının işletim hakkının tamamen Azerbaycan'da olduğu ancak ortak sınırdaki yerleşen Kepez-Serdar yatağının %50 prensibi ile bölünebileceği belirtmiştir. Azeri, Çırag ve Güneşli yataklarının işletim projesinde % 10'luk bir pay ile temsil edilen Rus "Lukoil" şirketinin ve dolayısıyla Rusya'nın bu tartışmalar içerisinde ağırlığını Türkmenistan'dan yana koyması zaten beklenmemektedir. Ayrıca bu tartışmalarda Rusya'nın Azerbaycan'dan yana ağırlığını koymasının altında yatan nedenler arasında, Rus enerji sektörünün önde gelen bürokratlarının Azerbaycan'ın petrol sektöründe hissedar oldukları şeklinde iddialar da bulunmaktadır.

Kendi ulusal sektörünü yabancı yatırıma açmakta geciken Türkmenistan'ın önümüzdeki yıllarda bu açığı kapatarak, özellikle doğal gaz alanında bölgenin en önemli ihracatçısı konumuna geçeceği şüphesizdir.⁷⁸

1998-2003 yılları arasında doğal gaz ihraç hattı konusunda sıkıntılar yaşayan Türkmenistan, son yıllarda yeni güzergahlar için komşu ülkeleri ile yeni anlaşmalar imzalamaya başlamış bulunmaktadır. Gerek İran, gerek Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan, gerekse halihazırda askıya alınmış olan Trans-Hazar Doğal gaz boru hattı yolu ile Türkiye'ye yeni boru hatlarıyla doğal gaz ihraç yollarını arttırmaya çalışmaktadır. Türkmenistan'ın 2003 yılında petrol ve doğal gaz ihracındaki %38 lik

⁷⁸www.Türksam.org.tr

artışı, daha çok uluslararası petrol ve doğal gaz fiyatlarının artışından kaynaklanmaktadır.⁷⁹

1.2.3. BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERİN HAZAR HAVZASINAYÖNELİK POLİTİKALARI

1.2.3.1. ABD'NİN POLİTİKALARI

Transkafkasya ve Orta Asya ülkelerinde, ABD-Rusya ve İran arasındaki mücadele dikkate alındığında, ekonomik boyutun ötesinde stratejik açıdan da Hazar enerji kaynaklarının önemi olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ABD, dünya üzerindeki egemenliğini Hazar Bölgesinde de sağlamaya çalışmaktadır. Bu amacın ekonomik olmanın ötesinde stratejik yönü de vardır. ABD bölgeye yerleşerek Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmaya çalışmaktadır.⁸⁰

ABD, 1992-1996 döneminde Amerika'daki Rus lobisinin de güçlü etkisi ile "Russia First" (önce Rusya) adıyla adlandırılan bir politika takip etmiştir. ABD bu dönemde neredeyse Rusya'nın eski SSCB topraklarında Sovyet tarzı bir yönetim kurma faaliyetlerinden rahatsız olmamış ve Rusya'nın Orta Asya bölgesinde sahip olmak istediği ayrıcalıkları kolayca elde etmesinde kendisine destek olmuştur. Rusya'nın desteklenmesinde, onun İslami fundamentalizmle mücadele ettiği, yaşayacağı büyük krizin global hayatta olumsuz etki ortaya çıkaracağı ve bölgedeki istikrarı bozabileceği düşüncesi etkili olmuştur. Bu dönemde Batı'nın desteğini arkasında bulamayan Orta Asya devletlerinin Rusya'ya karşı direnci kırılmış ve bu durumun farkına varılıp da politika değişikliğine gidilmesi 1997 yılını bulmuştur. Önceki dönemde Rusya'ya Amerikan desteği verilmesine taraftar olanlar, bu destekle Rusya'nın Batı ile daha kolay entegre olacağını ve ekonomik açıdan toparlanacağını düşünmüşler ve Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerinde güvenlik çıkarları olduğunu, güvenliğini sağlamak için bölgeye asker gönderebileceğini ve bunun onun en doğal hakkı olduğunu savunmuşlardır. Fakat verilen bu desteğin bölgedeki Batı çıkarlarının aleyhine gelişmesi, giderek Rusya'nın enerji kaynakları üzerindeki hakimiyetinin istenmedik

⁷⁹ TİKA Ülke Raporları, <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Türkmenistan.doc>

⁸⁰ Sam BROWNBACK, "US Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications", Caspian Crossroads Magazine, V.3, Issue No:2, Fall 1997 s.45

derecede artması, bölge barışına tehdit olduğunun düşünülmesi ve ayrıca Rusya'nın BDT'yi NATO karşıtı bir ittifak haline dönüştürmeye gayret etmesi bu politikanın 1997 sonrasında değişmesinde etkili olmuştur. Bunda ABD'nin, varlığı devam eden ama fazla güçlü olmadığı için kontrol edilebilen bir Rusya'yı tercih etmesi de rol oynamıştır. Rusya'nın enerji naklinde kendi topraklarının alternatifsiz olduğu şeklindeki görüşüne karşılık, ABD ilgili tarafların pastadan eşit ve adil pay almaları fikrindedir. ABD, Türkiye'yi bölge için bir model olarak öne sürerken, bölge devletlerinin demokratik, laik, serbest ticareti benimsemiş ve Batı yanlısı olmaları hedefini taşımaktadır. Fundamentalizm dışında bölgedeki bazı ülkelerin nükleer silahlara sahip olması ve aşırı derecede silahlanması ABD için diğer bir endişe kaynağıdır. ABD bölgede barış içinde ve insan haklarına saygılı devletler istediğini söylemektedir. Bununla birlikte izlediği temkinli politika sonucu ne bölgedeki anti-demokratik uygulamalara ne de kökten dinciliği önlemek amacıyla yapılan insan hakları ihlallerine ses çıkarmaktadır. Ayrıca kimi konularda Türkiye ile aynı tezi savunur gözüke de mesela: Azeri-Ermeni savaşında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'la birlikte Azerbaycan'ın beşte birini haksız yere işgal ederek Baku-Ceyhan'ı engellemesine rağmen bu konuda konuşmak dışında somut bir adım atmaması, yine Baku-Ceyhan konusunda Türkiye ile flört ederken Novorosissk limanından tankerlerle petrol taşınmasına destek vermesi, Amerika'nın Türkiye'den farklı politika izleyebildiğini göstermektedir. Çoklu boru hatları çerçevesinde hareket eden ABD'nin bölgede en etkili ülkelerden biri olduğu açıktır. Türkiye bölgeye yönelik birçok girişiminde stratejik ortak haline geldiği bu müttefikinden Bakü-Ceyhan konusunda somut desteklerde görmüştür. ABD'nin Afganistan'a yönelik savaş başlatmasının ardından Rusya'yla ilişkilerini sıkılaştırması da Türkiye açısından olumsuz sonuçlar getirebilecektir. Daha önemli devlet konumundaki Rusya'yı kızdırmak istemeyecek bir Amerika, çıkarlarının çatışması durumunda tavrını Türkiye yerine Rusya'dan yana koyabilecektir. Türkiye'nin bu durumda ABD'ye yönelik stratejik destek verme gibi kozlarını kullanmasının yanında bölge ülkeleriyle ilişkilerini değişik platformlarda geliştirmesi zarar giderici bir rol oynayabilecektir.⁸¹

Bölgede petrol olmasa da Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin Soğuk Savaş sonrası dünyada önemli yer alacağı ve petrolün bölgedeki güç dengesinin bir parçası

⁸¹ Türkler Ansiklopedisi, 17.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.269-281

olduğuna inanılmaktadır. Bundan dolayı, uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında, enerji konusunda yaşanan gelişmeler, yeni dönemdeki güç dengesi mücadelesinin en açık izlenebildiği alan olmaktadır. Bu yeni güç dengesi geçmişte kalmış olan Rus hegemonyasının yerini doldurmaya yöneliktir.⁸²

Konuyu inceleyen çalışmalarda iki yaklaşımın varolduğu ve bunlar arasında zaman zaman görüş farklılıkları olduğu vurgulanmaktadır. “Büyük Oyuncular” olarak adlandırılan grubu oluşturanların başlıca özelliği bölgeyi incelerken realist yaklaşımı baz alarak devlet aktörünü tek bir yapı olarak düşünmeleridir. Rusya, bu bakış açısına göre içinde bölünmüşlüğü barındıran fakat ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda tek bir birim olarak hareket eden bir aktör olarak algılanmaktadır. Ayrıca “Büyük Oyuncular”, bölgede ülkeler arasında işbirliğinden çok sıfır toplamlı bir rekabetin hakim olduğu varsaymakta ve yine Hazar enerji kaynakları açısından önemli olan petrol şirketleri bu grubun analizlerinde yer almaktadır.⁸³

“Petrolcüler” olarak adlandırılan ikinci grup bölgeyi, jeopolitik ve siyasi bir mantıktan çok, ticari ve finansal analizlere dayanan ekonomik mantığa göre analiz etmektedirler. Bundan dolayı analizlerin merkezinde petrol firmaları bulunmaktadır. “Petrolcüler”e göre bölgedeki boru hatlarının gerçekleşmesinde devletlerden çok firmaların faaliyetleri önemlidir. Devletlerin rolü petrol boru hatlarının yönünü tayin etmek olabilir fakat boru hattının finansmanını devletler değil petrol şirketleri sağlayacağından değerlendirmelerde firmalara yer verilmesi gereklidir. “Petrolcüler” devletleri birbirleriyle rekabet halindeki birimler olarak görmekten çok, ilişkilerinde işbirliği halinde olan yapılar olarak ele almaktadır. “Petrolcüler” tarafından devlet aktörü içinde farklılıkların olmadığı tek bir yapı olarak algılanmakta, bu yapı içerisinde farklı elemanların ve farklı görüşlerin olabileceği bir taraf olarak değerlendirilmektedir.⁸⁴

Yukarıda ifade edilen her iki görüş ABD’nin bölgeye yönelik gayri resmi politikasında yaşanan tartışmaları yansıtmaktadır. ABD’nin resmi politikasının hedefleri ise farklı ifade edilmektedir. ABD’li analistlere göre ABD, Hazar bölgesindeki tek önemli güç değildir ve bu bölgede Rusya, İran ve Çin’i de hesaba katmak zorundadır.

⁸² Laurent RUSECKAS, <http://www.nbr.org/publications/review/vol1no2/essay2.html>, 11 Nisan 2001

⁸³ Laurent RUSECKAS, a.g.e

⁸⁴ Laurent RUSECKAS, a.g.e

Bölgenin istikrara kavuşması, ABD açısından bölgede bulunan enerji kaynaklarına ulaşma, işletme, pazarlara ulaşımı sağlama bakımından önemli bir konudur. Hedef, iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesinden sonra ortaya çıkan uluslararası ilişkiler alanındaki belirsizlikleri giderebilmek amacıyla gelişmiş batılı ülkelerin genel anlamda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere uygulamalarını bekledikleri değerleri içermektedir. Bu değerler ülkelerin kendi tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklerini homojenleştirdiğinden ve ulusal politikaları zayıflattığından gelecekte sorunlara yol açabilir niteliktedir.⁸⁵

ABD açısından bölgede istikrarın sağlanmasının en önemli koşullarından biri kendisi ile uyum içinde olabilecek yönetimlerin kurulmasıdır. Bu açıdan ABD bölgede batılı değerlerle işbirliği içindeki yönetimlerin desteklenmesini hedeflemektedir. Demokratik değerlerle yönetilen devletlerin varlığı, İran'da olduğu gibi, Batı ve ABD karşıtı yönetimlerin oluşumunu engelleyecektir. 1979 yılında İran'da yaşanan rejim değişikliği ABD ve batılı değerleri tamamen reddeden bir yönetime yol açmıştır. Bu durum, ABD'nin bölgede faaliyet göstermesine engel teşkil edeceğinden: ABD yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelere Batı işbirliği içinde olacak yönetimlerin kurulmasını tercih etmekte ve bunun aksi oluşumların ortaya çıkmasını istememektedir. Bu açıdan ABD'li değerlerle uyum içinde olan ve bölge ülkelerine iyi bir model oluşturabilecek Türkiye, ABD tarafından desteklenmektedir. ABD, ana petrol ihraç güzergahlarından biri olarak düşünülen Bakü-Ceyhan boru hattının yapımını destekleyerek Türkiye'nin elde edilecek gelire ekonomik istikrarının sağlanmasına katkıda bulunabileceğini düşünmektedir. Bununla birlikte Orta Asya bölgesinin, Avrupa Birliği haricinde, alternatif bir bölgesel entegrasyon alanı içerdiğinden bölgede müttefiki Türkiye'nin desteklenmesinin gelecekteki politikalar açısından önemli olduğunu savunmaktadır.⁸⁶

ABD'nin başka bir hedefi, serbest piyasa değerlerinin yerleşmesini ve bu konuda bölge ülkelere gerekli desteğin verilmesini sağlamaktır. Böylece bölge ülkelerinin dünya ekonomik sistemine entegre olmaları ve ABD'li firmaların bölgede yatırım yapmaları kolaylaşacaktır.⁸⁷

ABD'nin diğer bir hedefi ise, bölge ülkelerinin kendi içlerinde ve aralarında yaşadıkları sorunlarının barışçıl yollardan çözülmesini ve aralarındaki işbirliğinin

⁸⁵ Yavuz Gökalp YILDIZ, "Stratejik Vizyon Arayışları ve Türkiye", İstanbul, Der Yayınları, 2001

⁸⁶ Jofi JOSEPH "Pipeline Diplomacy: The Clinton Administration's Fight for Bakü-Ceyhan", Princeton Üniversitesi, 22 Ekim 1999, <http://www.wws.princeton.edu/cases/papers/pipeline.html>

⁸⁷ Bülent ARAS, İhsan ÇOLAK, "Amerika-Orta-Asya İlişkileri", Avrasya Etüdüleri, Cilt3, No:3, Sonbahar 1996, s.57

gelişmesini sağlamaktır. ABD bölge ülkelerinin sorunlarının barışçıl bir şekilde çözülmesi taraftarıdır. Bu amaçla hareket ederek bölgedeki çatışmalarda arabuluculuk görevi yüklenmiş olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Minsk grubunda yer almaktadır.⁸⁸

Bölge ülkelerinin uluslararası kuruluşlara katılımını desteklenmesi ile ülkelerin uluslararası topluluğun birer üyesi haline getirilmesi ABD açısından bölgeye istikrar getirecek yöntemlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

ABD kendi firmalarının bölgenin petrol üretimi ve ihraç edilmesi alanlarında faaliyet göstermesini desteklemekte ve politik gücünü bu yönde kullanmaktadır. Örneğin 1995 yılında Azeri petrolünün ilk üretimi için hangi petrol boru hattının kullanılacağına dair resmi açıklama yapılmadan önce, Bakü-Novorossiysk hattına alternatif olarak Rus topraklarından geçmeyen Bakü-Supsa hattının da kullanılması kararının ABD tarafından desteklenmiştir. Bu desteğin iletilmesi için Bakü'ye gidecek olan Brezinski'ye, ABD'nin Bakü-Supsa'yı desteklediğini bildiren Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümü için ABD yönetiminin yardımcı olacağını içeren bir mektubu Haydar Aliyev'e iletmesi istenmiştir. Mektubun ulaştırılmasını takiben Brezinski ile Aliyev arasında Başkan Clinton'un da telefonla katıldığı uzun görüşmeler olmuş ve sonunda Aliyev, ABD ile daha yakın ilişki kurmayı ve Bakü-Supsa'yı destekleme kararı almıştır. 9 Ekim 1995'te AIOC, Hazar Denizi'ndeki üç petrol sahasındaki ilk üretim petrolerinin Bakü-Supsa hattının da kullanılarak pazarlara ulaştırılacağını açıklamıştır.⁸⁹

Bölgeye yönelik bu hedeflere ulaşmak için ABD tarafından izlenen politika iki aşamalı olarak düşünülebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden süreçte gelişen ve Rusya'ya öncelik veren politika "Önce Rusya" yaklaşımı ve bölge ülkelerinin kendileriyle bizzat temasa geçip politikalarda bu ülkelerin kendilerinin hesaba katılmasına dayanan yeni politika değişikliği hissedilmeye başlanmıştır. Haydar Aliyev'in 1997'de ABD'ye yaptığı ziyarette, ziyarete verilen önem ve yapılan üst düzey temaslar geçen politika değişikliğinin önemli göstergeleridir.⁹⁰

Azerbaycan ile ABD arasındaki siyasi ilişkiler Dağlık Karabağ sorunundan dolayı bozulmuştur. Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ

⁸⁸ James MACDOUGALL, http://www.communique.se/cac/dataeng/st_04_dougall.html, 25 Kasım 1999

⁸⁹ Jofi JOSEPH, a.g.e

⁹⁰ Jofi JOSEPH, a.g.e

çatışmasından dolayı Amerikan Kongresi, 1992’de Özgürlüğü Destekleme Sözleşmesinin (Freedom Support Act) 907. maddesini kabul etmiştir. Bu maddeye göre ABD, Azerbaycan’a nükleer silahlar ve silahsızlanma konuları dışında, hiçbir şekilde mali, teknik ve insani yardım yapmayacaktır. Bu sözleşme Azerbaycan devlet başkanının, Ermenistan’a uygulanan ambargonun kaldırıldığını ve Dağlık Karabağ ve Ermenistan’a karşı düşmanlıklarının sona erdiğini açıklamasına kadar yürürlükte kalacaktır. 907. Maddenin kabul edilmesinde ABD’deki Ermeni lobisinin önemli faaliyetleri olmuştur. Aliyev’in 1997 yılındaki ABD temaslarında 907. madde önemli bir yer tutmuş ve Başkan Clinton bu maddenin kaldırılması için çalışacağını söylemiştir. Clinton’a göre 907. madde iki aşamada kaldırılabilir. İlk aşamada Kongre maddeyi değiştirecek ve ABD’nin Azerbaycan’a dorudan yardım edebilmesi sağlanacak, ikinci aşamada ise madde tamamıyla kaldırılacaktır.⁹¹

Hazar Bölgesi ülkelerinin açık denizlere doğrudan çıkışı bulunmadığından, petrol ve doğalgaz kaynaklarını boru hatları yoluyla komşu ülkelerin topraklarından geçirerek dış pazarlara ulaştırmak zorundadır. Boru hatlarının hangi ülkelerden geçeceği konusu bölgenin geleceği ve bölgede etki kazanmak isteyen ülkeler açısından oldukça önemlidir.

ABD ilk üretim güzergahı konusunda tek bir boru hattına bağlı olunmasını savunmamış bunun yerine birden fazla boru hattının kullanılmasını tercih etmiştir. ABD, ilk üretim güzergahının Bakü’den başlayıp Rusya’nın Karadeniz’deki limanı Novorossiysk’te sonlanan boru hattıyla birlikte, Bakü’den başlayıp Gürcistan’ın Karadeniz Limanı Supsa’da sona eren iki boru hattının olmasını desteklemiştir ve bu kararın alınması konusunda Haydar Aliyev ile Başkan Clinton’un da katıldığı bir takım görüşmeler yapılmıştır.⁹²

ABD ana ihraç güzergahının, Rusya ve İran topraklarından geçmeyen – kuzey güney yönlü olmayan- Bakü-Ceyhan hattının olmasını istemektedir. Bu tercih ABD’nin günümüzde bölgeye yönelik politikaları ile uyum içindedir. Ana ihraç güzergahının Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’den geçecek olan Bakü-Ceyhan boru hattının olması halinde Rusya ve İran’ın bölge üzerindeki etkisi azalacak ve Türk Boğazları by-pass

⁹¹ Haydar ALİYEV, “Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü”, Çev. Abdullah Çiftçi, Ergun Kocabıyık, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1998, s.33

⁹² Jofi JOSEPH, a.g.e

edilerek tanker trafiği azalacaktır. Bu durum ABD'nin bölgeden dışlanmasına sebep olacak ve Rusya'nın bölgede tek hakim olmasını sağlayacaktır.

Aynı şekilde ABD, İran'ın bölge ülkeleri üzerinde artan bir etkiye sahip olmasını tercih etmediğinden bölge petrolünü taşıyacak boru hatlarının İran topraklarından geçmesini istememektedir. İran seçeneği her ne kadar en ucuz ve en kısa boru hattı güzergahını oluştursa da ABD açısından bu seçeneğin günümüzde desteklenmesi uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. İran'da Hatemi'nin başa gelmesiyle ilişkilerde beklenen bir yumuşama olsa da şimdilik genel ABD eğiliminde herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. İran bölge ülkeleri ile petrolün satışı konusunda rekabet halinde olacağından bu seçeneğin bölge ülkeleri açısından da faydalı olmadığı üzerinde durulmaktadır.⁹³

ABD yönetiminin bölgede faaliyet gösteren ABD'li petrol şirketleri ile arasında petrol üretimi ve boru hatları konusunda ortaya çıkan bir takım uyuşmazlıklar vardır. ABD dış politika tercihleri ile şirketlerin ekonomik açıdan değerlendirdikleri tercihler farklılık göstermektedir. Örneğin petrol şirketleri, ABD tarafından İran'a uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle diğer ulusların petrol şirketleri karşısında zarara uğradıklarını ifade etmektedir ve bundan dolayı ambargonun kaldırılması ya da hafifletilmesi için birtakım girişimlerde bulunulması gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁴

ABD'nin Bakü-Ceyhan konusunda finansal destekte bulunması gerektiği düşüncesi de ortaya atılmıştır. Fakat bu durumda ekonomik bir projenin hükümet tarafından desteklenmesinin zorlukları söz konusu olacaktır.⁹⁵

1.2.3.2 AB'NİN POLİTİKALARI

Türk cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyada özellikle de Kafkasya'daki olacak ve olası siyasi gelişmelerden en çok etkilenecek ülkeler arasında AB ülkeleri gelmektedir. Çünkü AB ülkelerinin ABD'den de büyük hatta yaşamsal olarak nitelenebilecek çıkarları mevcuttur. Bu iki nedenden ileri gelmektedir.

- Bu ülkelere sadece İngiltere'nin petrol üretmesi, diğerlerinin ise tüm petrol ihtiyaçlarını ithal yoluyla karşılamak zorunda olmaları. Bu bakımdan

⁹³ Jofi JOSEPH, a.g.e

⁹⁴ Necdet PAMİR, a.g.e, s.11

⁹⁵ Leyla TAVŞANOĞLU, "Bakü-Ceyhan Hattı Zarar Verdi"- Jirayir Libardiyan ile söyleşi, Cumhuriyet, 18 Haziran 2000, s.10

AB için petrol “stratejik” bir madde olduğu gibi, petrolün kesintisiz ve güvenli ikmal de “yaşamsal” bir nitelik kazanmaktadır.

- İkincisi; AB ülkeleri petrol ihtiyaçlarının %40’ını Körfezden ithal etmeleridir. Son derece istikrarsız olan bu bölgeye bu denli bağımlı olmanın sağlıklı ve güvenli bir petrol ikmal politikasıyla bağdaşmayacağı açıktır.⁹⁶

AB’nin önümüzdeki 30 yıllık resmi enerji serüvenini belgeleyen, AB enerji arz güvenliğinin “Kutsal Kitabı” sayabileceğimiz Gren Paper’dır.⁹⁷

Bu belgedeki tüm göstergeler, Türkiye’nin geliştirdiği petrol ve doğal gaz boru hattı projelerini hem ülkemiz ve Türk cumhuriyetleri hem de AB açısından oldukça önemli hale getirmektedir. Söz konusu rapor, bu gerçeğin farkına varmış bir yaklaşım içindedir. Özellikle doğal gaz konusunda RF, Norveç, Cezayir, Libya gibi bilinen arz kaynakları ile birlikte, İran dahil Hazar Bölgesi rezervlerinden ve Nijerya’dan da potansiyel kaynaklar olarak söz edilmektedir.

“Green Paper”dan, genel hatlarıyla AB’nin enerji arz geleceğinde gerek Hazar hidrokarbon kaynaklarının gerekse en önemli geçiş ülkesi konumundaki Türkiye’nin çok kritik bir rol üstleneceği anlaşılmaktadır. Ancak, bu tek başına yeterli değildir. Ülkemizin geliştirdiği projelerin AB enerji açığının kapatılması açısından önemlidir.

AB’nin Transkafkasya ile ilişkilerine gelince, Rusya’nın konumu, ABD’nin politikaları belirleyici olmaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu, Transkafkasya ülkelerine yönelik olarak ilk defa Aralık 1995’de Brüksel’de, yaklaşımını ortaya koymuş ve stratejisini açıklamıştır. Birçok eski SSCB ülkesi ile yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (OİA)’na göre AB ile ilgili ülkeler arasında gelecekteki ekonomik ve politik ilişkilerin gelişimde çerçeve anlaşmaları oluşturulacaktır. Bu anlaşmaların temelinde politik ilişkilerin güçlendirilmesi, ticaret ve yatırımların teşvik edilmesi, tarafların birbirlerine “en çok kayırlan ülke” rejimini uygulaması, miktar kısıtlamalarının kaldırılması, düzenli bir politik diyalog mekanizmasının kurulması öngörülmüştür.⁹⁸

Bu tarihten sonra , bu strateji, AB’nin politikaları açısından belirleyici olmuştur. Komisyon, üç devletin karşılaştığı sorunların temelinde, bu devletlerin etnik çatışmaları çözümedeki yetersizliğinin olduğunu tespit etmiştir. Bu durum, Komisyon’a göre,

⁹⁶ Şükrü ELEKDAĞ, “Boru Hattı ve Avrupa Birliği”, Milliyet, Nisan 1995

⁹⁷ European Union, European Commission-Diroctorate-General for Energy and Transport, Gren paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply, Brüksel:EU, 29 Kasım 2000,s.769

⁹⁸ Ali Faik DEMİR, “Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya”, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003, s. 158

demokratik kurumların işlemlerini ve Pazar ekonomisinin uygulanmasının engellemektedir. Sonunda bölgeye yönelik yardımlar yetersiz kalmakta ya da amaca uygun kullanılmamaktadır. Komisyon, AB ile bölge ülkelerinin ilişkilerinin sağlıklı olması için karşılıklı çıkar ilkesinin uygulanması gerektiğinin altını çizmektedir. Kısaca bölgede sağlanacak istikrar tüm sorunların anahtarı gibi görülmektedir. AB, bölge politikasını, büyük ölçüde ekonomik ilişkiler geliştirmesi politikası şeklinde değerlendirmektedir.⁹⁹

AB bölgedeki çatışmalarla ilgili olarak uluslararası kuruluşlarının barışçı girişimlerine katıldığını açıklamaktadır. AGİT'in Dağlık Karabağ ile ilgili olarak oluşturduğu Minsk Grubu'nun girişimlerini, yine Gürcistan'da Güney Osetya ile ilgili olarak yapılan çalışmalarını desteklemektedir. Lüksemburg'daki zirve sırasında AB Dönem Başkanı Fischer, Kafkasya ülkeleri ile yapılan OİA sayesinde, Güney Osetya, Yukarı Karabağ gibi sorunların giderilebileceğini belirtmiştir. Barış girişimleri açısından AB, sadece Avrupa merkezli girişimleri değil, tüm bu yöndeki çabaları başta Birleşmiş Milletler'in çalışmaları olmak üzere desteklenmektedir. Bunun dışında son olarak, tartışmaya başlanan Kafkasya İstikrar Paketi (KİP) önerisi de AB tarafından yakından izlenmiş ve Brüksel'deki Avrupa Politika Araştırmaları Enstitüsü, Kafkasya'nın İstikrar Paketi ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Balkanlar'daki gibi bu oluşumun finansmanına destek vermesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁰⁰

1.2.3.3. İRAN'IN POLİTİKALARI

İran'ın bölge ile ilişkisini 3. y.yıla kadar uzatabilsek de esaslı ilişkiler 19. y.yılın başlarında olmuş diyebiliriz. Çarlık Rusya ile İran arasındaki savaşta yenik düşen İran'ın bölgedeki etkisi yapılan anlaşmayla sınırlandırılmış(1813), bu sınırlılık ikinci Rusya-İran savaşı sonunda imzalanan Türkmençayı anlaşmasıyla (1829) da devam etmiş ve Aras, İran'ın kuzey sınırı haline gelmişti. İran'ın bu olumsuz durumu Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali ve I. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir. Savaş ve İhtilal Rusya'nın güvenliği sorununu ortaya çıkarmış ve Lenin tarafından biçimlendirilen yeni Rusya, komşularıyla iyi komşuluk ve dostluk anlaşmaları

⁹⁹Ali Faik DEMİR, a.g.e, s.158

¹⁰⁰ Ali Faik DEMİR, a.g.e, s. 159

imzalamıştır. Bunlardan biri de 1912’de İran’la yapılan anlaşmadır. Bu anlaşma ile İran, bölgede özellikle Hazar Denizi’nde sınırlı da olsa belli ayrıcalıklar elde ediyordu. ¹⁰¹

İran’ın Kafkaslar ve Orta Asya politikasını belirleyen temel unsurlar: İslam ihraç politikaları yüzünden içine itildiği yalnızlıktan kurtulma ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, bölgedeki devletleşme ve yeniden yapılanma arayışlarının İran rejimi ve daha da önemlisi İran’ın toprak bütünlüğü üzerindeki olumsuz etkilerinden koruma arayışlarıdır.¹⁰² Ancak İran, bu politikalarını yürütürken dış politikasını yönlendiren ana unsurlarına da sadık kalmaktadır. Bunlar;

- İslam Devrimi’ni diğer Müslüman ülkelere ihraç etmek
- Büyük Şeytan olarak kabul ettiği ABD’ye kafa tutarak, hem İran’ın hem Körfez- Orta Doğu bölgesinin hem de Üçüncü Dünyanın ABD’nin her türlü etkisinden arındırılmasını sağlamaktır. ¹⁰³

İran’ın Azerbaycan ve Türkmenistan ile sınır ve nüfuz birliği var. Ayrıca bu ülkede 10 milyon Azeri, 2 milyon Türkmen yaşıyor. Hızla bölgeye yönelik politikalar üreten İran’ın en yakından ilgilendiği devlet Azerbaycan olmuştur. Bölge ile böylesine uzun bir dönem ilgili olan İran’ın özellikle Şii nüfusa sahip Azerbaycan ile komşu olması, İran’ın İslam Devrimi’nden sonra radikal dini akımları desteklemesinde kolaylık sağlamıştır. İran, Azerbaycan’la bir yandan politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmeyi hedeflerken bir yandan da İslami Cumhuriyet anlayışını öne çıkararak, ideolojik bir politika sergilemektedir. Özellikle sıkı ekonomik bağların bölgedeki Müslümanları uzaklaştıkları dini miraslarına geri dönmeye ikna edeceğine inanmaktadır. İran, Pakistan ve Afganistan önce kurulacak sonra da Müslüman cumhuriyetlerin katkılarıyla gerçekleşecek bir İslam Birliği’nden söz etmeye başladılar. İran’ın kullandığı “İslam’da Birleşin” sloganı her ne kadar kulağa hoş gelse de ekonomik açıdan pek de iyi bir örnek oluşturmamaktadır.¹⁰⁴

¹⁰¹ Mohammad-Reza DABIRI “A New Approach to the Legal Regime of the Sea Caspian Sea: a Basis for Peace and Development” The Iranian Journal of International Affairs, Vol. VI, No.1&2 (Spring and Summer 1994) p.28-30

¹⁰² Gün KUT, “Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam”, Bağımsızlığın İlk Yılları” haz. Büşra E. Behar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1994

¹⁰³ Duygu BAZOĞLU SEZER, “İran’ın Barış Saldırısı”, Milliyet, 15 Ocak 1998

¹⁰⁴ Murat YETKİN, “Ateş Hatında Aktif Politika- Balkanlar-Kafkaslar ve Orta Doğu Üçgeninde Türkiye” İstanbul, Alan Yayıncılık s.288

İran –Rusya yakınlaşmasının nedenlerinden biri bölge rekabetinde önemli bir yer tutan Türkiye faktörüdür. Bir yanda İran diğer yanda Rusya, bölgede Türkiye'nin bırakabileceği bir boşluğu doldurma girişimindedir. Azeri-Ermeni çatışmasında Ermenilere destek veren İran'ın aynı zamanda Arap alfabetesinin kabul edilmesi ve din devletinin kurulması için Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik sistemli bir çalışma içinde bulunduğu bilinen bir gerçektir. İran ayrıca Avrasya petrolerini kendi üzerinden Basra(İran) Körfezi'nde Abadan'a indirmeyi, böylece güçlendireceği stratejik önemi ile Orta Asya ülkeleri üzerindeki dini ve ekonomik etkinliğini, OPEC içindeki gücünü arttırmayı hedeflemektedir.¹⁰⁵

Bölgede olası bir Türkiye-İran rekabetinde İran'ın bazı avantajlar yanında dezavantajları da vardır. Bir kere kapalı bir coğrafya içinde yer almış bu cumhuriyetlerde laik insan zihniyeti o kadar gelişmiştir ki, İran'ın kültür ve etkisine neredeyse tümüyle kapalı bir beşeri yapı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bu cumhuriyetler, serbest Pazar ekonomisine geçişle ilgilendiklerinden İran'ın ekonomik sistemi onlara hiç de çekici gelmemekte, katı merkezîyetçi yapıdan yeni kurtuldukları için de çağdaş bir devlet kurma çabası içinde olduklarından, İran devlet yapısı da geçerli bir model olarak görülmemektedir.¹⁰⁶

Bu avantajını bilen İran, Rusya gibi bölgedeki kontrolü Türkiye'ye kaptırmama çabası içindedir. Bu amaçla son dönemde ABD ile bile bir yakınlaşma çabası içindedir. İran'ı Amerika ile barış aramaya iten birinci neden ekonomik nedenlerdir. İran ekonomisi durgunluktan kurtulamıyor. Can damarı olan petrol sektörü zor durumda. Teknoloji transferi ile bu sektörün acilen modernizasyonu gerekmektedir. Bu yenileme ise: 90-110 milyar dolarlık bir maliyet gerektiriyor. ABD ambargosundan kurtulmadıkça İran ne teknolojisini yenileyebilecek ne de gerekli mali kaynakları bulabilecektir. Tahran, Amerika'ya kafa tutmanın bölgesel faturasının çok yüksek olduğunun farkına da varmış durumdadır. Örneğin, Orta Asya ve Hazar Denizi'nden kaynaklanan enerji kaynaklarının bölgeye getireceği zenginliklerden kendisi yoksun kalırken, komşu ülkelerin özellikle de Türkiye'nin pay olarak zenginleşmekte olduğunu görmüştür.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Atakan ve Ayfer GÜL, “Avrasya Boru hatları ve Türkiye”, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995 , s.14

¹⁰⁶ Erol MÜTERCİMLER, “21. y. yılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli” İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993 s.242-243

¹⁰⁷ Erol MANİSALI, “Orta-Doğu'da Yeni Dengelerin, Doğu Akdeniz'den İç Asya'ya Uzanan Eksene Oturması ve Türkiye”, Su sorunu, Türkiye ve Orta Doğu, haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993,s.18-19

1.2.3.4. RUSYA’NIN POLİTİKALARI

Hazar ekonomisi Rusya açısından hem ekonomik hem de jeopolitik önem taşımaktadır. Yüzyıllardır Kafkasya ve Orta Asya’daki hakim konumu ve bölgeye nüfuz etmiş olması Rusya’yı bölge açısından incelenmesi gereken en önemli devlet haline getirmektedir. 1991 sonrası yaşanan gelişmeler Rusya’nın bölgedeki konumunda bir takım değişikliklere yol açmıştır. Sovyetler Birliği coğrafi alanında birçok bağımsız devlet ortaya çıkmış ve özellikle Orta Asya ve Kafkasya bölgesi üçüncü devletlerin ilgi alanına dahil olmuştur.

Rusya 17. y.yıldan itibaren bölgede etkinlik göstermeye başlamış ve 20. y.yılın büyük bir kısmında baskıcı bir yönetimle bu bölgede hakim olmuş ve bölge ülkelerinin ekonomik, siyasi ve kültürel yapılarında önemli izler bırakmıştır. Rusya, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde önemli bir güç ve bölge ülkeleri için siyasi, ekonomik ve askeri alandaki önemli bir oyuncudur. Rusya’nın avantajları, büyüklüğü, kaynakları, siyasi mirası, coğrafi yakınlığı ve bölgedeki nüfusudur.¹⁰⁸

Rusya’nın Kafkasya ve Orta Asya’da bağımsızlıklarını kazanan devletlere yönelik politikası iki dönem şeklinde incelenebilir.

- Dağılmayı takip eden ve 1993’e kadar devam etmiş bulunan, Batı ile iyi ilişkiler içinde olmayı amaçlayan dönem. Rusya bu dönemde Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine ilgisiz kalmış ve dikkatini Batı ile ilişkilerinde odaklamıştır. Bu durum Rusya’nın ekonomik sorunlara siyasi sorunlardan daha fazla önem vermesinin ve batıyla ilişkilerinin ön plana çıkmasının bir sonucudur. Rusya ekonomik istikrarını ve enerji sektörünün modernizasyonunu sağlamak için batılı yatırımlara ve yardımlara ihtiyaç duymaktaydı. Rusya’nın Batılı sermaye sayesinde dünya ekonomik sistemi ve enerji sektörü ile bütünleşmeyi sağlayıp sürdürebileceği de göz önünde tutulmalıdır.¹⁰⁹
- 1993 yılı ile birlikte Rusya’nın batıya yönelik politikasında değişikliklerin yaşandığı ve yakın çevresi ile ilgilenmeye başladığı dönem: NATO’nun doğu sınırlarının genişletilmesi kararı ve Rusya’nın batıdan beklediği miktarda yardımın gelmemesinin etkisiyle Rusya batıya yönelik politikalarını gözden

¹⁰⁸ Dinçer TAŞCIKAR, “Orta Asya’daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun”, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Haz. Alaeddin Yalçınkaya, İstanbul, bağlam, 1998, s. 246

¹⁰⁹ Esra ÇAYHAN, Nurşin ATEŞOĞLU GÜNEY, “Avrupa’da yeni güvenlik arayışları” NATO-AB-Türkiye, İstanbul, Afa Yayıncılık, TÜSES Vakfı, Kasım 1996 s.17

geçirmeye ve tepki göstermeye başlamıştır. Rusya, BDT içerisinde federasyon ya da konfederasyon şeklinde bir yapılanma hedeflemiş bundan dolayı bölge ülkeleri ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Böylece bölgedeki batılı nüfuzu dengelemeyi amaç edinmiştir. ¹¹⁰

1993 yılında farklı siyasal gruplar arasında dış politika konusunda sağlanan fikir birliğine göre Rus dış politikasının ana hatları şu şekilde açıklanmaktadır: Rusya büyük güç olarak varlığını devam ettirmektedir ve yakın çevresi ile ilgili yaşamsal çıkarlara sahiptir. Bundan dolayı yakın çevresinde etkisini sürdürmeye hakkı vardır ve komşularının ve Batı'nın bu duruma saygı göstermesi gerekmektedir. Rusya, Batı ile iyi ilişkiler içinde olmayı tercih etmektedir fakat Rusya'nın çıkarlarının Batı ile her zaman uyum göstermesi beklenmemektedir. ¹¹¹

Rus politikasının oluşumunda iki ekolün etkili olduğu ve bu iki ekol arasında bazı çatışmaların olduğu gözlenmektedir. Buna göre “Atlantikçi” ekolü oluşturan grup batı taraftarı bir politika izlenmesi gerektiğini savunmuştur. Batı artık Rusya için bir tehlike olmadığından, içinde bulunulan zor koşulların aşılması için: Batı ile bütünleşmenin ve kurum ve kurallarının benimsenmesinin herhangi bir sakıncası yoktur. Bu ekol taraftarları Rusya'nın etkili güç olmasını istememektedir. Fakat Batı ile işbirliğinin en etkili yol olacağı üzerinde hemfikirdirler. ¹¹²

“Avrasyacı” ekole göre ise; Batı taraftarı bir politika izlenmesi, yakın çevrenin ve Rusya Federasyonu dışındaki Rusların haklarının ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Rusya artık kendi öz çıkarlarını savunmalıdır ve yakın çevresi ile ilgilenmelidir. Bu ekol içerisinde milliyetçi, komünist ve neo-bolşevik unsurlar hakimdir. NATO'nun doğuya doğru genişleme stratejisi 1993 sonrası Avrasyacı ekolün dış politikada hakim olmasına sebep olmuştur. ¹¹³

Yeltsin'den sonra devlet başkanlığı görevine gelen Vladimir Putin, Rusya'nın yakın çevresi ile ilgili politikalarında kullanılan araçlar açısından bir takım değişiklikler yaratmıştır. Bu değişiklikler Rusya'nın sahip olduğu ekonomik araçların bölge ülkeleri

¹¹⁰ Bülent ARAS, İhsan ÇOLAK “Amerika-Orta Asya İlişkileri”, Avrasya Etüdüleri, Cilt 3, No:3, Sonbahar 1996, s.61

¹¹¹ Esra ÇAYHAN, Nurşin ATEŞOĞLU GÜNEY, a.g.e, s. 75

¹¹² Esra ÇAYHAN, Nurşin ATEŞOĞLU GÜNEY a.g.e, s. 75

¹¹³ Esra ÇAYHAN, Nurşin ATEŞOĞLU GÜNEY a.g.e, s.75

üzerinde daha büyük oranda baskı unsuru olarak kullanılmasını içermektedir.¹¹⁴ Gürcistan'ın doğal gaz ve elektrik dağıtımında önemli payları bulunan Rus şirketleri bu güçlerini, Gürcistan'ı Rusya lehine kararlar alması için kullanmaktadır.¹¹⁵ Ekonomik nüfuz etme politikası siyasi ilgi ile birlikte gitmektedir. 21 Haziran 2000 tarihinde yapılan BDT zirvesinde Rusya'nın inisiyatifiyle ortak bir anti- terör Merkezi kurulması kararının alınması ve Putin'in ilk resmi ziyaretini Türkmenistan ve Özbekistan'a yapması yakın çevrenin siyasal olarak da Rus ilgi alanında olduğunu göstermektedir.¹¹⁶

Sovyet sisteminde demiryolları ve boru hatları da merkez plana göre inşa edilmişti ve bölge ülkelerinin dış dünyaya ulaşmaları ancak Rusya üzerinden gerçekleşebiliyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben bu durum bölge ülkeleri için coğrafi bölünmeden çok fonksiyonel bir bölünme sorununun varlığını ortaya çıkarmıştır. Petrol ve doğal gaz Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan elde edilirken petrol işleme tesislerinin önemli bir kısmı Azerbaycan, Ukrayna, ve Beyaz Rusya'da kalmıştır. Bu durum alternatif başka yolların yapılmasına kadar bölgede Rusya'ya olan bağımlılığın devam edeceğinin göstergesidir.¹¹⁷

Bu noktada bölgedeki enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştıracak boru hatları konusu, Rusya topraklarından geçen ya da geçmeyen bir boru hattının inşası şeklinde, Rusya ve bölge ülkelerinin geleceği açısından önem taşıyan bir konu haline gelmiştir. Rusya'nın dahil olmadığı bir petrol boru hattının inşa edilmesi Rusya'nın bu ülkeler arasındaki önemli bir ayrıcalığını ortadan kaldıracak ve Rusya'ya bağımlılığı azalacaktır. Ayrıca Rusya kendi topraklarından geçmeyen bir boru hattıyla batılı ülkelerle yaptığı enerji kaynakları ticaretinde kendi payının azalacağından ve bu durumun sonucu olarak da enerji gelirlerinden mahrum kalacağından endişelenmektedir. Bu durum aynı zamanda bölge ülkelerinde batılı sermayenin artmasına sebep olacak ve bu ülkelerin batıyla olan ticaretini arttırıp Rusya ile olan ticaretin azalmasına yol açacaktır.¹¹⁸ Rusya bağımsız cumhuriyetlerden elde edilen

¹¹⁴ Oktay F. TANRISEVER, "Rusyave Bağımsız Türk Devletleri: Bağımsızlığın Anlamını keşfetmek", Avrasya Etüdüleri 20, Özel sayı, Yaz 2001, s.107

¹¹⁵ Ariel COHEN, "Rusya'nın Yeni Kafkas Politikası Türk Çıkarlarını Tehdit ediyor mu?" Avrasya Etüdüleri 20, Özel Sayı, Yaz 2001, s.120

¹¹⁶ Özgen ACAR, "Türkiye Dışı Dengeler Değişiyor", Cumhuriyet, 4 Temmuz 2000, s.10, Hakan AKSAY, "BDT'ye "antiterör çimento", Cumhuriyet, 26 Haziran 2000 s.10

¹¹⁷ Turan AYDIN, "Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası" Avrasya Etüdüleri, Cilt:1, No:4, kış 1995, s.40

¹¹⁸ Stephan BLANK, "Russia's Real Drive to the South" Orbis, C:39, No:3, Summer 1995, s.372-373

enerji kaynaklarının dünya pazarlarına sunumunun ve enerji kaynaklarının miktarlarının kontrolünün kendi topraklarından geçen boru hattıyla gerçekleştirebilecektir. Böylece fiyatları ve ihracat miktarını belirlemek kendi elinde olabilecektir.¹¹⁹

Bölge ülkeleri dağılmayı takip eden süreçte Rusya ile olan eski ticari ve ekonomik ilişkileri devam ettirmek için rubleyi ortak para birimi olarak kabul etmişler ve kendi ulusal paralarını basmamışlardır. Bu sistem zamanla bir takım eksikliklerinden dolayı bağımsız cumhuriyetler için dezavantajlı bir konuma gelmiştir. Sistemin devamı için gerekli kurumsallaşma sağlanamamış, rublenin basımı ve yönetimi Rusya'da kalmıştı. Bu da bağımsız cumhuriyetlerin Moskova'nın fiyat reformlarını izlemek zorunda kalmasına yol açmıştır. Fakat belli bir süre sonra ruble sisteminde enflasyonist eğilimlerin ortaya çıkması ve bu sistemi devam ettirecek katılımcı bir yapının kurulamaması sonucu 1993'te başta Kırgızistan olmak üzere bölge ülkeleri kendi paralarını basmaya yönelmişlerdir. Bu gelişmeden sonra bölge ülkeleri Rusya'dan bağımsız ekonomik kararlarını almaya başlamışlar ve dış ticaretini geliştirmeye çalışmışlardır.¹²⁰

1.3 HAZAR HAVZASI'NIN ENERJİ KAYNAKLARININ TANIMLANMASI

Harita 2. Orta Asya Petrol ve Doğalgaz Bölgeleri ve İletim Hatları

Kaynak: Ş. Üşümez Soy -Ş. Şen, Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003, s.120.

¹¹⁹ Turan AYDIN, a.g.e, s. 58-60

¹²⁰ Dinçer TAŞÇIKAR, a.g.e, s.236-237

Hazar bölgesindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının keşfi ve bölge halkı tarafından kullanımının tarihçesi milattan önceki devirlere rastlansa da denizden petrol ilk defa 16. y.yılda çıkarılmıştır. Özellikle Azerbaycan sahillerinde petrolün aktif bir şekilde üretilmesi ve dünya piyasalarına sürülmesiyle 19. y.yılda Batılı petrolcülerinin akınına uğrayan bölge 1900’lü yılların başında tek başına dünya petrol üretiminin yarısını karşılamaktaydı. Hazar Denizi’nin Sovyetler Birliği’nin işgaline uğramasından sonra ilk petrol çıkarılması 1922’de Azerbaycan kıyılarında Bibi Heybet bölgesindeki İliç körfezinde yapıldı. Ancak Hazar’da asıl petrol macerası 7 Kasım 1949’da, Azerbaycan’ın “neft taşları” yatağının işleme açılmasıyla başladı. Yeni keşfedilen bu yataklarla Hazar’da en büyük üretici konumunda olan Azerbaycan, 1986 yılına kadar SSCB’nin denizden çıkardığı petrolün %60’ını tek başına karşılamıştır.

Azerbaycan, Hazar bölgesinde önemli altyapı ve nitelikli petrol mühendislerine sahip olması sebebiyle bu coğrafyada birbiri ardınca yeni yataklar keşfetmeye başladı. Hazar’ın Azerbaycan sektörü ile Türkmenistan sektörü arasında yerleşen ve bugün iki ülke arasındaki en önemli sorun haline gelen Kepez/Serdar yatağını da 1959’da Azerbaycan jeologları keşfetmiş ancak, ilk petrol üretimi 1989’da yapılmıştır. Bu arada Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Türkmenistan’da kendi ulusal sektörlerinde petrol ve doğal gaz arama çalışmalarına hız vermişlerdir. Hazar’da kıyıdaş ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve bunu takiben her keşfedilen yeni yatak ile beraber statü ve paylaşım sorunu kıyıdaş ülkelerin gündeminde daha çok yer almaya başlamıştır.¹²¹

Hazar Denizi’ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran ile bölge hinterlandında yer alan Özbekistan; Hazar bölgesindeki temel enerji üreticileridir. Ancak, dünyanın önde gelen ham petrol ve doğal gaz üreticilerinden Rusya Federasyonu ve İran’ın Hazar kıyısında önemli sayılabilecek bir petrol rezervi bulunmamaktadır. Hemen eklenmelidir ki; bugün bölgede yaşanan pek çok sorun, Batı Sibirya petrol üretimi giderek pahalılaştan Rusya ile dünya iktisadi sisteminden kopmuş durumda olan İran’ın Hazar’ı “kurtarıcı” olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.¹²²

Bu nedenle, rezerv, üretim ve ihracat gibi kalemleri ele alırken kullandığımız Hazar Bölgesi tanımının, sadece Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve

¹²¹ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>

¹²² Cenk PALA ve E. ENGÜR “Kafkasya Petrolleri: 21. yy’ın Eşiğinde Hazar Havzası ve Türkiye”, İşletme ve Finans, sayı 152, Kasım 1998, s.25

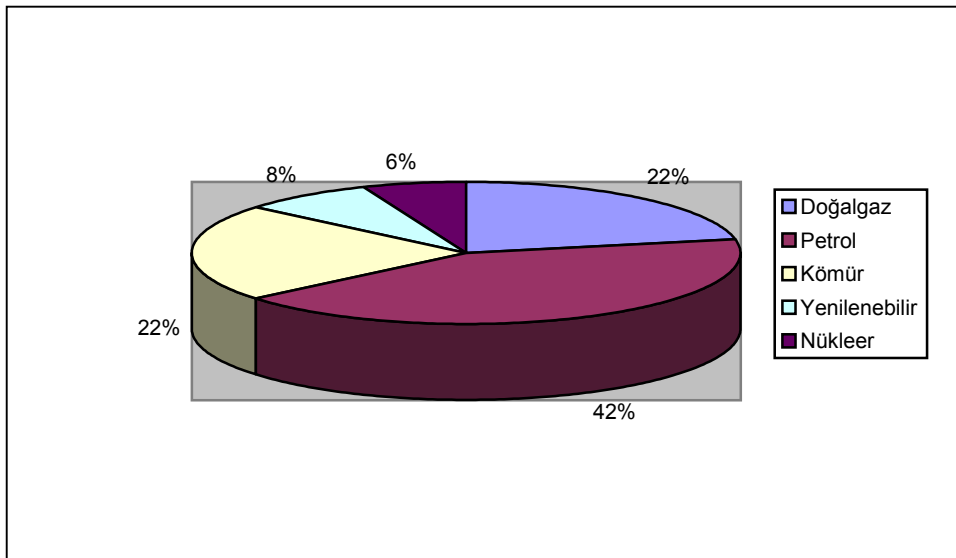
Özbekistan'dan ya da diğer adıyla "Hazar Dörtlüsü"nden oluştuğunu belirtmekte yarar vardır. Kazakistan tarafından Rusya'ya "sus payı" olarak verilen Kuzeybatı Hazar'daki iki sahayı da Kazakistan bünyesinde değerlendirdiğimizde, yakın bir gelecekte, petrol potansiyeli açısından Azerbaycan ve Kazakistan'ın, doğal gaz deposu olarak ise daha çok Türkmenistan ve Özbekistan'ın öne çıkacağını söylemek mümkündür.

1.3.1. DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARI VE ENERJİ PİYASALARI

İnsanlığın en önemli ve vazgeçilmez gereksinimlerinden birisi de enerjidir. Bugün kişi başına düşen enerji tüketimi kalkınmışlığın ölçüsü olarak tanımlanır. Çeşitli enerji kaynaklarının başında ise fosil yakıtlar gelmektedir. Petrol kömür, doğal gaz fosil yakıt denince ilk akla gelen enerji kaynaklarıdır.

Önümüzdeki yıllarda da petrol ve doğal gazın birincil enerji tüketiminde önemini koruyacağı aşikardır. Dolayısıyla bu stratejik enerjiye yönelik politikalar geliştirilmekte ve zamanın şartlarına uygun yatırım planları yapılmaktadır. Dünya petrol politikasını yönlendiren organizasyonların başında OPEC (Petrol Üreten ve İhraç eden Ülkeler), UEA (Uluslararası Enerji Ajansı) ve bunların yanı sıra bu alanda faaliyet gösteren çok uluslu petrol şirketleri gelmektedir.

Grafik 1. Dünya Enerji Kaynakları Dağılımı

Kaynak: Ş. Üşümez Soy -Ş. Şen, Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003, s.81.

Dünya enerji tüketimi nüfus artışına ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak artmaktadır. Artan talebi karşılamak ve enerji arzının sürekliliğini sağlamak amacıyla bir yandan yeni enerji kaynakları aranırken, diğer yandan mevcut enerji kaynaklarının daha verimli kullanılması için çeşitli inceleme ve araştırmalar yapılmaktadır.

Alternatif enerji kaynaklarının aranması ve enerji alanında kullanılan teknolojilerin geliştirilmesi konusunda harcanan tüm çabalara karşın, bilimsel tahminlere göre, önümüzdeki dönemde de enerji talebinde görülecek artışların büyük bölümünün, petrol ve doğalgaz ile karşılanması beklenmektedir. Her ne kadar petrol ve doğal gaz tüketiminin gittikçe artacağı varsayımı ile dünya rezervlerinin kısa sürede tükenebileceği düşünülse de, arama teknolojilerindeki yeni gelişmelerle bu rezervlere yenilerinin katılacağı düşünüldüğünde, petrol ve doğal gazın daha uzun yıllar birincil enerji kaynağı olarak dünya ülkelerinin gündeminde kalacağı yadsınamaz bir gerçektir.

Enerjini elde edilmesinde petrol ve doğal gazın büyük stratejik öneme sahip olması nedeniyle, petrol endüstrisinde söz sahibi olmak isteyen ülkeler ile çok uluslu veya bağımsız şirketler ve kuruluşlar değişen koşulları dikkate alarak, politikaları ve stratejilerini değiştirmekte ve yatırım planlarını gözden geçirmektedir.

Uluslararası Kalkınma için OPEC Fonu, 28 Ocak 1976'da, OPEC' üye 12 ülke tarafından kurulmuştur. Fon, OPEC üyesi ülkeler tarafından kullanılan mevcut iki taraflı ve çok taraflı ajanslara ilaveten, diğer gelişmekte olan ülkeleri de yardım kapsamı içine almıştır.

Fonu kuran Anlaşma, 1980 yılında revize edilmiştir. Bu revizyon sonucunda, Fon, uluslararası ortak bir hesaptan, uluslararası yasal kişiliğe sahip, finansal işbirliği ve yardım amaçlı çok taraflı bir ajans haline dönüşmüştür. Başlangıçta 800 milyon dolar olan Fon'un kaynakları, bugün milyar dolarlara ulaşmıştır. OPEC Üyesi ülkeler dışındaki kalkınmakta olan ülkelerin hükümetleri ve kalkınmakta olan ülkelere yardım amaçlı kurulan uluslararası kalkınma ajansları Fon'dan yararlanabilirler. Fon tarafından, seçilmiş ülkeler arasında, en az gelişmiş olanlarının ihtiyaçlarına özel bir önem verilir.

Fon'un amacı; OPEC'e üye ülkeler ve diğer gelişmekte olan ülkeler arasındaki finansal işbirliğini pekiştirmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için gerekli tüm faaliyetleri yürütmek üzere, Fon'a yetki verilmiştir. Yetki, özellikle şu konular için verilmiştir: (i)

Ödemeler dengesi desteği ve kalkınma proje ve programlarının yerine getirilmesi için imtiyazlı krediler sağlamak, (ii) Uygun uluslararası ajanslara bağış yapmak ve/veya kredi sağlamak, (iii) Teknik yardım faaliyetlerini finanse etmek.¹²³

OPEC'e Üye Ülkelerce, ortak çalışmanın uygun görüldüğü durumlarda, Fon, özellikle diğer uluslararası finansal kuruluşlarla ilişkilerinde kendi adlarına hareket etmek üzere Üye ülkeler tarafından temsilci olarak görevlendirilebilir.

OPEC üyesi olan ülkeler ise; Cezayir, Gabon, Endonezya, İran İslam Cumhuriyeti, Irak, Kuveyt, Libya Arap Sosyalist Halk Cemahiriyesi, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Venezuela'dır.¹²⁴

UEA ise, Dr. Henry Kissinger'in tavsiyelerine uygun olarak Kasım 1974'de OECD konseyi tarafından enerji problemleri konusunda işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur.¹²⁵ UEA'nın enerji politikaları ile ilgili ana hedefleri kısaca şöyledir:

- Uzun ve kısa vadede enerji arz güvenliğinin sağlanması,
- Enerji maliyetlerinin düşürülmesi,
- Enerji politikasının döviz, istihdam, büyüme gibi konularla uyum sağlayacak biçimde düzenlenmesi

Bu hedeflere ulaşmak amacıyla izlenen politikaları da kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Enerjiyi verimli kullanma
- Enerji kaynaklarını çeşitlendirme
- Enerjide serbest ticaretin sağlanması
- Acil durum tedbirleri
- AR-GE faaliyetleri ve teşviki

UEA'ya üye ülkeler ise; ABD, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Almanya, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan'dır.

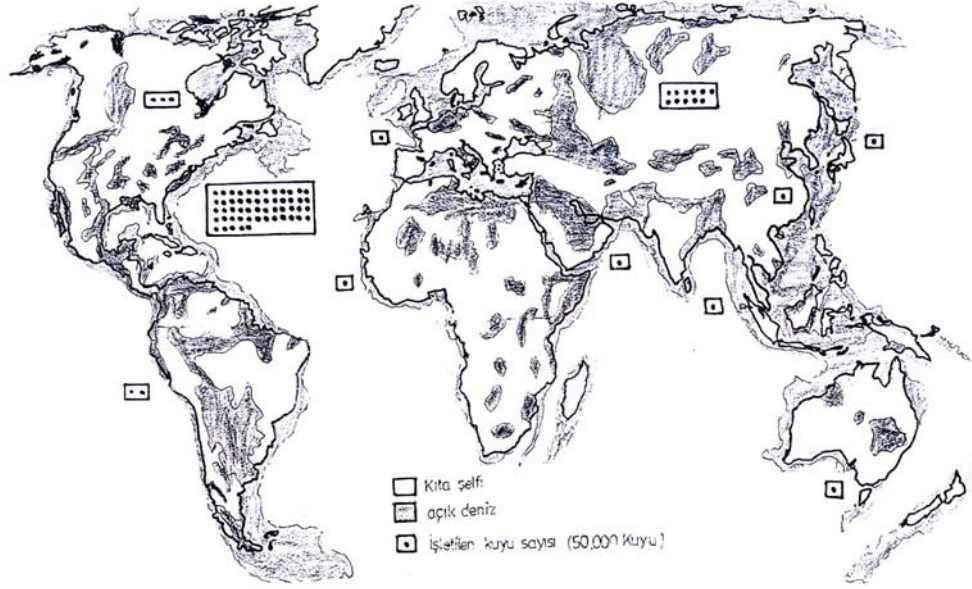
¹²³ <http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/ulus/94opec.htm>

¹²⁴ DTM, a.g.e

¹²⁵ <http://www.iea.org/Textbase/about/index.htm>

1.3.1.1. PETROLÜN ENERJİ KAYNAĞI OLARAK YERİ VE ÖNEMİ

Harita 3. Potansiyel Petrol Alanları ve Petrol Çıkarımı

Kaynak: Gadir Bayramov, Hazar Bölgesi ve Azerbaycan Enerji Kaynakları ve Sorunları
İ.Ü. SBE Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2002.

Dünyanın en önemli enerji ve sanayi ham maddelerinden biri olan petrolün şimdiye kadar değişik tarifleri yapılmış ve oluşumu konusunda çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür.

Kimyasal yönden petrol oldukça karmaşık bir hidrokarbon karışımı olup nitrojen, oksijen ve sülfür birleşiminden oluşur. Rafine edilmiş petrolden ayırt etmek için ham petrol diye isimlendirilen sıvı petrol, ticari açıdan en önemli olanıdır. Ham petrol başlıca sıvı hidrokarbonatlarla, değişen oranlarda çözünmüş gazlardan, katranlardan ve katkı maddelerinden oluşur.¹²⁶

Genel olarak petrolün, milyonlarca yıl önce yaşamış bitki ve hayvan kalıntılarının denizde biriken çökel katmanlar içerisinde, oksijensiz bir ortamda çürüyerek, belirli bir basınç ve sıcaklık altında ayrışmasından oluştuğu varsayılmaktadır.

¹²⁶ DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, "Madencilik (Enerji Hammaddeleri: Petrol-Doğal gaz), Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2001, s.4

İçerisinde petrol oluşan çökellere ana kaya adı verilir. Oluşan petrolün basınç altında sıkışan çökellerden küçücük damlacıklar halinde sızarak, içerisinde yerleştiği gözenekli ve geçirgen çökellere hazne kaya denir. Hazne kayanın üzerindeki petrolün kaçmasını önleyen geçirimsiz kayaç örtü kaya olarak adlandırılır. Petrolün kaçmasını engelleyip, birikimini sağlayan şartların bulunduğu yerlere kapan denir. Kapanın petrol ve gaz ihtiva eden kısmı rezervuar olarak adlandırılır. Eğer birçok petrol ve gaz rezervuarı bir tek jeolojik yapı içerisinde veya yakın ilişkili ise, bu rezervuarlar grubu saha olarak adlandırılır.¹²⁷

Petrol, 19. y.yılın sonundan itibaren en önemli hammaddelerinin başında yer almaya başlamıştır. Petrol esas değerini Alman Rudolf Diesel tarafından içten patlamalı motor yada diesel motor diye tanımlanan motorun icat edilmesi ile kazanmıştır. Bu bakımdan dünyadaki teknik ilerlemelerin temelinde petrol yatmaktadır.

Enerji tüketiminin tarihsel gelişimde petrolün kömürü geçmesi bir sıvının işlenmesinin katı bir maddeye nazaran daha kolay olmasından ileri gelmiştir.¹²⁸ Petrolün ısıtma kaynağı olarak kömürden daha avantajlı olması, elektrik enerjisi üretimi, özellikle petrokimya endüstrisindeki sanayi hammaddesi olma rolü dikkate alındığında petrolün önemi anlaşılmaktadır.¹²⁹ Dünyanın en önemli enerji kaynaklarından olan petrol, diğer enerji kaynaklarına göre daha geniş kullanım sahasına sahiptir. Bir hammadde olarak kullanılmasıyla petrolden farklı ihtiyaçları karşılamak üzere farklı ürünler elde edilebilmektedir. Ancak petrol ürünlerinin maliyeti içerisinde temel yeri tutan petrolün topraktan çıkarılması, taşınması ve dağıtılması için yapılan işlemleri ortak olmaktadır. Ayrıca çıkarılma ve taşıma açısından da diğer enerji kaynaklarına göre ele alındığında ucuz olmaktadır.

Bir yandan sanayileşme ile birlikte petrol tüketimindeki hızlı artış, diğer taraftan petrole alternatif bir enerji kaynağının henüz bulunamamış olması, petrolün önemini daha da arttırmıştır. Böylece 20. y.yılın da en güçlü enerji kaynağı olan petrol, 21. y.yılda da önemini koruyacak gözükmemektedir. Diğer enerji kaynaklarına göre petrol ve ardından doğal gazın daha geniş kullanım alanına sahip olduğu da görülmektedir.

¹²⁷ DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, a.g.e, s.5

¹²⁸ F. Behçet YÜCEL, "Enerji Üzerine Notlar", Elektrik Dergisi, s.84, Ocak 1995,s.67

¹²⁹ Hayati DOĞANAY, Enerji Kaynakları, Şafak Yayınevi, Erzurum, 1998, s.254

Tablo 1. Dünyanın petrol üretimi, ithalatı ve ihracatı

Üretici	Mt ³	Dünya%	İhracatçı	Mt ³	İthalatçı	Mt ³
S. Arabistan	427	12,0	S. Arabistan	319	ABD	494
ABD	354	10,0	Norveç	136	Japonya	214
Rusya	321	9,1	Rusya	135	Kore	121
İran	186	5,2	İran	107	Almanya	104
Venezuela	172	4,8	Venezuela	107	İtalya	88
Meksika	171	4,8	Irak	101	Fransa	82
Çin	163	4,6	İngiltere	92	Hollanda	59
Norvet	158	4,4	Nijerya	89	İspanya	59
Irak	127	3,6	Birleşik Arap Emirlikleri	86	Hindistan	45
İngiltere	127	3,6	Meksika	82	İngiltere	45
Dünyadaki	1348	37,9	Dünyadaki	620	Dünyadaki	615
Diğer Ülkeler			Diğer Ülkeler		Diğer Ülkeler	
Dünya	3555	100,000	Dünya	1874	Dünya	1926

Kaynak: Şener Üşümezsoy-Şamil Şen, Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003, s.103.

Dünya enerji tüketiminde petrolün payı 1938’de %20.7, 1950’de %27.7, 1960’da %34.7, 1970’de %44.1, 1980’de %44.9, 1990’da %40.5 olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde bu oran %40 civarındadır. Haziran 1999 itibariyle petrolün OPEC fiyatlarının %87 artması hızla gelişmekte olan dünya ekonomisinde petrole olan talebin artmasının bir göstergesidir.

Kullanımda önemli ağırlığı olmasına karşın, petrol rezervlerinin dünya üzerindeki dağılımının dengesizliği, petrolü bütün enerji yatırım kararlarında zorunlu bir referans durumunda kabul edilecek ayrı bir enerji türü yapmıştır. Petrolün üretimi, ulaşımı ve pazarlaması için çok büyük tutarlarda hem özel hem de devlet sermayesi yatırıldığı görülmektedir.

Dünya petrol rezervlerindeki azalma, mevcut alanların daha iyi işletilmesi ve yeni rezerv alanlarının bulunması ile dengelenirken, dünya petrol rezervlerinin gelecek 43 yılın talebini karşılayabilecek düzeyde olduğu tahmin edilmektedir.¹³⁰

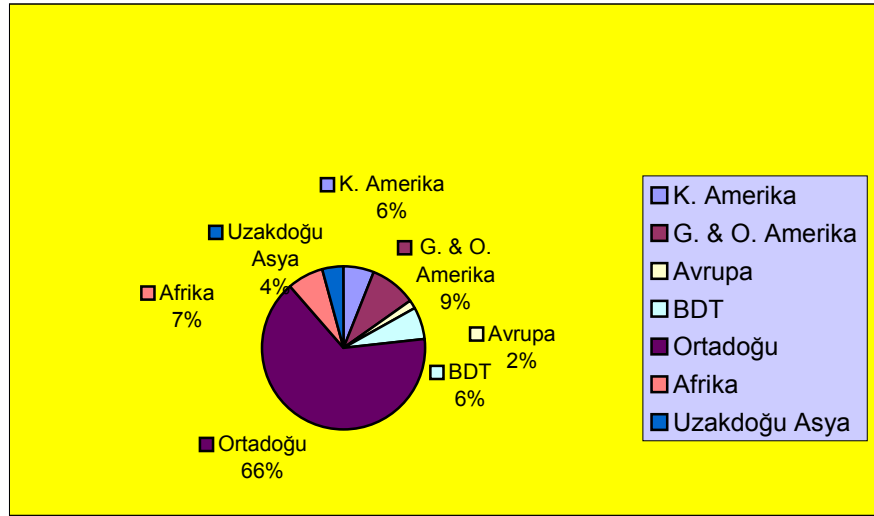
Kısaca 19.y.yıldan itibaren petrole sahip olmak, petrol üretimini elde tutmak, petrol taşıma güzergahlarını denetim altında bulundurmak ve bu uğurda uluslararası mücadelede yerini almak devletlerin temel amaçları arasında yer almıştır. Buna bağlı

¹³⁰ Şeref OĞUZ, “Avrasya’da Yoksul Zengin Uçurumu Büyüyor”, Avrasya Diyalog Dergisi, S.1, İlkbahar 2000, s.6

olarak da çıkar çatışmaları ön saflarda yerini almış bulunmaktadır. Bu çıkar çatışmalarına bağlı olarak batılı ülkelerin sahip olduğu petrol rezervlerinin kısıtlı olması Avrupa ülkelerinin dikkatini Orta Asya'ya yönlendirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan cumhuriyetlerin kısıtlı teknolojisi ve sermayesi petrol ve doğal gaz rezervlerini tek başlarına çıkarmaya ve işlemeye yeterli olmadığı için batılı büyük şirketlerle anlaşma yoluna gidilmiştir.

Petrol kaynaklarına sahip olan veya kontrolünü elinde bulunduran devletler, kendi sanayilerinin ihtiyacı olan enerji sorununu daha ucuz olarak çözümlenebilmekte ve petrol ihracı sayesinde döviz rezervlerini arttırmaktadır. Enerji bakımından dışa bağımlı ülkeler ise, yatırımlarda kullanacakları finansmanı petrol ithali için kullanmaktadır. Böyle olunca petrole ve petrol endüstrisine sahip olma ve kontrol etme isteği artmaktadır. Çünkü petrol yeni endüstri kollarının kurulmasını sağlamıştır. Genel olarak üretilen mal ve hizmetlerin kalitesini yükseltmiştir.¹³¹

Grafik 2. Dünya Petrol Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı (2001)

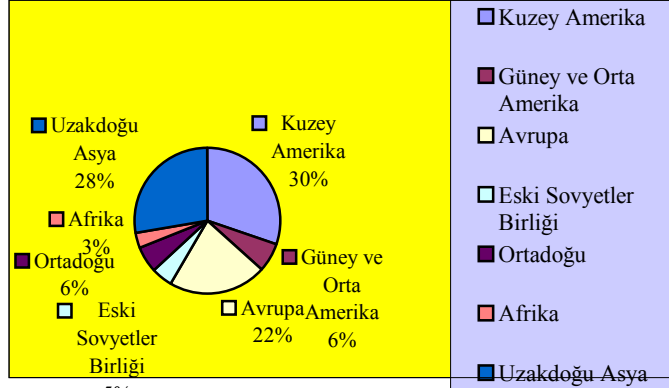

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2002

Petrol'e tüketim açısından bakıldığında, dünya petrol tüketimi 1980'lerin başlarında düşme eğilimi göstermiş olup, ilk kez 1981 yılında tüketimde artış göstermiştir.

¹³¹ Harp Akademileri Komutanlığı, "Orta Asya- Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri", Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, Nisan 1999, s.30

Grafik 3. Dünya Enerji Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı (2001)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2002

1.3.1.2. DOĞAL GAZIN ALTERNATİF ENERJİ KAYNAĞI OLARAK GELİŞİMİ

Tablo 2. Dünyanın doğal gaz üretimi, ithalatı ve ihracatı

Üretici	Mt ³	Dünya%	İhracatçı	Mt ³	İthalatçı	Mt ³
Rusya	584 200	23,0	Rusya	205 354	ABD	101 530
ABD	548 044	21,6	Kanada	94 966	Almanya	76 761
Kanada	180 618	7,1	Cezayir	63 763	Japonya	72 154
İngiltere	115 065	4,5	Norveç	45 499	Ukrayna	60 313
Cezayir	89 348	3,5	Endonezya	39 032	İtalya	49 484
Hollanda	72 864	2,9	Hollanda	38 106	Fransa	40 625
Endonezya	67 830	2,7	Malezya	18 359	Kore	16 940
İran	63 744	2,5	Avustralya	9 804	Belarus	16 565
Özbekistan	56 001	2,2	Türkmenistan	9 723	Belçika	15 805
S. Arabistan	52 811	2,1	Katar	8 036	İspanya	15 222
Dünyadaki Diğer Ülkeler	706 341	27,8	Dünyadaki Diğer ülkeler	61 491	Dünyadaki Diğer Ülkeler	125 631
Dünya	2 536 866	100,0	Dünya	594 133	Dünya	591 030

Kaynak: Şener Üşümezsoy-Şamil Şen, Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003, s.104.

Petrol gazı, imal edilmiş gazdan ayırt etmek için genelde doğal gaz olarak adlandırılmış olup, büyük çoğunlukla metan gazı içeren hafif parafin hidrokarbonatlarından oluşur.¹³²

Doğal gaz ya petrol ile ya da bağımsız olarak gaz yataklarından çıkarılmaktadır. Taşınımı ise boru hatları ile gaz halinde ya da ana terminallere sıvılaştırılmış olarak tankerlerle yapılmaktadır.

¹³² DPT,a.g.e, s.4

Dünyada enerji ihtiyaçlarının karşılanmasında her gün daha önemli yere sahip olan doğal gaz, bütün enerji tahmin senaryolarında, özellikle elektrik üretiminde kendine genişleyen bir yer sağlamıştır. Doğal gaz sadece elektrik üretimiyle kalmayıp ev hizmetlerinde ve sanayide artan bir şekilde kullanılmaktadır. Ucuz ve pratik oluşu kullanımı arttırmaktadır.

Dünyada doğal gaz talebi Ortadoğu ve Afrika dışında hızla artma eğilimindedir. Asya'daki gelişmekte olan ülkeler ile Güney ve Orta Amerika'da yüksek oranlı doğal gaz talep artışı beklenmektedir. Ayrıca, önümüzdeki dönemde gelişmekte olan ülkelerde de hızlı bir talep artışı öngörülmektedir.

Dünyada doğal gaz kaynaklarının bölgesel dağılımına bakıldığında rezervlerin petrole göre daha geniş bir alana dağıldığı görülmektedir. Ortadoğu Bölgesi petrol rezervlerinin %65'ine sahip olduğu halde doğal gaz rezervlerinin %35'üne sahip bulunmaktadır. Sınırlı petrol rezervlerine sahip bazı bölgeler doğal gaz kaynaklarının daha büyük bir kısmına sahiptirler.

Doğal gaz rezervleri, petrole oranla daha geniş ve çeşitli bir coğrafyaya yayılmıştır. Dünya petrol rezervlerinin %65'ine sahip olan Ortadoğu, doğal gaz rezervlerinin %35'ine sahiptir.

Gaz rezervlerinin yeryüzünde dağılım farklılığı ise uluslararası gaz ticaretinin artışına sebep olmaktadır. Doğal gazda aynen petroldeki gibi üretici ülkeler ve tüketici ülkeler bazında uyuşmazlıklar yaşanmaktadır.

21. y.yılın ikinci çeyreğinde petrol kaynaklarının azalmaya yüz tutacağı tahmin edilmesi, ülkeleri petrole ikame enerjilere yöneltme gayretine sokmuştur. Son yirmi beş yıldaki bu gayretler de doğal gazın enerji kaynakları içerisinde daha fazla pay almasında rol oynamıştır.¹³³

Bu bakımdan doğal gaz dünya enerji sahnesine, önemli bir yakıt olarak yeni girmiş sayılabilir. 1938'de kömür birincil enerji tüketiminin yaklaşık %75'ünü ve petrol %21'ini oluştururken doğal gazın payı sadece %5,6 idi. 1950'de bu oran %9,7 ye çıkmıştır. 1960'lı yıllarda doğal gaz tüketiminin coğrafi bölgeler itibariyle belirgin bir dağılım meydana gelmiştir. 1965'te toplam enerji tüketimindeki payı %16'ya yükselmiştir. Bu oran 1970'de %17, 1980'de %19.1, 1990 da %22.2, 1996'da %23.3

¹³³ Koray BAŞOL, Doğal Kaynaklar Ekonomisi, Akıselim Ofset Tesisleri, İzmir, 1991, s.140

olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde bu oran %25'e kadar yükselmiştir.¹³⁴ Dünya petrol pazarlarındaki belirsizlik ve istikrarsızlık, enerji ikmalinde doğal gazın payının düzenli olarak artmasını desteklemiştir. Genişlemeyi teşvik eden yeni kullanımların gerçekleşmesi ve doğal gaz kullanımıyla ilişkili teknolojik başarılar doğal gaz endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Kısaca taşınması pahalı olmasına rağmen, sıvıya göre daha kolay işlenebilmesi özelliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca çevresel olarak duyarlılıkta da, şehirlerinde çok yüksek kirlenme olan ülkelerdeki insanları doğal gaz tercihine götürmektedir. Böylece 2010'da dünya birincil enerji talebine doğal gazın katılımı %25'e ulaşacaktır.¹³⁵ Dünya doğalgaz rezervleri TABLO-3 te verilmiştir.

Tablo 3. Ülkeler itibariyle Doğalgaz Rezervleri

Ülke	Rezerv (Trilyon kübik feet)	Trilyon m ³	Toplam Rezerv İçi Payı %
Dünya	5.146	145.7	100.0
Üretici 20 Ülke	4.571	129.4	88.8
Rusya Federasyonu	1.700	48.1	33.0
İran	812	22.9	15.8
Katar	300	8.5	5.8
B.A.E	212	6.0	4.1
Suudi Arabistan	204	5.7	4.0
ABD	164	4.6	3.2
Cezayir	160	4.5	3.1
Nijerya	124	3.5	2.4
Irak	110	3.1	2.1
Türkmenistan	101	2.8	2.0
Malezya	82	2.3	1.6
Endonezya	72	2.0	1.4
Özbekistan	66	1.8	1.3
Kazakistan	65	1.8	1.3
Kuveyt	52	1.4	1.0
Çin	48	1.3	0.9
Meksika	30	0.8	0.6
Diğer Ülkeler	575	16.2	11.0

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi4/dogalgaz.htm>

¹³⁴ F. Behçet YÜCEL, “Geleceğin Yakıtı: Doğal gaz”, Elektrik Dergisi, S.108, Mart 1998,s. 82

¹³⁵ Behçet YÜCEL, “Enerji Sorunlarına Küresel Yaklaşım” s.77; YÜCEL F. Behçet, “Geleceğin Yakıtı: Doğal gaz”, Elektrik Dergisi, S.108, Mart 1998,84-85

Doğalgaz tüketimi açısından bakıldığında, petrol kullanımının %60'ı kadar olduğu gözlenmektedir. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren çevre sorunlarının ülkelerin enerji politikalarını ciddi boyutta etkilediği görülmüştür. Bu durum, temiz bir yakıt olan doğal gazın, alternatif enerji kaynağı olarak kullanımının önümüzdeki yıllarda da önemli artışlar kaydedeceğini göstermektedir.¹³⁶ UEA'na üye ülkelerde toplam sektörel enerji tüketim payları TABLO-4'de verilmiştir.¹³⁷

Tablo 4. UEA'na üye ülkelerde sektörler itibariyle enerji tüketim payları (%)

YILLAR	ENDÜSTRİ	KONUT+TİCARET	ULAŞIM
1974	42,3	32,7	25
1980	40,3	33,7	26
1996	35,8	27	37,2
1998	35,8	36,2	28

Kaynak: IEA Montly Energy Review

1.3.2. HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARI VE DÜNYA KAYNAKLARI İÇİNDEKİ YERİ

Hazar'da statü ve kaynakların paylaşımı gibi sürekli gündemde olan sorunların yanı sıra bir diğer sorun Hazar'ın ekolojisidir. Hazar'da mevcut paylaşım sorunları ile beraber telaffuz edilen ve boru hatları projeleri ile anılmaya başlanan çevre sorunları 80'li yılların başlarında gündeme gelmiş, ama daha sonra kıyıdaş ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması ve büyük petrol oyununun başlamasıyla bu sorun ikinci plana itilmiştir.

Aslında zengin bir flora ve faunaya sahip olan Hazar'da çevre kaygıları önemli dayanaklara sahip olacak niteliktedir. Ancak bu su havzasında çevre sorunlarını gündeme getirenler bunu bir politika argümanı olarak kullanmakta ve bu konuyu ileri sürerek diğer bir mücadelenin yürütüldüğü alan olan boru hatları tartışmalarında üstünlük sağlamayı arzulamaktadırlar. Zira Hazar'da kaynakların paylaşımı kadar, elde edilecek petrol ve doğal gazın Batı pazarlarına ulaştırılması da oldukça önemlidir.

¹³⁶ DPT a.g.e

¹³⁷ IEA Montly Energy Review

Dünyanın petrol rezervleri bakımından üçüncü büyük bölgesi olduğu tahmin edilen Hazar Denizi'nde, petrol kaynaklarının nasıl paylaşılacağı konusunun, denize kıyısı olan 5 ülke arasında savaş nedeni olmasından endişe ediliyor.

5 Haziran 2001- Hazar Denizi'ndeki bazı petrol kaynaklarının paylaşılması konusunda Türkmenistan-Azerbaycan arasında var olan anlaşmazlıklar çıkmaza girdi. Türkmenistan, Azerbaycan'daki büyükelçiliğini kapatma kararı aldı.

25 Temmuz 2001- Azerbaycan, Hazar'daki Alov yatağında araştırma yapan gemilerine İran savaş uçaklarının tacizde bulunması üzerine Tahran'a nota verdi.

27 Temmuz 2001- Hazar Denizi'nde petrol araması yapan Azerbaycan gemileri, İran savaş uçakları tarafından taciz edildi. Hazar Denizi'nin Alov bölgesinde, BP-Amoco şirketiyle anlaşmalı 2 Azeri gemisi, enerji kaynakları araştırması yaparken, gemilerin üzerinde bir İran savaş uçağı uçmuş ve bir İran gemisi de Azeri araştırma gemilerinden, bölgeyi hemen terk etmelerini talep etmişti. Azeri gemileri, zarar görmeden Bakü'ye döndüler.

29 Temmuz 2001- Türkmenistan, Azerbaycan ile İran arasında kriz çıkmasına neden olan Hazar'ın güneyindeki Araz-Alov-Şark yataklarındaki araştırmaların yasa dışı olduğunu belirterek Bakü'ye nota verdi. Halen Azerbaycan'ın çalışmalarını sürdürdüğü Hazar petrol yataklarının da Türkmenistan'a ait olduğu ileri sürülen notada, Hazar'ın statüsü kesin olarak belirlenmedikçe tek taraflı bu tür faaliyetlere izin verilmemesi gerektiğine işaret edildi.

30 Temmuz 2001- Rusya, İran savaş gemilerinin Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki karasularını ihlal ettiği suçlamalarının ardından, bu iki ülkeye itidalli olması çağrısında bulundu.

3 Ağustos 2001- BDT zirvesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Hazar'ın statüsü konusunda, eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya ile dörtlü toplantı yapacaklarını söyledi.

4 Ağustos 2001- Petrol sahalarının paylaşımı konusu İran ve Azerbaycan'ı birbirine düşürdü. İran'la Azerbaycan arasında Hazar Denizi'nin hukuki paylaşımı üzerindeki anlaşmazlık halen sürüyor. İran yönetimi, Azeri hava sahasını ihlal ettiği iddialarını reddetti. Azeri muhalefeti ise İran'a karşı daha iyi savunma geliştirilmesini istiyor.

10 Ağustos 2001- İran'ın Azerbaycan hava sahasına yönelik ihlalleri devam ederken, Azeri ordusu bölgede tatbikatlara başladı. Taraflar Hazar'daki 'paylaşım kavgasında' birbirini suçluyordu.

29 Ağustos 2001- İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Ali Ahani, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Hazar petroleri konusunda temaslarına başladı.¹³⁸

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi hem de Hazar bölgesi enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınmasını sağlayacak boru hatları açısından da önem arz etmektedir. Statü sorununun sonucunun direkt olarak etkileyecek olan boru hatları projesi için mücadele eden ülkelerden başta Türkiye ve Rusya'nın yanı sıra; İran, Pakistan, Çin, Japonya, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Bulgaristan, Yunanistan, ABD ve AB bu konuda değişik senaryolar ileri sürmektedirler.

Rusya Federasyonu ve İran, Azerbaycan'ı Hazar'ın kaynaklarının kullanılmasında hassas ekolojik dengeleri gözetmemekle suçlamaktadır. Ancak bu ülkeler "ekoloji" sorunlarını sadece, Batı çıkışlı petrol ve doğal gaz boru hatlarını engellemek için bir "sebe" olarak hatırlamaktadırlar. Rusya, Trans-Hazar gibi "Batı çıkışlı" petrol ve doğal gaz boru hatları gündeme geldiğinde "Hazar'ın ekolojik sistemi" ve bölgenin "sismik aktifliği" gibi tezler ileri sürerek bu projeleri engellemeye çalışmaktadır. Ancak Rusya'nın her defa ileri sürdüğü Hazar'ın ekolojik yapısının zarar göreceğine yönelik endişeleri çokta inandırıcı olmamaktadır. Zira SSCB döneminde Hazar'ın kirletilmesinin en büyük sebep karı yine Hazar petrollerini hiçbir tedbir almadan kullanan Ruslar olmuşlardır.

Rusya ve İran, bir yandan Hazar'dan geçecek petrol ve doğal gaz boru hatlarına karşı çıkarken diğ"er yandan da Hazar petrollerini Rusya-Kazakistan-Türkmenistan-İran yoluyla Fars Körfezi'ne indirmeyi planlamaktadır. Genelde İran, Hazar petrol ve doğal gazını Batı pazarlarına ulaştıracak en elverişli güzergahı kendi topraklarında görmektedir.

Rusya ve İran'ın, Hazar'da önem verdiği (veya verir görüdüğü) Hazar'ın ekolojik sistemi aslında sakınca teşkil edebilecek niteliklere ulaşmaktadır. Bu ülkeler, Hazar'daki kirliliğin ve özellikle de petrol kirliliğinin, "mersin balığı" ve "havyar" üretimini tehdit edecek boyutlara vardığını savunmaya başlamışlardır. Örneğin, İran Balıkçılık Bürosu tarafından yapılan bir açıklamada, petrol sızıntıları, kimyasal ve diğ"er

¹³⁸ http://www.cavityalcin.com/dunden_bugune_07.html

sınai atıklar nedeniyle 1990'dan beri aşırı kirlenen Hazar'ın, çok yakın bir gelecekte Karadeniz'in durumuna düşeceği ifade edilmiştir.

Hazar, aslında sadece petrol ve doğal gaz kaynakları itibariyle değil ve hem de zengin balık çeşitleriyle ve değerli havyar üretimi açısından da önem kazanan bir bölge niteliğindedir. Günümüzde bir ton havyarın bir ton petrolden 20 bin defa daha pahalı olduğu göz önüne alınırsa Hazar'da biyolojik varlıkların korunmasının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ancak çevre sorunu endişesi statü ve boru hatları oyununda bir araç olmadığı sürece bir anlam kazanacaktır.

1993 yılında Rusya'nın Karadeniz limanı olan Novorosisky'e kadar uzanan 1.500 km uzunluğunda yeni bir petrol boru hattı oluşturmak üzere Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu adında uluslararası bir konsorsiyum kurulmuştur. Bu hat 1,3 milyon varil/gün'lük kapasiteye sahiptir ve hattın 2.3 milyar Dolara mal olacağı hesaplanmıştır. Hattın inşası için olağanüstü çaba sarfeden Rusya, Ekim 2001'de bu hattı tamamlamış ve 28 Kasım 2001'de hattın resmi açılışını yapmıştır. 30 Haziran 2002'den itibaren Kazakistan'ın Tengiz sahasından Rus Novorosisky limanına Kazak petrolerini pompalamaya başlayacak olan bu hat ile Kazak petroleri boğazlara yönelmiş olacaktır. Yaklaşık 2.6 milyar dolara mal olan boru hattı 30 ayda tamamlanmıştır. Proje esnasında, Rusya'nın 23.3 Kazakistan'ın ise 8.2 milyar ABD doları elde edeceği tahmin edilmektedir. Tengiz-Novorossisky hattı hem siyasi ve hem de ekonomik sebepler ile Bakü-Ceyhan'a en büyük rakip konumdadır. Bu hattın açılması Rusya'ya Türkiye açısından politik üstünlükler kazandırırken ekonomik olarak ta Bakü-Ceyhan'ın rantabl olması için gereken Kazak petrolerinin yönünü Rusya'ya doğru çevirmiştir¹³⁹

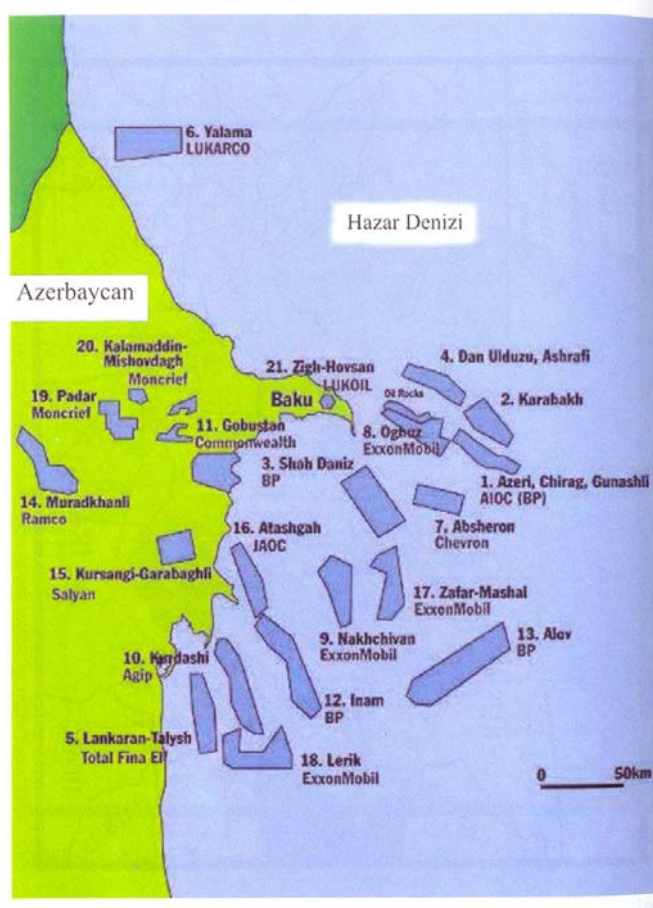
Hazar Bölgesindeki mevcut boru hattı sistemlerinin en belirgin özelliği, Sovyetler Birliği'ni bir uçtan bir uca bağlayacak şekilde tasarlanmış olmasıdır.¹⁴⁰

¹³⁹ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>

¹⁴⁰ Harp Akademileri Komutanlığı, "Orta Asya- Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri", Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, Nisan 1999, s.81

1.3.2.1. PETROL ÜRETİM ALANLARI VE PETROL BORU HATLARI

Harita 4. Azerbaycan'ın yabancı petrol şirketleriyle yaptığı anlaşma alanları

Kaynak: Ş. Üşümez Soy -Ş. Şen, Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003.

Günümüzde tartışma yaratan konulardan biri de petrol ve doğal gaz üretiminin paylaşımının yanı sıra daha çok üretilen petrol ve doğal gazın hangi yolla yada yollarla dünya pazarlarına ulaşacağı konusundadır. Zira boru hattı konusunun hem ekonomik, hem de politik bir konu olması sorunun daha güçleştirmektedir.

Petrol boru hatları bağlamında Hazar Havzası ve Kafkas politikası çerçevesinde öne çıkacak unsurlar ulusların çıkar dengelerinden süzölmüş karşılıklı ilişkileri olacaktır. Bu strateji oyununa katılan oyuncuların karşılıklı çıkarlarının açıkça görülmesi ve bunlara karşılık kendi çıkarlarımızın iyi tanımlanarak dengelenmesi bir ihtiyaçtır.¹⁴¹

¹⁴¹ A. Necdet PAMİR, "Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun", ASAM Yayınları, Kralı Matbaası, Ankara 1999, s.11

Hazar Havzası petrol rezervlerinin, Ortadoğu Bölgesi ile kıyaslandığında oldukça düşük miktarlarda olmakla birlikte, Kuzey Denizi petrol rezervleri ile eşit miktarda olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, Hazar Havzasından çıkarılan petrolün maliyeti, Ortadoğu petroleri kadar düşük olmamakla birlikte, örneğin Kuzey Denizi petrol çıkarma maliyetlerinden daha düşüktür.

Hazar Havzası petrol ve doğal gazı, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin, özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın en önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktadır.

Hazar Bölgesi petrol rezervlerinin dünya rezervlerinin % 4'ü oranında olduğu tahmin edilmektedir. Hazar Bölgesinin 2010 yılına kadar dünya petrol üretiminin %4'ünü karşılayacağı hesaplanmaktadır. Bununla birlikte bölgeden çıkarılan petrol, OPEC dışında kalan ülkelerin üretiminin %36-50'sine tekabül etmektedir.

Hazar Havzası, petrolün ilk bulunduğu yerdir. Bakü, 19. y.yıl ortalarından itibaren dünyanın önde gelen petrol merkezlerinden biri olmuştur. 1872 – 1913 yılları arasında, Bakü'den çıkarılan petroler Rusya'daki bütün petrol üretiminin %95-97'sini, dünya petrol üretiminin ise %50'sini karşılamaktaydı. Bakü petroleri, 1940'lı yıllara kadar da SSCB'nin petrol üretiminin % 70'ini karşılamaya devam etmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler, Bakü'nün askeri açıdan saldırılara açık bir noktada olduğunu göstermiş, ayrıca önce Volga-Ural, daha sonra Batı Sibirya'da yeni petrol kaynaklarının bulunması Hazar Bölgesi petrolerini geri plana itmiştir.

Ancak, 1990'ların sonuna doğru büyük petrol şirketlerinin ilgisini çeken bölge, Körfez petrolüne alternatif arayan Batı ülkeleri için giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar Denizi'nin önemi, Ortadoğu ve Sibirya-Kuzey Kutbu bölgelerinden sonra, dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerini barındırması ve taşımacılık açısından da stratejik bir konuma sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Hazar Bölgesi'ndeki petrol rezervlerinin 18-35 milyon varil, doğal gaz rezervlerinin 5 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴²

Kazakistan ve Azerbaycan büyük petrol potansiyelleri, Türkmenistan ise doğal gaz zenginliğini ekonomilerinde değişimi gerçekleştirmek için gerekli kaynakları sağlamak ve geçiş döneminin sıkıntılarını hafifletmek amacıyla bir an önce kullanma ihtiyacı duydular. Ancak mevcut boru hatları, Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisi

¹⁴² <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi%2011/ddg.htm>

çerçevesinde cumhuriyetler arası işbölümüne göre düzenlenmiş olduğundan, bunların ihracat amaçlı kullanım alanları sınırlıydı. Bağımsızlıktan sonra bu ülkelerde kurulan Batı ağırlıklı konsorsiyumlar yeni boru hattı güzergahları tespit etmek üzere harekete geçtiler. Tabii ki güzergah tespitinde maliyet unsuru ve stratejik unsur önemli rol oynayacaktı. ¹⁴³

Türk cumhuriyetlerinin petrol ve doğal gazıyla hem kendi ihtiyaçları, hem de bu ülkelerle ilişkilerinde önemli bir işbirliği unsuru olması açısından özel ilgi gösteren Türkiye, boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi konusunda özel anlaşmalar yapmış bulunuyordu. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan yönetimlerinin de tercihi Türkiye'den yana görünüyordu. Ancak Türkiye ile Azerbaycan Bağlantısının kurulması için ya İran ya Ermenistan ya da Gürcistan topraklarından geçiş gerekiyordu. İran seçeneği siyasi gerekçelerle dışarıda bırakılırken, projenin uygulamaya konulabilmesi için Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının çözüme kavuşması beklendi. Bu arada Rusya faktörü yeniden devreye girdi. İhtilafın çözümü için kurulan AGİK Minsk Grubu ve daha sonraki diğer arabulucu girişimlerde belirleyici rol oynayan Rusya, sonuç almaktan çok bu ülkeleri kendine bağımlı hale getirme yolunda adımlar atıyor, öte yandan Karadeniz Novorossiysk limanına uzanan mevcut ancak kapasitesi sınırlı boru hatlarının iyileştirilmesinin Orta Asya ve Kafkasta petrolünün ihracı için yeterli olacağı görüşünü yaygınlaştırmaya çalışıyordu. . ¹⁴⁴

Stratejik nedenlerle daha uzun ve maliyetli olan Gürcistan seçeneği ortaya atıldığında beklenmedik bir sorunla karşılaşıldı. Zira Gürcistan'da Abhazya sorunu ülkenin böyle bir yatırım için güvenilirliği konusunda ciddi kuşkular yaratır nitelikteydi. Abhazya sorunu yalnızca petrolün Novorossiysk'ten naklini isteyen Rusya'nın inisiyatifıyla çözülecek ya da daha ağırlaşacak nitelikteydi. Türkiye böyle bir noktada Rusya'yı karşısına almış oluyordu. Petrol üreticisi cumhuriyetler ve konsorsiyumlar ise Novorossiysk seçeneğinin giderek daha ciddi şekilde düşünmeye başladılar. Bu düşünce pazar ekonomisine geçiş sürecinde Rusya'dan koparmaya çalıştıkları bağlarını bir süre daha devam ettirmeleri gerektiği sonucunu doğuruyordu. ¹⁴⁵

¹⁴³ Gün KUT, "Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam", Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) T.C Kültür Bakanlığı Yayınları No:1723, Ankara, 1994 s.21-22

¹⁴⁴ Gün KUT, a.g.e, s.22

¹⁴⁵ Gün KUT, a.g.e, s.22

Petrol, sadece otomobilleri ve uçakları harekete geçirmemekte aynı zamanda askeri gücü, milli hazineleri ve uluslararası politikayı da harekete geçirmektedir. Bu durum, petrolü geleneksel arz-talep dengesi sınırları içerisinde alınıp satılan mal olmaktan çıkarmıştır. Bu bakımdan ülkelerin petrol boru hattı konusunda gösterdikleri mücadele döviz geliri elde etmenin ötesinde bir önem taşımaktadır.

Petrol boru hatlarının güzergahlarını yönsel açıdan çok kısa bir biçimde kuşbakışı olarak bakıldığında karşımıza kuzey, güney, doğu ve batı güzergahları çıkmaktadır. Hazar havzasından doğrudan kuzey istikametine gidilirse mevcut Rusya boru hatlarından istifade edilecektir. Bu ise uygulamada bölge devletlerinin Rusya'ya olan bağımlılığının sürmesi demektir. Teknik açıdan ise: bu hattaki boru hatları öngörülen petrol üretiminin tamamını taşıyacak kapasitede olmadığı için bunların ayrıca genişletilmesi gerekecektir. Bu işlem de bu alana kaynak aktarımını gerektirmektedir. Rusya'nın kendi kaynakları bu konuda yeterli değildir. Kuzey hattının diğer bir önemi Kazak petrolerinin denize ulaştırdığı en kısa güzergahın buradan başlamakta olmasıdır. Bu arada Kuzey Hazarda, Kazak egemen alanlarındaki Tengiz petrol yataklarının derinliğinin, dolayısıyla stok zenginliğinin, beklenenin çok üstünde olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Bu petrolün en yakın güzergahı Novorossiysk'dir ki bu hatta daha sonra geniş bir şekilde yer verilecektir.

Güney tarafına bakıldığında, Hazar havzasına petrolü dünya pazarlarına ulaştıracak Güney hattı İran'a yönelmektedir ve petrolün başlıca denizden taşınmakta olduğu Basra Körfezi'ne de en kısa çıkış yolu muhtemelen bu güzergah üzerindedir. Ayrıca kuzey-güney hattında İran'ın devriminden önce inşa ettiği bazı boru taşıma hatları da mevcuttur. İlaveten Kazakistan ve İran, Ocak 1997'den bu yana günde 40 bin varil petrolünün takas usulü ile dünya pazarlarına ulaştırmaya başlamıştır. Ancak bu takas yapılan miktar, günde yarım ile bir buçuk milyon varil arasında petrol taşınması söz konusu olan boru hatlarından taşınacak hacimlerle mukayese edildiğinde çok az bir fark görülmektedir.¹⁴⁷

Düşünülen ikinci bir güney hattı da; Türkmenistan, Afganistan, Pakistan üzerinden Gwaadar'a indirilmesi düşünülen boru hattı güzergahıdır. Bu öngörülen hat, 1056 mil uzunluğunda olup, inşa maliyeti 3 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Bu

¹⁴⁶ Dr. Deniz KUTLUK, "Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları, Çevresel Tehdit" TÜDAV, Yayın No:16, İstanbul, 2003, s. 86

¹⁴⁷ Deniz KUTLUK, a.g.e, s. 86

hat için düşünölen kapasite, günde bir milyon varil olup uzunluk ve kapasite yönünden Bakü-Ceyhan hattına benzerlikler göstermektedir. ¹⁴⁸ Ancak, Afganistan'daki B.M müdahalesi sonrası da süren istikrarsızlık ve iç karışıklıklar, Pakistan'ın iç istikrar adına giderek dinci bir yönetime doğru yönelmesi bu boru hattının güvenilirliğini de azaltmakta ve yatırımcılarda tereddütlere yol açmaktadır. ¹⁴⁹

Hazar Havzasından petrolü dünya pazarlarına ulaştıracak Doğu istikametindeki hat (Türkmenistan ve Kazakistan'dan) Çin'e yönelmektedir. Kazakistan'ın Aktyubinsk bölgesinden Çin'in Xinjiang bölgesine yapılması öngörölen bu boru hattı çok uzun olmasına rağmen sınırlı bir kapasiteye sahip olacak, ancak buna rağmen maliyeti Hazar Havzası için düşünölen hatların en pahalısı olacaktır. 1997 yılında bir anlaşma imzalanmış olan bu konuda 1999 yılında tamamlanması beklenen bir yapılabilirlik etüdü hazırlanmakta iken Kazak Petrollerinin bu hattı doldurmaya önümüzdeki 10 yıl içerisinde yeterli olamayacağını anlaşılmaması üzerine fizibilite çalışması da askıya alınmıştır. Geçilecek arazinin uzun ve güçlüklerle dolu olması ile mali sıkıntılar bu boru hattının gerçekleştirilmesinin karşısındaki ilave engeller olarak görölmektedir. ¹⁵⁰

Hazar Havzasındaki petrolün Batı güzergahından denize ulaşması için birkaç seçenek bulunmaktadır. Bunlardan Novorossiysk'e indirilecek olan için esas hat Kuzey güzergahından gelecek CPC hattı olarak kabul edilmektedir. Karadeniz'e ikinci çıkış Bakü- Novorossiysk'e eski boru hattıyla yapılabilir durumdadır. Erken petrol Kuzey hattı olarak da adlandırılan bu hattın 90 millik kesimi Çeçenistan'dan geçmektedir ve Çeçen savaşında tahrip olduğu için bilahare Dağıstan Mohaçkale üzerinden geçirilen 204 millik bir hattın yardımıyla Nisan 2000'de Çeçenistan by-pass edilerek hat yenilenmiştir. Batı'ya Karadeniz'e giden diğer bir hat Bakü-Supsa hattıdır. Batı'ya giden en son hat ise; Bakü-Ceyhan hattıdır ki bunlara geniş olarak değinilecektir. ¹⁵¹

Hazar havzasından Karadeniz'e indirilecek petrolün Karadeniz'in dışına petrolün Boğazlar kullanılmaksızın çıkartılması seçeneği olarak by-pass adı verilen boru hatları kullanılacaktır. Bunlar Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna kıyılarından başlayan Ege, Adriyatik veya Batlık denizine uzanması öngörölen petrol boru hatlarıdır. By-pass,

¹⁴⁸ ABD Enerji Ajansı Aralık 1998 Raporu, s.3 www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html

¹⁴⁹ Deniz KUTLUK, a.g.e, s. 86

¹⁵⁰ ABD Enerji Ajansı, a.g.e

¹⁵¹ Deniz KUTLUK, a.g.e, s. 87

hatların halen kimilerinde yapılabilirlik, kimilerinde ise inşaat ön çalışmaları sürdürülmektedir.¹⁵²

Burgaz-Dedeğaç by-pass boru hattı: 30-40 milyon ton/yıl taşıma kapasiteli, 200 mil uzunluğunda yaklaşık maliyeti 800 milyon dolar olan bu hat ile Bulgaristan, Rusya ve Yunanistan ilgilenmektedir.¹⁵³

Burgaz-Vlore (Arnavutluk) by-pass boru hattı: 37,5 milyon ton/yıl kapasite öngörülmüştür ve 50 milyon ton/yıl için opsiyonu mevcuttur. Hattın uzunluğu 560 mildir. İnşaat periyodu olarak 2001-2002'de inşaatın başlaması ve 2004-2005 arasında bitirilmesi öngörülmektedir.¹⁵⁴

Köstence-Trieste by-pass boru hattı: 33 milyon ton kapasiteli ve 855 mil uzunluğundadır. İlk fizibilite çalışması 1999 sonunda tamamlanmıştır.¹⁵⁵

Ukrayna(Odesa)- BRODY-Gdansk by-pass boru hattı: 415 mil uzunluğundadır. Nihai kapasitesi 30-40 milyon ton seviyesinde görülmektedir. Odesa'daki Yuzhnyi petrol terminali %15, boru hattı %75 bitirilmiş durumdadır.¹⁵⁶

Özetle değinmek gerekirse, bu by-pass hatlarının kapasitesi ve gerçekleştirilmesi ile ilgili teorik hesaplama şekilleri pratikte uygulanma güçlükleri olan sorunları da barındırmaktadır. Bu boru hatlarını inşa edecek devletlerden bazılarının finansal sıkıntıları yoğundur. Türkiye desteklese dahi, bu by-pass hatlarından belki bir veya iki tanesinin hayata geçirilebileceği ortaya çıkmaktadır. Kalan Hazar petrolünün pazarlara taşınmasında tanker taşımacılığı ile Türk Boğazları yolu kullanılmak istenecektir.

Detaylı olarak petrol boru hatlarına bakıldığında en önemlileri Bakü-Novorossiysk, Bakü-Supsa ve bunların yanında Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra ortaya çıkan üçüncü bir hat Bakü-Ceyhan hattı görülmektedir. Hatlardan hangisinin gerçekleşeceği konusunda batılı şirketler arasında tam bir fikir birliği yoktur. Avrupa Türkiye'nin bölgede güçlenmesini istemezken, ABD'de ise böyle bir endişe yoktur. Üç hat arasında karar verilememesinin sebeplerinden biri de, alternatif boru hatlarının hiç birini problemsiz olmamasıdır.

Bakü-Novorossiysk: Kuzey Boru hattı çerçevesinden bakıldığında kısaca durum şöyledir. Erken üretim petrolünün hangi güzergahtan taşınacağı tartışıldığı

¹⁵² Deniz KUTLUK a.g.e, s. 93

¹⁵³ www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html, June 2000

¹⁵⁴ www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html, June 2000

¹⁵⁵ www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html, June 2000

¹⁵⁶ www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html, June 2000

dönemlerde, Rusya Bakü ile Novorossiysk limanı arasında zaten bir boru hattı olduğunu ve ayrıca bu hattın hem ucuz hem de hızlı bir biçimde gerçekleştirilebilecek tek alternatif olduğunu ileri sürdü. Rusya bununla da kalmayıp boru hattının Çeçenistan topraklarından da geçecek olması nedeniyle Çeçenistan'la anlaşmaya vardı. Boru hattının güvenliği, onarım, taşıma ücretleri, vb. Konuları kapsayan beş anlaşma Rusya Yakıt ve Enerji Bakanlığı ile Çeçenistan resmi petrol şirketi YUNKO arasında imzalandı.

Daha sonra Azerbaycan-Rusya ve Çeçenistan arasında Bakü-Grozni-Tihoretsk-Novorossiysk boru hatlarına ilişkin üç taraflı sözleşme imzalandı.¹⁵⁷

Azerbaycan toprağında uzunluğu 230 km olan bu boru hattının Novorossiysk'e kadar olan uzunluğu 1400 km'dir. 1997 yılının kazım ayından itibaren petrol bu hattın ihraç edilmektedir.¹⁵⁸

2002 yılına kadar en az 5 milyon ton petrolün Kuzey istikametine geçmesini temin etmek hedeflenmesine karşın, Çeçenistan krizi nedeniyle bu boru hattında önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. Krizde çalışmaz duruma gelen hatta, petrol Mahaçkala'ya kadar gidiyor, oradan da tanklarla aktarılıyor ve Novorossiysk'e demir yoluyla götürülüyor. Bu şartlara rağmen Azerbaycan'ın Novorossiysk'e kadar petrolü götürme fiyatı değişmemiştir.¹⁵⁹

Boru hatlarının Rusya üzerinden geçmesi durumunda, Rusya sadece ekonomik açıdan gelir elde etmiş olmayacak, aynı zamanda Azerbaycan ve Kazakistan'ı da kendisine bağımlı kılacaktır.¹⁶⁰

Boru hattı yoluyla Bakü'den Rusya'nın Novorossiysk limanına akıtılan petrolü, buradan tankerlerle dünya pazarlarına taşıyan tankerlerin ilki 12 Aralık 1997 tarihinde İstanbul Boğaz'ından geçmiştir.

Novorossiysk'ten sonra petrolün taşınacağı üç alternatif vardır.

- Novorossiysk'ten tankerlerle ve Türk boğazları yoluyla,
- Burgaz-Dedeağaç arasında yapılacak boru hattıyla,
- Samsun-Ceyhan arasına döşenecek boru hattı ile

¹⁵⁷ Haydar ALİYEYEV, "Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü" Sabah kitapları, No.77, İstanbul,1998 s.140-141

¹⁵⁸ Haydar ALİYEYEV, a.g.e, s.163

¹⁵⁹ Consulting&Business, S.9, 1999, s.30

¹⁶⁰ Osman Nuri ARAS,a.g.e, s.91

Moskova, bu hattı stratejik petrolün de geçmesine imkan sağlayacak şekilde ve hem ucuz, hem de hızlı bir biçimde gerçekleştirebileceğini bütün gücüyle savunmaktadır.¹⁶¹

Bakü-Supsa, batı boru hattı ise 9 Ekim 1995'te Bakü'de erken üretim petrolünün uluslararası piyasalara pazarlanması için belirlenen diğer bir güzergahtır. Böyle bu iki boru hattı yoluyla 25 milyon ton petrol taşınması planlanmaktadır.

Günümüzde erken üretim petrolünün kuzey boru hattı vasıtasıyla taşınmasına başlanmıştır. Batı Boru Hattı'nın ise 1999 yılı içerisinde tamamlanarak faaliyete geçmesi hedeflenmişti. Bu hedef doğrultusunda ilk petrol 10 Aralık 1998'de Gürcistan'ın Supsa limanından 1999 yılının Nisan ayında tankerlere yüklenmek üzere taşınmaya başlamıştır. Hattın kendisi ise 17 Kasım 1999'da kullanıma girmiştir.

Hattın azami kapasitesi 5 milyon tondur. Ancak 5 milyon ton erken üretim petrol için öngörülen Bakü-Supsa hattının kapasitesinin de 15 milyon tona çıkarılmak istendiğinde yapılacak yatırımın ise, Bakü-Ceyhan hattına yapılacak yatırıma yaklaştığı görülmektedir. Petrol şirketleri "Eğer Bakü-Supsa genişletilmez ise ben de Azerbaycan'dan daha fazla petrol çıkartmam, üretimi keserim" demeye getirerek şantaj yapmaktadır.

Bakü-Supsa boru hattı açısından Gürcistan'ın Çavahetiya eyaletinde toplu halde yaşayan Ermenilerin ortaya çıkabileceği tahribat tehlikesi de söz konusudur.¹⁶²

Rusya'nın zaman zaman Bakü-Supsa hattının Gürcistan bölümünde tehlike oluşturacak girişimlerde bulunulmasına karşın, "Asrın anlaşması" bağlamında ARDNŞ'in petrol gelirinin üçüncü bölümü 2000 yılının ilk yarısında Supsa'ya varmıştır. Bu partinin hacmi 1 milyon varildir. İlk iki parti petrolü Fransız Elf-Total şirketi alırken, üçüncü partide ihaleyi kazanan şirket Amerika'nın Mobil şirketi oldu. Supsa Terminali'nden İsrail, İspanya, İtalya, Yunanistan ABD ve İzlanda'ya petrol gönderilmiştir.¹⁶³

Bakü-Supsa hattının iktisadi açıdan menfaatli olacağı ve maliyetinin az olacağı yönünde görüşler var. Ancak petrolün Karadeniz'e çıkarılması ile iş bitmiyor. Zira Rusya için söylenen boğazların aşırı kapasitesi sorunu Supsa hattı içinde geçerlidir. Üç

¹⁶¹ Osman Nuri ARAS, a.g.e,s.92

¹⁶² Osman Nuri ARAS a.g.e,s.100

¹⁶³ Osman Nuri ARAS a.g.e,s.100

seçenek arasında en ucuz inşa edilecek hat bu hattır ve buna hattın maliyeti yaklaşık 1,5 milyar dolardır. ¹⁶⁴

Olaylara Bakü-Ceyhan boru hattı tarafından genel bakış durum şu şekilde görünmektedir. Orta Asya petrollerinin Rusya'dan geçmesi, Türkiye'nin boğaz trafiğinin artması anlamına geliyor. Türkiye, boğazların güvenliğini tehdit ettiği için boğazlardan özellikle petrol tankerlerinin geçmesinden oldukça rahatsızdır. Bu yüzden Türkiye için en güvenli ve en karlı proje Orta Asya petrollerinin Türkiye toprakları üzerinden Ceyhan'a ulaştırılmasıdır.

ABD, Bakü-Ceyhan hattının gerekliliğini savunarak, Türkiye'nin kendisini Ortadoğu politikalarında tam olarak desteklemesini sağlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken bir yandan da Rusya'nın iplerini ele geçirmeye çalışmıştır. Projelerde gerekli finansmanın bir kısmının ABD sağlayacaktır. Doğal olarak söz hakkı da bulunacaktır. Bu nedenle Rusya da Türkiye de ABD'yi kendi tezlerine razı etmeye çalışıyor.

Bakü-Ceyhan boru hattı sadece ekonomik değil, siyasi açıdan da büyük öneme sahip. Bu projenin gerçekleşmesi, Türkiye'yi enerji nakil hatlarının geçtiği kilit ülkelerden biri haline getirebilir. ¹⁶⁵

Bu bağlamda, 1990'lı yıllarda olduğu gibi 2000'li yıllarda da Bakü-Ceyhan projesi gündemi işgal etmeye devam edecektir. Bu oluşumu da “siyasi etki eline geçiren parti ve bu partilerin enerji alanına sürdükleri üst düzey kadrolar, daha önce yapılan tüm eleştirilere karşın, bu projenin kamuoyunda yarattığı beklentinin dayanılmaz cazibesine kendilerini kaptırmakta ve “kendilerinden öncekilerinin bir türlü başaramadıkları” bu yaşamsal projeyi kendi dönemlerinde gerçekleştirecek “başarı hanelerine” hatırı sayılır bir referans yazdırma çabasına girişmekten kendilerini alamamaktadırlar. ¹⁶⁶

Erken petrolün ihraç hattı belli olmasına karşın, esas petrolün ihraç hattı konusunda kesinlik sağlanmamıştır. Erken üretim petrolünün taşınmasında kullanılan iki boru hattının günlük kapasitesi 100 bin varil olduğuna göre, geriye 600 bin varil petrol kalmaktadır. Günümüzde Kafkaslarda başlayan ve yakın gelecekte Orta Asya'yı da sarması beklenen mücadele, geri kalan 600 bin varil petrolün hangi güzergah yada güzergahlar üzerinden taşınacağı noktasında verilmektedir. Bu mücadelede en güçlü güzergah olarak Bakü-Ceyhan hattı dikkat çekmektedir. Soğuk rüzgarların arasında,

¹⁶⁴ Osman Nuri ARAS a.g.e,s.99

¹⁶⁵ Cavit YALÇIN, a.g.e

¹⁶⁶ Necdet PAMİR, a.g.e, s.11

esas ihraç boru hattı için gündemi meşgul eden somut projelerden birisi de Bakü-Ceyhan Boru Hattı'ydı.

Türkiye Azerbaycan petroleri için hazırladığı, Bakü-Ceyhan projesini ortaya attığı 1992 yılında İran'ı geçiş rotası olarak almış ve dünyaya Azerbaycan-İran-Nahcivan-Türkiye olarak ilan etmişti. Ancak bu rota İran 'ın çıkarılıp yerine Ermenistan'ın konulmasını teklif etti. Fakat bu teklif Azerbaycan tarafından kabul edilemezdi. Daha sonra Türkiye Gürcistan üzerinden yeni bir alternatif geliştirdi.

Bakü-Ceyhan boru hattı diğer boru hatlarına nazaran daha uzun olup, toplam uzunluğu 2000 km.dir. Boru hattının 1200km'lik kısmı Azerbaycan'dan, 250 km.lik kısmı Gürcistan'dan, 1200 km.lik kısmı ise Türkiye'den geçecektir.

Bakü-Ceyhan boru hattı Bakü yakınlarındaki Sangaçal limanından kara geçişiyle, Gürcistan'ın Başkenti Tiflis üzerinden geçip, Türkiye sınırından Anadoluya giriş yapacaktır. Hat Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adana il sınırları güzergahını takip ederek Ceyhan'da inşa edilecek olan terminale bağlanacaktır.

Bakü petrolerini Ceyhan'a akması hem Azerbaycan, hem de Türkiye açısından iktisadi yönden de elverişlidir. Bugün Türkiye yılda yaklaşık 25 milyon ton petrol tüketmektedir. Ceyhan'a akacak petrolün bir kısmını Türkiye satın alabilir. Bu projenin kabulü halinde Türkiye bu hattan geçecek olan petrolün büyük çoğunluğu satın alarak, giderek artan enerji kaynağı ihtiyacını düşük fiyatlarla karşılayabilecektir. Bu sayede tankerlerle gerçekleştirilen ithalat için ödenen navlun bedeli de ortadan kalkmış olacaktır.¹⁶⁷

Boru hattının Türkiye'den geçmesi halinde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisi daha da artacaktır. Ayrıca bu Cumhuriyetlerin petrol ve doğal gaz boru hatları nedeniyle Rusya'ya olan bağımlılığı azalacaktır. Özellikle Rusya ve bazı batılı ülkeler boru hattının Türkiye'den geçmesi halinde, Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da gelişmesinden endişe duymaktadır. Bu nedenle Bakü-Ceyhan boru hattının önündeki engellerin ekonomik olduğu kadar siyasi de olduğu söylenebilir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Osman Nuri ARAS,a.g.e, s.104

¹⁶⁸ Kenan ÇELİK - CemalettinKALAYCI, "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü" , Journal of Qafqaz University, V.II., No.II, 1999,s.72

Bakü-Ceyhan'ın esas petrol ihraç boru hattı olarak en doğru seçenek olduğunu savunan Türkiye'nin ileri sürdüğü iddialar arasında boğaz trafiği önemli bir yer tutmaktadır.

Bakü-Ceyhan projesi aynı zamanda bir “ara menzil” olarak da değerlendirilir. Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan petroleriyle doğal gazların Gürcistan ve Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaşılması hem bu ülkeler için hem de Amerika Birleşik Devletleri için bir zaferdir. Rusya, İran, İngiltere ve Almanya içinse yenilgidir. Çünkü bu sayede Orta Asya ve Kafkaslar ekonomik olarak Rusya'dan bağımsızlaşıyor. Rusya olmaksızın da dünya ya açılacaktır. Daha aşağı düzeyde olmak üzere İran için de aynı durum söz konusu. İngiltere ve Almanya ise Türkiye'nin bu kadar güçlenip Bölge'nin tek” Büyük Devlet'i” haline gelmemesi için el altından hep Rusya'yı desteklemektedir.¹⁶⁹

Tekrar Türkiye açısından bakıldığında, Türkiye tarafından Bakü-Ceyhan projesi “çevre güvenliğini gözetin” bir seçenek olması itibariyle de desteklenmiştir. Tanker taşımacılığına nazaran boru hatlarının daha güvenli görülmesi yönüyle bu doğru bir saptama olmaktadır. Bununla beraber, gelecek 20 yılda Hazar Kafkas havzasında üretilecek ve havza dışına ihraç edilecek toplam petrolün sadece dörtte biri kadarının öngörülmekte olan kapasite itibariyle Bakü-Ceyhan hattı ile taşınabilecek oluşu bu görüşü sınırlandırmaktadır. Söz konusu petrolün büyük çoğunluğu daha riskli olan deniz taşımacılığı yoluyla taşınacağı bir gerçek olarak dikkate alındığında, Bakü-Ceyhan hattı ile çevre güvenliği sağlamış olamamaktadır. Fakat yine de taşınan miktar kadar bir risk azalması sağlanabilecektir.¹⁷⁰

Bakü-Tiflis-Ceyhan'a ilişkin olarak “Azerbaycan'ın Ev Sahipliği Anlaşması” da 9 Mayıs 2000'de dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel, Bakü-Ceyhan için son imzaların atıldığını, bundan sonra sadece projenin tamamlanarak hizmete sunulmasının kaldığını vurguladı.¹⁷¹

Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı, proje kapsamındaki devletler için çok büyük önem taşıyor. Ancak uzun zaman görüşmeleri devam eden ve AGİT'te imzalanan projenin geleceği ile ilgili endişeler devam etmektedir. Azerbaycan petrolün Bakü-

¹⁶⁹ Yağmur ATSIZ, “Zirve II”, Milliyet, 19 Kasım 1999

¹⁷⁰ Necdet PAMİR, a.g.e, s. 20

¹⁷¹ Offshore Engineer, June 2000,s.5

Ceyhan'ı doldurmak için yeterli olmadığı, güvenlik sorununun da çözülmediği belirtilerek Bakü-Ceyhan'a yeni alternatifler aranmaktadır.

Ana petrolün taşınması için Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa ve Bakü-Ceyhan boru hatlarının dışında başta Bakü-Basra ve Bakü-Pakistan olmak üzere değişik alternatifler düşünülmektedir.¹⁷²

Bakü-Basra hattı ile Azerbaycan petrolünün İran üzerinden hemen Körfeze ve Oradan da tankerler ile tüm dünyaya sevki mümkündür. İran bu konuda çaba sarf etmektedir. Fakat bu öneriye neredeyse bütün önemli ülkeler karşı çıkmaktadır. Başta Amerika, İran'a böyle bir koz verilmesinden fevkalade endişe duymaktadır. Azerbaycan için de politik açıdan İran seçeneği uygun gözükmemektedir.¹⁷³

Ancak bazı petrol şirketlerinin de ABD-İran arasındaki siyasi anlaşmazlıkların aşılması, Hazar petrolünün İran üzerinden dünya piyasalarına naklinin daha uygun olacağı savundukları ve bekledikleri görülmektedir.¹⁷⁴

Diğer taraftan Novorossiysk ve Supsa hatlarının kullanılması durumunda petrolün tankerlerle taşınması söz konusudur. Ancak Türkiye boğazlardan petrol tankerlerinin geçişine ilişkin çeşitli kısıtlamalar koymuştur. Bu gelişme petrol boğazlardan geçmeden Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna üzerinden dünya pazarlarına taşınması gündeme gelmiştir.

Türkiye milyonlarca ton petrolün boğazdan taşınmasına karşı çıkınca Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya kendi topraklarının ve limanlarının bu iş için elverişli olduğunu beyan ettiler. Zira bu ülkeler kendi topraklarının Avrupa'ya yakın olmasını avantaj olarak değerlendirmektedirler.¹⁷⁵

Bakü-Ceyhan hattına alternatif olarak sunulan Novorossiysk güzergahının alternatif olamayacağına ortaya çıkması üzerine, bazı çevreler İran hattını gündeme getirmeye çalışmışlardır.

¹⁷² Laurent RUSECKAS, "Caspian Oil Transportation: Insights from a Commercial Perspective", Caspian Crossroads Magazine, V.3, Issue No.2, Fall 1997, s.27

¹⁷³ Osman Nuri ARAS, a.g.e, s.117

¹⁷⁴ Osman Nuri ARAS, a.g.e, s.117

¹⁷⁵ Osman Nuri ARAS, a.g.e, s.119

1.3.2.2. DOĞAL GAZ ÜRETİM ALANLARI VE BORU HATLARI

Avrasya doğal gaz sisteminin üç büyük aktörü olarak Rusya, İran ve Türkmenistan görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından doğal gaz kaynaklarında da bir Pazar kapma yarışı başlamıştır. İç savaşlar ve ülkelerarası çatışmalarla sarsılan Kafkasya bu yarışın ilk alanı olmuştur.

Doğalgaz'a Hazar Havzası yönünden bakıldığında, Rusya da ağırlık sektör olarak görülmektedir. Bunda Başbakan Victor Chernomirdyn'in devlet gaz işletmesi Gasprom'un eski başkanı olması ve sektörden nasıl yararlanacağını bilmesinin rolü vardır.¹⁷⁶

Sovyetler Birliği zamanında üretilen doğal gazın yaklaşık %90'ı Birlik içinde kullanılmış, geri kalanı ihraç edilmiştir. Rusya, Baltık ülkeleri, Moldovya'nın gaz ihtiyacının tamamını, Ukrayna'nın 2/3'sini, Kazakistan'ın doğal gaz ihtiyacı kurulu sistem tarafından karşılanmıştır. Bu sistemin doğudaki kısmı Orta Asya ve Kafkasları beslemektedir.

Doğal gaz, Rusya'nın başlıca döviz girdisi olduğu için, Moskova, eski bağlantıları itibarıyla, sistemi bir bütün olarak görür. Bu itibarla Hazar Denizi havzasındaki bağımsız devletlerin istedikleri gibi hareket etmeleri ve enerji kaynaklarını bildikleri gibi kullanmalarını ve sistemi bozmalarını kabul etmemektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin petrol ve doğal gaz zenginliklerinin batıya taşınması konusunda uluslararası arenada çekişmeler yaşanmıştır. Türkiye ve ABD'nin savunduğu Batı Rotası petrol ve doğal gazın, Rusya ve İran'ın güzergaha dahil edilmeden Orta Asya, Hazar, Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara arzını hedeflemektedir. Rusya'nın desteklediği Kuzey Rotası petrol ve doğal gazın boru hatlarıyla Kafkaslar üzerinden Rusya'nın Karadeniz'deki Novorosisk Limanına pompalanmasını, oradan tankerlerle İstanbul Boğazı yoluyla Avrupa'ya sevk edilmesini hedeflemektedir. Kuzey Rotasının ikinci alternatifi ise; Boğazlar yerine Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden geçerek Avrupa'ya ulaşacak bir boru hattıdır. Bir diğer rota ise Kafkaslardan Gürcistan'ın Supsa Limanı'na uzanan boru hattıdır.

¹⁷⁶ SISAV, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, "Türkiye'nin Enerji ihtiyacı Açısından Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal gaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi" İstanbul, Nisan 1998, s.4

Türkiye doğal gaz tüketiminin yaklaşık %7'sini (30 milyar kübik feet) kendisi üretmektedir. Son yıllarda Trakya, Mersin ve İskenderun civarlarında yeni doğal gaz yatakları bulunmuş olmakla beraber bunlar ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Özellikle elektrik enerjisi üretimine yönelik artan sayıdaki doğal gaz çevrim santralleri ve sanayinin ihtiyacından dolayı doğal gaz talebinde hızlı bir artış görülmektedir. Türkiye'de doğal gaz değişik nedenlerden dolayı tercih edilmektedir. Doğal gazın temiz bir yakıt olmasının yanı sıra Türkiye'nin doğal gaz kaynaklarına yakınlığından dolayı daha ucuza temin edilmekte olması ve taşımacılık geliri enerji faturasından düşürülebilmektedir.

1999 yılında Türkiye, hemen hemen hepsi ithal olmak üzere 444 Bcf(milyar kübik feet) doğal gaz tüketmiştir ve bu toplam enerji tüketiminin yaklaşık %17'sini oluşturmaktadır. Türkiye'nin mevcut doğal gaz ithalatının yaklaşık %70'i Balkanlar üzerinden Rusya'dan, geri kalan %30'unun da büyük bölümü LNG tankerleri ile Cezayir ve Nijerya'dan gelmektedir. Türkiye tarafından Azerbaycan, Mısır, İran, Irak, Rusya ve Türkmenistan dahil olmak üzere bir çok ülke ile doğal gaz alım anlaşmaları imzalanmış veya imzalanması düşünülmektedir. Ancak, konu ile ilgili birçok uzman Türkiye'nin doğal gaz talebi için öngörülen hızlı artış tahminlerine olduğu kadar Türkiye'nin finansal gücünün doğal gaz güç santralleri, yeni boru hatları ve LNG tesislerinin bu kadar hızlı bir şekilde kurulmasına elverişli olup olmadığı konusuna da son derece kuşkuyla bakmaktadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, son derece iyimser olan doğal gaz talep artış tahminleri için daha da fazla kuşku uyandırmaktadır. Türkiye Mayıs 2001'de, İran ve Rusya ile yapılan iki önemli doğal gaz ithalat projesini ertelemiştir. Bu tarihe kadar Türkiye 2004 yılında başlamak üzere yıllık 850-880 Bcf tutarında doğal gaz ithalatı için anlaşma yapmıştır. Türkiye'nin doğal gaz tüketiminin yaklaşık iki katını oluşturan bu doğal gaz ithalinin yaklaşık %40'ının Bulgaristan üzerinden Rusya'dan, %33'ünün Karadeniz yolu ile yine Rusya'dan (Mavi Akım Projesi), %17'sinin İran ve %8'inin de Azerbaycan'dan gelmesi beklenmektedir. Uzmanların çoğu, bu büyüklükteki doğal gazın, 2004 yılı için Türkiye'nin talebinden çok daha fazla olduğuna inanmaktadırlar. Bu durum Türkiye'nin çok fazla doğal gaz anlaşması yapıp yapmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Ayrıca gaz ithalatının

%70'inden fazlasının Rusya'dan yapılacak olması, Türkiye'nin ithalatın çeşitlendirilmesi amacı ile de ters düşmektedir.¹⁷⁷

15 Aralık 1997'de Rusya ile Türkiye arasında, Rus gaz şirketi Gazprom'un yılda yaklaşık 565 bcf kapasiteli yeni bir gaz boru hattı kurması yönünde, 25 yıl için bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, 2,7-3,2 milyar dolar maliyet ile, Rusya'nın güneyindeki İzobilnoye'den Karadeniz'deki Dzhugba'ya 758 mil, sonra Karadeniz'in altından Samsun Limanına yaklaşık 248 mil, oradan da Ankara'ya boru hattı döşenecektir. Tamamlandığında Mavi Akım Hattı dünyanın en derin sualtı gaz boru hattı olacaktır. Karadeniz'in tabanında bulunan yoğun hidrojen sülfat tabakasının neden olacağı çürütücü ortam da düşünüldüğünde, boru hatlarının yapımında ileri düzey mühendislik gerekecektir. Mavi Akım projesine Rus Gazprom şirketi ve İtalyan ENI SpA şirketleri üstlenmiş olup, projenin Karadeniz geçiş kısmı tamamlanmıştır.¹⁷⁸

Trans-Hazar hattı, Bakü-Ceyhan'a paralel olarak, Türkmenistan'dan Türkiye'ye yılda 30 milyar metreküp doğal gaz taşınması öngörülen bir boru hattı projesidir. TRANS-Hazar Türkmenistan'dan başlayarak Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arazisinden geçmekte dünya piyasasına doğal gaz ihraç amacını gütmektedir.

Trans-Hazar doğal gaz hattı ile ilgili sorunlar çözülmüş değildir. Türkmenistan'ın Trans-Hazar'ı yapacak şirketin sözleşme süresini uzatmaması, hattın gerçekleşmesini şüpheye soktu. Ayrıca Türkmenistan'ın Rusya'ya yılda 50 milyar m³ doğal gaz satacak olması bir yönüyle Türkmenistan'ın Trans-Hazar boru hattından soğuması demektir. Bu durum Azerbaycan'ın, kendi doğal gazını pazarlamak için yeni yol arayışına girmesinde etken olmuştur. Nihayet Azerbaycan ve Türkiye arasında doğal gaz ihracına ilişkin olarak Mart-2001'de yapılan anlaşmaya göre, 2004'de Türkiye'ye "Şahdeniz" yatağından çıkarılacak 2 milyar metreküp hacminde, 2005'de 3 milyar metreküp, 2006'da 5 milyar metreküp ve 2007-2008 yıllarında 6.6 milyar metreküp olmak üzere 5 yıl içerisinde toplam 23.2 milyar metreküp doğal gaz ihracı planlanmıştır.¹⁷⁹

Aşkabat'ta 19 Şubat 1999'da yapılan bir anlaşma ile ABD'Nin Bechtel ve General Elektrik şirketlerinin Türkmen doğal gazının Hazar yoluyla Azerbaycan'a getirecek Trans-Hazar doğal gaz boru hattını inşası kararlaştırıldı. Hazar'ın statüsü

¹⁷⁷ <http://www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/ticaret.htm>

¹⁷⁸ DTM, a.g.e

¹⁷⁹ <http://www.petrolcu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=95>

konusunda Sovyetler Birliği ve İnan arasında 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşmanın yürürlükte olduğunu söyleyerek söz konusu boru hattının yapımına karşı çıkan İnan ise, Hazar'dan geçilecek boru hattı için tüm kıyıdaş devletlerin rızasının alınması gerektiğini savunmaktadır.¹⁸⁰

Trans-Hazar'ın gerçekteşmesinin Türkmenistan'a bağlı olduğunu vurgulayan Azerbaycan yetkilileri, Trans-Hazar'ın gerçekteşmesi için özellikle Türkmenistan'ın hukuki, ticari ve mali konular ile ilgili problemleri çözümlemesi gerektiğini savunmaktadır. Trans-Hazar'ın gerçekteşmemesi durumunda ise Azerbaycan, doğal gazın ihraç için kendine ait doğal gaz boru hattı inşasını düşünmektedir.¹⁸¹

Türkmenistan'dan başlayarak Afganistan yoluyla Pakistan'a ulaşan doğal gaz boru hattı inşası için bir konsorsiyum kurulmuştur. Türkmenistan ve Pakistan, Afganistan'dan geçerek Pakistan'a ulaşacak hattın yapımı konusunda anlaşdılar. Hindistan ise hattın Pakistan'a uğramadan doğrudan Hindistan'a ulaşmasını amaçlamaktadır.¹⁸²

Ayrıca Japon Mitsubishi, ABD'nin Axxon şirketi ve Çin Milli Petrol Şirketi'nin Türkmenistan doğal gaz ve petrolünü Çin üzerinden Japonya'ya kadar taşıyacak boru hattı projesi üzerinde çalışmaktadırlar.¹⁸³

Yukarıda ifade edilen doğal gaz alternatif ihraç boru hatlarının geçeceği ülkelere dikkat edildiğinde, Afganistan çıkartmasının petrol ihraç güzergahları kadar doğal gaz güzergahları için de önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır.¹⁸⁴

¹⁸⁰ “Trans-Hazar Doğal gaz Boru hattı için Anlaşma”, Avrasya Dosyası, TİKA Bülteni, S.114, Şubat 1999/2,s.1

¹⁸¹ Osman Nuri ARAS,a.g.e, s.96

¹⁸² <http://www.petrolcu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=95>

¹⁸³ <http://www.petrolcu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=95>

¹⁸⁴ <http://www.petrolcu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=95>

Harita 5. Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa boru hattı (tcp)

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi%2011/pdgb.htm>

Mavi akım projesi Rusya, Türkiye ve Hazar ülkeleri arasındaki enerji alanındaki ilişkilerin en önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Fırat Gazel, yazdığı makalesinde Mavi Akım ile ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur.

- a. Mavi Akım küçük bir zaman diliminde olup biten, borunun bir tarafından giren gazın diğer tarafından çıkmasıyla sonlanan bir proje değildir. Yıllar öncesine dayanan stratejik planlaması, gerekli şartları oluşturmaya yönelik hazırlık süreci ve geleceğe yönelik projeksiyonları vardır.
- b. Mavi Akım çok büyük bir stratejiyi ifade eder. Dünyada imparatorluk penceresinden bakabilen ülkelerin geliştirebileceği tarzda bir stratejidir bu. Karar alma, hazırlama ve uygulama süreçleri de büyük bir profesyonellik gerektirir. Böyle büyük bir stratejiye yenik düşmek, petropolitik süreci bilmeyen Türkiye gibi bir ülke için çok yadırganabilecek bir şey değildir.
- c. Bu stratejiyi yaratan bir ülkenin, Rusya'nın yere serilmiş, her şeyini kaybetmiş, Batı karşısında mağlup olmuş bir ülke biçiminde değerlendirilmesi, projenin anlaşılmasının önündeki en önemli engeldir. Rusya, gerek geçmişi ile, gerekse Sovyetler Birliği mirasını devraldıktan sonraki uygulamaları ile söz konusu stratejiyi uygulayabilecek altyapıya sahiptir.¹⁸⁵ Öyle bir yapıdır ki bu, 1998'de

¹⁸⁵ Fırat GAZEL, Avrasya Dosyası, Enerji Özel, Bahar 2003, Cilt:9, Sayı:1, ss.53-93

bütün dünya Rusya kaynaklı ekonomik kriz sebebiyle sallanırken, Rusya her şeye rağmen Mavi Akım ile ilgili sürecin kesintiye uğramasına hiçbir şekilde izin vermemiştir. Bilim akademileriyle, Gazprom'uyla, Putin'yle ve oligarşiyle Rusya kendisine Avrasya coğrafyasını ve Avrasya'yı kazandıracak bu projeye kilitlenmiştir.

- d. Mavi Akım, salt Rusya'nın ümit bağladığı bir proje değildir. İşin içinde birçok farklı ülkenin birçok farklı amacı ve çıkarı vardır. İsrail, İtalya, Japonya ve Almanya projeyi omuzlayan ülkelerdir ve hepsinin çok anlaşılabilir sebepleri vardır.
- e. Mavi Akım keskin hedefleri olan bir projedir. Bir taraftan Avrasya'yı, diğer taraftan Avrupa'yı ilgilendiren sonuçları bulunmaktadır. Hegemonik bir bakış açısıyla yaratılan bu cüretkar proje tamamlandığında, gelecek için kurgulanan bir çok hayalin yönü değişecektir.
- f. Mavi Akım bir mücadele projesidir. Rakip projelere karşı stratejileri bulunan, Büyük Oyun'dan izler taşıyan bu proje için verilen mücadele, zaman zaman tam anlamıyla fillerin tepişmesini andırır.
- g. Türkiye Mavi Akım'ın ne olduğunu gerçek anlamda kavrayamamıştır. Ulusal güvenlik konsepti, bölgesel dengelerin kollanması, uluslararası stratejik kurgu içinde yer alma gibi saikler ortaya konmamış, kısır bir yolsuzluk söyleminin içinden çıkılamamış, medyanın yönlendirdiği bir mavi akım ve "gazpolitik" gündemi takip edilmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁶

Rusya'da sahile en yakın bir kompresör istasyonundan kıyıya dönecek boru hattı Karadeniz'in altından geçerek Samsun'a ulaşacaktır. Ancak, Karadeniz altından geçeceği belirtilen hattın 2000metreye varan deniz derinliği dikkate alındığında Rusya'nın sahip olduğu eskimiş teknoloji ile yapılabilirliği tartışılmalıdır.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Fırat GAZEL, a.g.e, ss.53-93

¹⁸⁷ SİSAV,a.g.e, s.11

Harita 6. Mavi akım

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi%2011/pdgb.htm>

Haziran 2000’de Türkiye’de Meclis, Mavi Akım anlaşmasına ek bir protokolü onaylayarak projedeki yatırımcılara vergi muafiyetini garanti etmiştir. Mavi Akım’ın Türkiye toprakları üzerindeki bölümünün maliyetinin 339 milyon doları olması beklenmektedir. Mavi Akım hem teknik hem de ulusal güvenlik konularından dolayı tartışma konusu olmaktadır. Teknik olarak Karadeniz’in yoğun hidrojen sülfat kaplı tabanının 1,2 mil altından geçecek olması, ulusal güvenlik açısından ise Türkiye’nin enerji ithalatının Rusya’ya daha fazla bağımlı olma ihtimali tartışmalara neden olmaktadır. Ayrıca Mavi Akım yoluyla Rusya’dan alınacak gazın fiyatı, Türkmen veya Azerbaycan gazından daha pahalıya mal olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak Mavi Akım Türkiye’nin ileride Türkmenistan’dan gaz ithal etme ihtimalini azaltmaktadır.

21 Mayıs 1999’da Botaş, Türkmenistan’dan doğal gaz alımı için Hazar Denizi altından, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden geçen, 1.050 mil uzunluğunda ve 2-2,4 milyar dolara mal olacak bir doğal gaz boru hattı yapımı için anlaşma imzalamıştır. Bu proje ile fazlası Avrupa’ya gönderilmek üzere yıllık 565-1.060 bcf gaz alımı mümkün olabilecektir. General Electric, Shell ve PSG International şirketlerinin dahil olduğu

konsorsiyumun liderliğini Amerikan Bechtel şirketi üstlenmiştir. Azerbaycan'daki 35 trilyonluk büyük gaz potansiyeline sahip Şah Deniz gaz bölgesinin Türkiye'ye Türkmenistan'dan çok daha yakın olmasına rağmen, Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Boru Hattı (TCP) daha tercih edilir bir durumdadır.

İçinde bulunduğumuz dönemde Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattının, Mavi Akım projesi, İran ve özellikle de Azerbaycan doğal gazı ile rekabet etmesi gerekmektedir. Azerbaycan'ın Şahdeniz bölgesinden gaz dağıtımı, Türkiye ve Azerbaycan'ın Mart 2001'de 15 yıl için imzaladıkları anlaşmaya göre 2004 yılında başlayabilecektir. Türkiye, doğal gaz talebinin birden çok boru hattından gelecek gaz arzı kadar hızlı artacağını iddia etmekteyse de, bir çok analist Türkiye'nin tahminlerini gerçekçi bulmamakta ve Mavi Akım, Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı veya Şahdeniz doğal gazı projelerinden bir tanesinin uzun süre için yeterli olacağına inanmaktadır.

Geniş doğal gaz rezervleri ile Mısır, Türkiye için bir başka potansiyel kaynak durumundadır. LNG tankerleri yolu ile gaz ithali için Akdeniz sahilindeki Said Limanı'nda ve İzmir Limanında yapılacak 1-2 milyar dolarlık bir yatırım gerekmektedir. Türkiye ve Mısır 1996 yılında LNG ithali için ön anlaşma imzalamışlar ancak uzmanlar anlaşmanın ekonomik yönden çok makul bulmamaktadırlar.

Mavi Akım projesinin hedeflerine kısa bir göz atmak gerekirse; Mavi Akım projesinin gerçekte hangi hedefe dayandığı konusunda yapılan tartışmalarda bir konu hep gözden kaçırılmıştır. Türk kamuoyu, olaya hep Türkiye piyasasının Rusya tarafından ele geçirilmesi penceresinden baktı. Ancak asıl olan belki de Türkiye piyasası değil, dev Avrupa pazarıydı.¹⁸⁸

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile gaz alışverişine bakışında ise; daha farklı etkenler rol oynuyordu. Dr. Natalya Uchenko'nun yaptığı değerlendirmelere bakıldığında,¹⁸⁹ uluslararası piyasada enerji kaynaklarının pazarlanmasının en önemli rolünün, ticari boyutun siyasi boyutla iç içe geçmesinde yattığı, petrol ve doğal gaz ihracatının ihracatçı ülkeye ekonomik ve siyasi üstünlükler sağlamasının, ihracatçı ülkeler arasındaki rekabeti şiddetlendirdiğini vurgular. Rus uzmana göre, Türkiye'nin jeopolitik konumu uluslararası piyasaya sürdüğü mallar içerisinde enerji kaynaklarının

¹⁸⁸ Fırat GAZEL, a.g.e, ss.53-93

¹⁸⁹ Natalya UCHENKO, "Rusya ve Türkiye'nin Güvenliğinde Enerji, İhracat ve İthalatın Rolü", Avrasya Dosyası, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, ss.141-154

oranı % 85'i bulan Rusya'nın doğal gaz ve petrolün ihracatına geçiş fırsatları sunmaktadır. Önce Sovyet, ardından da Rus tarafı, 1984 yılı anlaşmasının işlevini sadece ekonomik amaçların gerçekleşmesi için sınırlamamış, bazı politik amaçları gerçekleştirmek için de kullanmıştır.

Bu güne kadar Türkiye'nin doğal gaz talebiyle ilgili projeksiyonlar ve Mavi Akım ile ilişkisi yeterince tartışıldı. Türkiye'nin gaz talebinin bilinçli olarak şişirildiği, Rus gazına ihtiyaç duyulması için gereksiz doğal gaz santrallerinin planlandığı uzun uzadıya ele alındı. Ancak Mavi Akım için asıl incelenmesi gereken konu belki de Türkiye üzerinden Avrupa piyasasını kontrol etmeye dayanan Rus stratejisidir.

Yakın dönemde mutabakat sağlanan ve uygulamaya konan doğal gaz projeleri ise aşağıdaki gibidir.

Rusya Federasyonu – Türkiye Doğal Gaz Batı Hattı :

Anlaşma Tarihi : 18 Eylül 1984

Alım Miktarı : 6 milyar m³/yıl

Alım Tutarı : 804 Milyon Dolar

Süresi : 25 yıl

Başlangıç Tarihi : 1987

Rusya Federasyonu – Türkiye Doğal Gaz Batı Hattı Kapasite Artırımı:

Anlaşma Tarihi : 10 Aralık 1996

Alım Miktarı : 8 milyar m³/yıl

Alım Tutarı : 1.072 Milyon Dolar

Süresi : 23 yıl

Başlangıç Tarihi : 1998

Cezayir – Türkiye LNG Sevkiyatı:

Anlaşma Tarihi : 14 Nisan 1988

Alım Miktarı : 4 milyar m³/yıl

Alım Tutarı : 636 Milyon Dolar

Süresi : 20 yıl

Başlangıç Tarihi : 1994

Nijerya – Türkiye LNG Sevkiyatı:

Anlaşma Tarihi : 9 Kasım 1995

Alım Miktarı : 1,2 milyar m³/yıl

Alım Tutarı : 192 Milyon Dolar

Süresi : 22 yıl

Başlangıç Tarihi : 1999

Rusya Federasyonu – Türkiye (Mavi Akım) Doğal Gaz Hattı:

Anlaşma Tarihi : 15 Aralık 1997

Alım Miktarı : 16 milyar m³/yıl

Alım Tutarı : 1.936 Milyon Dolar
Süresi : 23 yıl
Başlangıç : 2001

İran – Türkiye Doğal Gaz Hattı:

Anlaşma Tarihi : 8 Ağustos 1996
Alım Miktarı : 10 milyar m³/yıl
Alım Tutarı : 1.340 Milyon Dolar
Süresi : 25 yıl
Başlangıç : 2001

Türkmenistan – Türkiye - Avrupa Doğal Gaz Hattı:

Anlaşma Tarihi : 21 Mayıs 1999
Alım Miktarı : 16 milyar m³/yıl (İlave olarak 14 milyar m³/yıl Avrupa'ya sevk)
Alım Tutarı : 2.144 Milyon Dolar
Süresi : 30 yıl
Başlangıç : 2002-2004

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ AÇIKLANMASI

2.1. TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NI ETKİLEYEN TEMEL ÖĞELER

Türk dış politikasının başlıca amacı, gerek Türkiye’de, gerek komşu ülkelerde ve ötesinde, barış ve refah içinde, istikrarlı, işbirliğine dayalı ve beşeri kalkınmayı sağlayacak bir bölgesel ve uluslararası ortamın yaratılmasıdır.

Türkiye bu amacına, diğer hususlar meyanında, NATO İttifakı’na üyelik ve AB’yle bütünleşme, bölgesel işbirliği süreçlerinde öncülük, iyi komşuluk ilişkilerinin ve ekonomik işbirliğinin teşviki, zor şartlar altında bulunanlara insani yardım, barışı koruma operasyonlarına katılım, uyuşmazlıkların çözümü ile çatışma sonrası uzlaşma ve yeniden yapılandırma gayretlerine katkı gibi geniş bir yelpazede, barışçıl, ilkeli ve etkin bir dış politika izlemek suretiyle ulaşmaya çalışmaktadır.

Çok kültürlü küresel toplum içinde yer alan kozmopolit bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti, Batı’yla Doğu’yu, Kuzey’le Güney’i uzlaştıran ve tüm kıtalarda etkinlik gösteren çok boyutlu bir dış politika yürütmektedir. Avrasya’nın merkezindeki coğrafi konumu ve geniş bir alana yayılan tarihi ve kültürel bağlarıyla Türkiye, medeniyetlerarası diyaloga ve etkileşime hizmet eden önemli bir köprü işlevi görmektedir.

Türkiye’nin geniş bir yelpazede yer alan pek çok öndegelen uluslararası ve bölgesel kuruluşa üyeliği, dış politikasının çok boyutlu niteliğini en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gibi çeşitli kuruluşlara üye olan Türkiye, aynı zamanda AB üyeliğine adaydır.¹⁹⁰

Dış politika yapımında belirleyici unsur olan sınıf kimliğine dayalı dış politika tecrübi bir anlayış üzerine değil; önceden belirlenmiş sonucu elde etme ya da; tek taraflı maliyet ve çıkar hesaplamalarına dayanan “us” üzerine bina edilmiş olduğu

¹⁹⁰Türkiye Berlin Büyükelçiliği, Türk Dış Politikası
<http://www.tcberlinbe.de/tr/turkdis/genelgorunum/gen02051.htm>

görüşündedir. Aslında bu dış politika anlayışı soğuk savaş dönemi boyunca makul kabul edilebilmekte, fakat soğuk savaş sonrası dönemde, bu politikanın uygulanmasındaki süreklilik istemi, Türk dış politikasını statik hale getiren temel problemi oluşturmaktadır. Aslında ben merkezli olan bu politik yaklaşımı uygulayan bölge ülkelerinden tek ülke Türkiye değildir. Popülerliğini yitirmiş bu dış politik anlayışın toplumun iç katmanları arasında bir konsensüs sağlayamadığı için, iç ve dış politika arasındaki ilişkiyi düzenlemekte başarısız olduğu ve elit kimlik üzerine kurulu bu dış politika anlayışının uygulanmaya devam edilmesinin bölgeyi dünya siyasal sistemi içerisinde alt bölge konumuna dönüştürmekte olduğudur.¹⁹¹

Türkiye'nin dış politikasında hakim olan elit kimlik Kemalist kimliktir. Ordu, dış politikada resmi kimliğin muhafızı konumundadır.

75 yıllık Türk dış politikasının analizine kısa bir şekilde değinirsek; Türkiye, Kurtuluş savaşı sona erdiğinden beri hiç bir savaşa sürüklenmemiştir. Bu durum Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri ilk kez görülmektedir ki, barış ve istikrar bakımından övünülecek bir olgudur. Türkiye karşılaştığı uluslararası uyuşmazlıkları barışçı yollardan çözmesini bilmiş ve ahde vefa geleneğini sürdürmüştür. Türkiye jeo-politik konumu gereği uluslararası ilişkilerdeki değişikliklere çok duyarlıdır. Stratejik alanda her zaman dengeleri gözetten bir politika izlemiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu önemli jeo-politik durumu ona, büyük devletlerle ilişkilerinde, bir yandan yarar sağlarken, öte yandan, sorumluluklar, tehlikeler getirmektedir. Komünizmin çökmesiyle ortaya çıkan tablo bu gerçeği gözler önüne daha çok yaklaştırmıştır. Türkiye her zaman barışçı bir politika gütmüştür. Hiç bir ülkenin toprağında gözü olmamıştır. Türkiye'nin 1930'ların ortalarından bugüne değin güttüğü Batı yanlısı politikanın gerekçelerini düşündüğümüz zaman, akla önce bir güvence arayışının gelmesi normaldir. 1921-1935 döneminde Sovyet destek ve yardımından sonra, 57 senedir Türkiye'nin Batı'dan, özellikle ABD'den güvence ve yardım sağladığı bir gerçektir. Türkiye, dünya barışı ve güvenliğinin korunması konusunda Milletler Cemiyeti Konseyinin, sonra da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararlarını genel olarak yerine getirmiştir. 1935'de İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine ekonomik yaptırım kararlarını uygulaması; 1950'de Kore Savaşı'na bir tugayla katılması, 1992 aralığında kaos içine düşen

¹⁹¹ Bülent ARAS, Türkiye ve Ortadoğu: Dış Politikanın Toplumsal Kökenleri , İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003, www.tasam.org

Somali’de halkın korunması ile ilgili BM kararları uyarınca, oraya asker göndermesi bunun örnekleridir. Türkiye kendi sosyal(laiklik) ya da siyasal(demokrasi) düzenin doğusundaki ülkelere (İslam dünyası) benimsetmek için her zaman resmi bir harekette bulunmamış, propagandaya girişmemiştir. Başka deyişle, Türk hükümetleri siyaset ihraç etmemiş, kendini model göstermemiştir. Türkiye 75 yıldır hiçbir zaman bir komşusunun işlerine karışmamış, onlara karşı terörizmi ya da başkaca yıkıcı bir eylemi desteklememiş, hatta bir basın kampanyasına bile önyak olmamıştır.¹⁹²

Türk dış politikasını (TDP) etkileyen ve ona bu bazen olumlu bazen olumsuz ama kesinlikle karmaşık nitelikleri kazandıran öğeleri şu başlıklar altında ele alabiliriz:

2.1.1 KÜLTÜREL BOYUT

Türkiye çok yönlü bağlantılara ve kültürlerle sahiptir. Bunları Asya, Orta Doğu/İslam, ve Batı olarak sınıflandırmak mümkündür.

2.1.1.1. ASYACILIK

Topraklarının % 97’si Asya’da bulunan Türkiye yer yer ve zaman zaman feodal ve göçebe toplumun izlerini taşır. Halk mutfağında kebab ve pidenin egemenliği (göçebe toplumun sebze üretmemesinden doğan, et ve un temelinde mutfak alışkanlıkları) halen sürer. İç politikada insanlar karşısındakiyle belli bir orta noktada uzlaşarak kazanımlarını sürekli kılmak yerine, karşısındakini ortadan kaldırmayı tercih eden bir genel tutum içindedirler. Politikacılarının çok kaliteli olduğunu iddia etmek kolay değildir. Kurumlardan çok, güçlü öndere eğilim görülür. Askeri darbeler yapıldığı zaman, aileden devlete varıncaya her alanda demokrasiye değil de otoriteye alışmış halk, hemen destekler.¹⁹³

Bu Asya boyutu gereği, baskı ve sıkıntı karşısında çok sabırlı ve hatta pasif davranmanın yanı sıra, insanlar çabuk da sinirlenir ve mevcut durumla orantısız sertlikte tepki gösterebilirler. Bunun dış politikaya da yansımaları görülür; rasyonel düşünen karşı müzakereci taraf, bu kadar sabrın sonunda bu kadar büyük tepki beklemediği için

¹⁹² İsmail SOYSAL, “Türk Dış politikası incelemeleri için Klavuz (1919-1993), Ortadoğu Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.30-39

¹⁹³ Baskın ORAN, “Türk Dış Politikası” İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt I, s.20

şşışabilir. Yine bu özellik, çıkarların karşılıklı müzakere ve pazarlıkla yürütüldüğü bir dönemde ve düzende, zaman zaman “masadan çekilme” veya “küsme” biçiminde kalıplar sergilenmesine de yol açabilir.

Türkiye’de demokrasi yeni ve zayıftır. Yıllardır idam uygulamamış olsa da Türkiye idam cezasını kaldırmak için direnir, durmadan istisna oluşturacak durumlar düşünür. İnsan hakları kavramı yeni ve sallantılıdır. Bu haklar özellikle dışarıdan önerildiği zaman bir tür ksenofobiye (yabancı düşmanlığı) dek varabilen bir tepki doğurabilir.

2.1.1.2. ORTA DOĞU/İSLAM

Bizzat Orta Doğu teriminin bile nereyi anlatmakta kullanıldığı belirsizdir ve Türkiye için Burası Türkiye “Her an için her şey olabilir gibi deyimlerin kullanılması bu açıdan anlamlıdır

En başta gelen ortak niteliği İslam olan Orta Doğu’daki bir ülke olarak, Türkiye’de halk % 98 oranında Müslüman’dır. Bu dinsel öge, örneğin Müslüman Boşnaklara veya Çeçenlere baskı yapıldığı zaman kamuoyunda bir sempatinin harekete geçmesine yol açar Diğer yandan İslam, Rusya’nın geleneksel düşmanı olduğunda etkisini yanına alarak, komünizmin yaygın bir tepki görmesi ve bunun sonucu olarak da Amerika’nın destek bulması sonucunu doğurur.

Orta Doğu’nun ikinci yaygın özelliği Arap ögesinin başatlığıdır. Türkiye bir yandan bu ögeye yabancısıdır, bir yandan da bu öge Türkiye’yi Orta Doğu ülkesi saymamaktadır.

2.1.1.3 BATICILIK

Türkiye topraklarının yalnızca % 3’ü Avrupa’da bulunmakla birlikte, ülkede çok büyük bir Batı etkisi vardır. Türkiye Orta Doğu’nun Batı’ya her bakımdan en yakın, en Batılılaşmış ülkesi ve İsrail’le birlikte tek demokrasisidir.

Daha önemlisi, Türkiye dünyada laiklik/laikleştirme politikası uygulayan tek Müslüman devlettir. Hatta, Müslüman olmayan ülkelerde laikleştirme politikası uygulamaya gerek olmadığı hesaba katıldığında, Türkiye’nin tüm dünyada tek

laikleştirme politikası uygulayan devlet olduğu dahi söylenebilir. Kapitalist ülkeler içinde görülen en radikal ve en başarılı yukarıdan devrimle üstyapısını iradi olarak Osmanlı tarihinden, dilinden, kültüründen (yani, Asya ve Orta Doğu'dan) koparmış Türkiye'nin bütün yönetici seçkinleri Batılılaşmıştır. Üstelik, bu seçkinler, sömürge yönetimi yaşamış diğer az gelişmiş ülke seçkinlerinden yaklaşık 1 y.yıl önce (yani, 1839'dan sonra) Batılı modernleşmeye açılmışlardır.

Bunun sonuçları çok çeşitlidir. Bir kere, Türkiye'nin bu kültürel niteliği, yukarıdaki diğer iki kültürel niteliğiyle kesin zıtlık halindedir. İkincisi, Batı, Türkiye'yi Batılı kabul etmemektedir. Üçüncüsü, genel olarak Türk insanı Doğu/Orta Doğu kültürü ile Batı kültürü arasında bir kimlik karmaşası yaşamaktadır. Dördüncüsü, bu konuda seçkinler ile halk arasında ihmal edilemeyecek bir farklılık bulunur.

Bütün bu durumlara rağmen, politikayı ve özellikle de dış politikayı saptayan tabaka olan seçkinlerin kesinlikle Batılılaşmış olması, devlet yapısında Batı değerlerinin orta ve özellikle uzun vadede üstün olmasını sağlar. Bu açıdan, Türkiye'nin durmadan Batı'ya ve Batı kurumlarına eğilim göstermesi doğal bir sonuçtur.¹⁹⁴

2.1.2. TARİHSEL BOYUT

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmış olan devlettir. Bununla birlikte ve doğal olarak, birçok özelliğini bu büyük imparatorluktan devralmıştır. Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar “Avrupa'nın Hasta Adamı” diye anılsa da bir Avrupa devletidir. Osmanlı vezirlerinin Duraklamaya kadar çok büyük çoğunluğu Rumeli, yani Avrupa kökenlidir. Özellikle İstanbul'un alınmasından hemen sonraki dönemde Anadolu kökenli sadrazam pek görülmez; Kanuni'nin 9 veziriazamından 7'si Hıristiyan kökenliydi. Osmanlı, 19. y.yıl Avrupa güç dengesinin vazgeçilmez parçasıdır ve zaten bu niteliğin Osmanlı diplomasisi tarafından çok akıllıca ve dikkatlice kullanılmasıdır ki İmparatorluğun ömrünü yaklaşık 100 yıl kadar uzatmıştır.¹⁹⁵

Aynı şeyleri, dünyanın bu coğrafyasında kurulmuş başka devletler, özellikle de Bizans için söylemek mümkün olduğu gibi, Türkiye için de söylemek mümkündür. Türkiye de dikkatli bir dış politika sayesinde olduğundan daha önemli bir devlet rolü oynamaktadır. Zaten Osmanlı olsun, 1453'ten sonra modelini kopya ettiği Bizans olsun

¹⁹⁴ Baskın ORAN, a.g.e, s.21

¹⁹⁵ Baskın ORAN, a.g.e, s.21

(Osmanlı padişahlarının “Sultan-ı İklim-i Rum”, yani (Batı) Roma Sultanı unvanını taşıdıkları anımsanmalıdır) statükoyu iyi değerlendiren dengeci dış politikaları sayesinde ki zayıfladıktan sonra uzun süre yaşayabilmişlerdir. Bu nitelik, TDP’nin statükocu ve dengeci niteliğinin kökeninde yatar.

Dahası, Türkiye’nin laik niteliğinin köklerini Batı’dan çok önce, Osmanlı’da ve Bizans’ta aramak uygundur. Osmanlı’da şeriat düzeni egemenmiş gibi gözükse de, dünyevi düzeni yöneten padişah buyrukları kesinlikle daha önemliydi. Türklerin İslam’dan önce uzun bir geçmişinin bulunmasının yanı sıra, İstanbul’un alınmasından sonra imparatorluklaşan Osmanlı’nın gündelik yaşamı İslam’ın 7. y.yıl Arap kabilelerine getirdiği kurallarla yönetilemeyecek kadar karmaşıklaşmıştı.

Zaten, Osmanlı’da devletin din’i kesinlikle güçlü pençesi altına almış olduğunu da unutmamak gerekir. Gerçi padişah fermanlarının şeriata uygunluğu dinin başı olan şeyhülislamın vereceği fetva ile saptanıyordu ama, bu 1 numaralı din adamı, Padişah tarafından atanarak getirilen ve dolayısıyla azledilebilen, azledildikten sonra da (ulemanın kanı yere akmasın diye) istendiği anda yay kirişiyle boğdurulabilen bir devlet memurundan ibaretti. Osmanlı da bu çok önemli olguyu Bizans’tan almıştı. Osmanlı döneminde yalnızca 2 Fener Rum patriği idam edilmişti ama, Bizans’ta Vasileus’un (imparatorun) idam ettirdiği Fener Rum patriği sayısı belirsizdir.

Bu açılardan, Türk diplomasisi Osmanlı diplomasisinin doğal uzantısıdır. Bu nedenledir ki, yeni devlet kurulurken dış politika, bugün kurulan yeni devletlerin yaşadığı sıkıntıyı ve acemiliği yaşamamıştır. Lausanne’da “Düvel-i Muazzama” karşısında büyük direnç ve başarı göstermiştir. Hatta, 1919-23 ve 1923-39 dönemlerini incelerken rastlayacağımız gibi TDP’nin yürütülmesinde anlamlı bir inatçılık ve hatta bir imparatorluk gururu görmek zor değildir. Nitekim bu gurur bizzat Kurtuluş Savaşını başlatan bir unsur olacaktır, çünkü bu savaş 1919’da İzmir’i işgal eden devletin herhangi bir devlet değil, “eski teba” bir devlet olmasıyla tetiklenecektir.

Bu arada, Türkiye’nin çok ilginç (ve çelişkili) bir niteliği de şudur: Bir yandan Osmanlı’yı alfabetesine varıncaya kadar reddetmiştir, padişahını hain ilan etmiştir; ama diğer yandan da aradaki sürekliliği hep kabul etmiştir. Nitekim, Osmanlı’nın geçmişteki kimi eylemlerinin sorumlusu olarak suçlandığı zaman, bu sorumluluğu üzerinden atmaya çalışmamıştır. Örneğin, Osmanlı akımlarından kalma “Türkler Geliyor!” psikolojisi olsun, Ermeni soykırımı söylemleri olsun, Türkiye tarafından kendisini

ilgilendirmediği biçiminde bir savunmayla savuşturulmamıştır. T.C., Osmanlı'nın rejim'ini reddetmiştir, devlet'ini değil.

İki devlet arasındaki çok önemli fark sorulacak olursa o da şudur ki, Osmanlı diplomasisine verilen görev çokuluslu ve çok dinli-mezhepli bir imparatorluğun, Türk diplomasisine verilen görev ise ulus-devletin ayakta tutulmasıdır.¹⁹⁶

2.1.3. STRATEJİK BOYUT

Bu boyutu üçe ayırarak incelemek uygun olur: Coğrafi Faktör (Türkiye'nin Jeostratejik Konumu, Türkiye'nin Komşuları, Türkiye'nin Boğazları), Bölgesel Güvenlik Çemberleri, ve bir de, Dünya Güç Eksenleri.¹⁹⁷

2.1.3.1. TÜRKİYE'NİN COĞRAFİ VE STRATEJİK KONUMU

Bu faktör TDP'yi hem "kötü" hem de "iyi" yönde etkileyen çok önemli verilerin kaynağıdır.

Türkiye Cumhuriyeti toprakları çok stratejik bir noktada yer alır. Bir yandan Balkanlara, bir yandan Kafkaslara, bir yandan da Ortadoğu'nun Bereketli Hilal'ine ulaşır. Bunun yanı sıra, Türkiye toprakları sınırlanmış Batı ile enerji kaynakları (Ortadoğu, Hazar) arasında yer alır. Bu konumu, Türkiye'ye kendi boyutlarını aşan bir önem ve avantaj kazandırır.

Buna karşılık, bu toprakların tarihsel (ve güncel) göç yolları olması (zaten Osmanlılar da bu nedenle buraya gelmişler ve sonunda yerleşmişlerdir) Türkiye'ye büyük güvensizlik duygusu da getirir ve TDP'nin güvenlik faktörünü fazlasıyla önemsemek zorunda kalmasına yol açar.

Bir ülkenin komşularının sayısı ve niteliği ile o ülkenin güvenliği arasında güçlü bir bağ bulunduğu, kantitatif incelemelerle de kanıtlanmıştır. Sınır sayısı arttıkça, bir ülkenin saldırıya uğraması, tehdit edilmesi ve birden fazla cephede savaşa girmesi olasılığı da artar.

Türkiye, dünyanın bu çok hassas jeostratejik bölgesinde sayıları zaman içinde hiç azalmayan komşularla çevrilidir. İkinci Dünya Savaşından önce 7 komşusu bulunur-

¹⁹⁶ Baskın ORAN, a.g.e, s. 24

¹⁹⁷ Baskın ORAN, a.g.e, s.24

ken (Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, Irak ve Kıbrıs üzerinden İngiltere, Suriye üzerinden Fransa, Onikiadalar üzerinden İtalya), Savaş sonrasında bu sayı 6'ya inmiş (Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, Irak, Suriye, ve 1960'ta Kıbrıs), Soğuk Savaş sonrasında 8'e çıkmıştır (Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan nedeniyle Azerbaycan, İran, Irak, Suriye). Hatta, deniz üzerinden düşünüldüğünde, bu komşularının sayısı 12'dir (diğerlerine ek olarak Ukrayna, Kıbrıs, Rusya, Romanya).¹⁹⁸ Diğer yandan, bu komşuların nitelikleri de güven telkin etmekten uzaktır. "Kabahaat"ın kimde olduğu önemli değildir; Türkiye'nin bu komşularını büyük çoğunluğuyla tarihsel ya da çıkarsal anlaşmazlığı bulunduğu gerçeği önemlidir. Gerçi en güçlü (ve tarihte en sorunlu) komşusu SSCB bugün artık yoktur ve onun ardılı Rusya Federasyonu Türkiye'ye resmen sınırdaş değildir ama, Kafkaslarda bitmeyecek görünen etkisi nedeniyle komşu olmaya devam etmektedir. Zaten, Kürt milliyetçiliğinin bağımsızlık istemesinin Türkiye'ye en itici gelen taraflarından biri de, Rus faktörüne karşı Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye sağladığı, güvenlik açısından çok önemli "ülke derinliği"nin ortadan kalkacak olmasıdır. Bu durumda Türkiye'nin güvenlik endişeleri onu ittifaklar aramaya itmektedir.

Türk Boğazları, Türkiye'nin stratejik önemini arttırmaktadır. Boğazlara sahip bulunması nedeniyle bölgesel boyuttan evrensel boyuta çıkmaktadır. Bir kere, Boğazlar, nükleer silah sistemlerinin gelişmesiyle ortadan kalkmamış bir stratejik öneme sahiptir ve bu nedenle Türkiye evrensel gelişmeleri etkileme olanağı elde etmektedir. İkincisi, Boğazlar bu nitelikleriyle Türkiye'yi evrensel gelişmelerin etkisine açmakta, Türkiye'ye sorun taşımaktadır.

Diğer yandan Boğazlar, savunması pek güç ve sorunlu bir bölgedir. Hava saldırılarına ve denizden gelecek tehlikelere açık olmaları bir yana, Türkiye burayı savunmak açısından Avrupa tarafında ülke derinliğine sahip değildir. Zaten, en güçlü olan 1. Ordu'nun burada konuşlandırmış olması da bunu göstermektedir¹⁹⁹

2.1.3.2. TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GÜVENLİK ÇEMBERLERİ VE İKİLEMLERİ

¹⁹⁸ Baskın ORAN, a.g.e, s.24

¹⁹⁹ Baskın ORAN, a.g.e, s.25

Türkiye'nin genel jeostratejik konumu ve komşuları açısından bakıldığında TDP, ülkenin güvenlik politikasına bütüncül bir yaklaşımla çözüm bulmak zorunda kalmaktadır. Çünkü Türkiye'nin üzerinden geçen ve birbirinden önemli olan 5 bölgesel güvenlik çemberi bunu gerektirmektedir: Bir kere, bu çemberler birbirinin içine geçmiş durumdadır. İkincisi, bunların içindeki güç dengeleri birbirine bağlıdır. Üçüncüsü, bu çemberler arasında doğal sınırlar ve engeller yoktur; bunlar arasındaki coğrafi farklılıklar tamamen yapaydır. Dördüncüsü, Türkiye bunların arasındaki güç dengesinde tam bir dingil görevi yapmak, uyum sağlamak zorundadır. Beşincisi, bu çemberlerin her biri Türkiye için ikilemler getirmektedir. Güvenlik sorununa TDP'nin bakışını belirleyen 5 farklı açı ve bu bakış açılarının her birinde Türkiye açısından mevcut bulunan ikilemler şöyle sıralanabilir.²⁰⁰

Avrupa perspektifi ise, süper devlet ilişkilerinin egemen olduğu global sistemden etkilenen bu perspektif açısından Türkiye'nin klasik ikilemi şudur: Batı ittifakında (NATO) aktif biçimde yer almak, ama bu nedenle kuzeydeki büyük komşuyu (SSCB, Rusya) tehdit etmemek. Bu ikilem son yıllarda bir ikincisiyle tamamlanmaktadır: AB'ye girmek, ama içişlerine müdahale ettirmemek.

Balkan perspektifi ise, Balkanlar'ın Türkiye'nin Avrupa'ya çıkış olması dolayısıyla, ne kadar önemli olduğunu belirterek açıklamaya başlayabiliriz. Zaten, 1990 sonrası dönemde göreceğimiz gibi, TDP'nin Bosna sorununa harcadığı emeğin temel nedeni budur. Bu kapının bir biçimde, bir yanından, her zaman açık kalması gerekir. Türkiye gibi bir devletin, kendisi için bu denli önemli bir bölgeyle sürekli ilgilenmesi şarttır. Burada da ikilem şudur: Balkanlarda sürekli etkin olmak, ama Bulgaristan ile Yunanistan yollarından en az birini sürekli açık tutacak biçimde davranmak. Bu nedenle, Türkiye bu iki devletin ikisiyle birden aynı anda kavgalı olmak lüksüne sahip değildir ki, böyle bu sorun 1984 sonundan 1990'a kadar gündemde bulunmuştur.²⁰¹

Akdeniz perspektifinde ise, Türk-Yunan ilişkileri egemen konumdadır ve ikilem de şudur: Türkiye kendisini batıdan saran Yunanistan'la ve güneyden saran Kıbrıs'la

²⁰⁰ Baskın ORAN, a.g.e, s.25

²⁰¹ Baskın ORAN, a.g.e, s.26

ilişkilerinde yaşamsal çıkarlarını korumak zorundadır. Çünkü Ege adaları İstanbul ve İzmir limanlarını felç edebilir ve Kıbrıs da bu kıskacı tamamlayabilir. Türkiye, bunları düşünürken Avrupa'yla bağlantısını kesebilecek bir müttefikini (Yunanistan) ; düşman haline getirmemek zorundadır. Çünkü bütün ilişkileri kendi batısıyla olan bir Türkiye'nin uğrayacağı zarar, kendi doğusuyla fazla ilişkisi bulunmayan bir Yunanistan'ın uğrayacağı zarardan fazla olabilir. Diğer yandan, ABD'nin her zaman tepkisini çekmiş olan Türk-Yunan ikilemi, Yunanistan'ın AB'ye tam üye olmasından bu yana daha da ciddileşmiştir.

Orta Doğu perspektifinden bakıldığında ise, global sistemden ve ülkeler arası çatışmalar gibi çok sayıda değişkenden etkilenen, petrol deposu bu bölgede Türkiye'nin ikilemi şudur: Hem etkin rol oynamak durumundadır, hem de bunu yaparken bölgenin iç sorun ve çatışmalarla dolu sayısız girdaplarının içine çekilmemek zorundadır.

Bunun yanı sıra, Ortadoğu, Türkiye için Kürt sorunu açısından da çok büyük önem taşımaktadır. Kuzey Irak'a 1983'ten beri askeri hareketler yapılmaktadır. Mayıs 2001'de yalnız "stratejik önemi olan kamu kuruluşlarına" gönderilen ve basına da sızdırılan bir iç genelgede yer alan "Irak Politikasına ilişkin Öncelikli Önlemler" adlı Dışişleri raporunda "*Kuzey Irak'ta Kürt devletinin ilanı, tarafımızdan müdahale nedeni sayılmalıdır*" denilmesi ise, bu müdahalelerin bir devlet politikası ilkesine dönüştüğünün belgesi olmuştur.

SSCB'nin yerini alan Rusya'nın egemen konumda bulunduğu, Türkiye için de petrol ve doğal gaz boru hatlarının çok önemli kıldığı Kafkas perspektifinde Türkiye'nin ikilemi şudur: Hem burada kendine yakın ve güçlü yönetimleri destekleyerek Rus etkisini hafifletmek ve enerji hatlarını kendi üzerinden dünyaya açmak, hem de bunu yaparken Rusya'yı kızdırmamak.²⁰²

²⁰² Baskın ORAN, a.g.e, s.26

2.1.3.3. TÜRKİYE'DEN GEÇEN DÜNYA GÜÇ EKSENLERİ

Anadolu'nun bir "köprü" olduğu hep söylenegelmiştir. Bu önerme yalnızca coğrafi anlamda değildir. Çok daha önemli iki anlamla da yüklüdür.²⁰³

Birincisi, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte uluslararası sistemde oluşan stratejik, siyasal, ideolojik, ve ekonomik bir eksen dünyayı ikiye bölmüştür. Bu Batı-Doğu Eksenini dikey olarak tam Türkiye'nin üstünden geçmiştir. Truman Doktrini, NATO, Avrupa Konseyi, OECD gibi proje ve kurumlara giren Türkiye bu eksenin Batı bölümünde yer almıştır.

İkincisi, 1980'lerin sonundan itibaren, bu eksenden daha önemli bir ikincisi belirlemeye başlamıştır. Daha çok ekonomik nitelikte olan bu Kuzey-Güney Eksenini de yatay olarak tam Türkiye'nin üzerinden geçmiştir. Türkiye'nin çabası, bu eksenin kuzeyinde yer almaktır ve AB'ye giriş mücadelesi de bu nedenledir.

Türkiye birinci eksen açısından karar vermede fazla güçlük çekmemiş ve başta güvenlik, çok çeşitli nedenlerle Batı'yı tercih etmiştir ama, ikinci eksen söz konusu olduğunda diplomatik karar almak daha zor olmaktadır. Örneğin BM Cenevre Ofisindeki çeşitli toplantılarda Türkiye Daimi Temsilciliğinin oy verirken İslam Konferansı Örgütü üyeliği, AB'ye aday üyelik ve Güney'le (örneğin, Afrika) birlikte oy verme konusunda zaman zaman çok sıkıştığı, bilinen bir husustur.

2.1.4. İÇ YAPISAL BOYUT

Genel-tarihsel açıdan bakıldığında ise Anadolu'nun etnik ve dinsel yapısı, Türkiye'nin öncülü, Osmanlı İmparatorluğunun dış politikasını çok derinden etkilemiştir, çünkü Osmanlı'yı sürekli olarak batıya götürmüştür.²⁰⁴

Osmanlı'yı buna iten birçok neden vardır. Bizans'ın bozulmuş feodal yapısının büyük bir sömürü ve hatta kaos içermesi, çok daha adil olan Osmanlı pre-feodal düzeninin Bizans halkı tarafından bir tür kurtarıcı gibi karşılanmasına ve dolayısıyla fetihlerin Bizans ve Balkan topraklarında kolay ilerlemesine yol açmıştır (alt-yapısal faktör). İslam'ın gaza düzeni Batı'yı "Dar-ül harp" ilan ederek fetih ekonomisinin

²⁰³ Baskın ORAN, a.g.e, s.27

²⁰⁴ Baskın ORAN, a.g.e, s.27

yürütülmesini kolaylaştırmıştır (üstyapısal faktör). Ayrıca, özellikle Doğu Anadolu'nun arızalı bir yapıya ve verimsiz bir ekonomiye sahip olmasına karşılık Anadolu yarımadasının batısının ovalık ve ilerlemeye uygun oluşu da Osmanlı'yı Batı'ya yöneltmiştir (çevresel faktör).

Bu sayılan nedenlerin dışında ve çok önemli olarak, Anadolu'nun etnik/dinsel/sınıfsal yapısının çıkardığı sorunların Osmanlı'yı Batı uygarlığıyla çok yakın temas kuracak biçimde hep batı yönünde ilerlemeye ittiği de hesaba katılmalıdır. Bir defa, ileride Osmanlı İmparatorluğunu kuracak olan Türkler Orta Asya'dan gelip de sınırlı sayıda çadır halkıyla Anadolu'ya ayak bastıklarında, yarımada'nın otokton (göçmen olmayan, buranın eski halkı) olarak, Ermenilerin yanı sıra, iki tür halk bulmuştur: Rumlar (Bizans) ve Kürtler. İkinciler, birincilere karşı 1071 Malazgirt'te Türklerle birlikte çarpışmışlardır. Dağlarda yaşadıkları için bu Kürtler, II. Mahmut yönetiminin merkezîyetçi çabalarına kadar yan özerk yönetimler olarak bırakılmıştır. Yani, Kürt bölgeleri, gerek bu halkın büyük çoğunlukla Sünni Müslüman olması, gerekse bu yan özerklik durumu nedeniyle fethedilmeye uygun olmayan bir nitelik göstermiştir. Sonuçta, Osmanlı hep batı yönünde ilerlemeye eğilimli olmuştur.²⁰⁵

İkincisi, Osmanlı'yı batı yönünde gitmeye zorlayan bir unsur da Türkmenlerdir. Osmanlı'nın doğu yönündeki sınırlı sayı ve nitelikteki seferleri ise, esas olarak, Avrupa'daki büyük fetihlere girişmeden önce büyük rakip İran'ı sindirmeye ve böylece arkasını garantiye almaya yöneliktir. Fakat burada esas olay askeri, etnik, dinsel, ideolojik olmaktan çok, Anadolu'nun sınıfsal yapısıyla ilgilidir. Orta Asya'dan durmadan Türkmen göçleri gelmektedir. Bu göçmenler, İstanbul'u aldıktan sonra Bizanslılaşan, yani yerleşik bir topluma dönüşen Osmanlı için büyük sorundur; tarlaları çiğnemekte, yerli halkla çatışmakta, zapturapt altına girmemektedir ("Etrak-ı bi İdrak" yani Kafasız Türkler gibi aşağılayıcı deyimler yerleşik Osmanlı'nın göçebe Türkmen'i dışlamasının örnekleri ve mezhep kavgası biçiminde algılanan bir sınıf kavgasının simgeleridir). Yerleşik Osmanlı'nın devlet otoritesine itaati buyuran Sünniliğine karşılık, bu Türkmenler şaman inançlarını büyük ölçüde devam ettiren ve göçebe toplumlarının çok daha özerk ve özgür yapısını yansıtan Aleviliğe mensuptur. İşte, Osmanlı bir yandan bu Alevi Türkmenlerin benzer bir sınıfsal yapı içinde bulunan Şah

²⁰⁵ Baskın ORAN, a.g.e, s.24

İsmail İrani ile ilişkilerini önlemeye, bir yandan da bu Türkmenleri Balkanlarda yeni fethedilen serhat boylarına yollayarak nüfus baskısını azaltmaya çalışacaktır Üçüncüsü, Anadolu'da çok sayıda gayrimüslim bulunması ve imparatorluğun duraklama döneminden itibaren Avrupa devletlerinin bunları bahane ederek devleti sıkıştırmaya çalışmaları; Osmanlı'nın Batı'ya, diplomasiye, güç dengesine verdiği önemin daha da artmasına yol açacaktır.

Özel-aktüel açıdan ise, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın etnik azınlıklarının en önemli bölümünü devralmıştır: Kürtler. Cumhuriyetin kurulmasından yalnızca 16 ay sonra ayaklanan ve : bunu hiç kesintisiz 1938'e kadar sürdüren Kürtler, 1930'larda Türkiye'nin kendi doğusuyla yaptığı tüm anlaşmaların hedefini oluşturacaklar, Sadabad Paktı başta olmak üzere bu dönemde doğuyla ve güneyle yapılan tüm antlaşmalar Kürtleri denetim altına almakla ilgili olacaktır.

Arkasından, 1960'lardan başlayarak 1980'lerden itibaren çok ciddi bir silahlı ayaklanmaya girişen Kürt milliyetçiliği TDP'de çok önemli izler bırakacaktır. Birincisi, tüm ülkelerle ilişkilerde TDP'nin statükoyu desteklemesini zorunlu kılacak; bu ülkelerdeki merkezkaç Ögelerin (Kosova Çeçen vb) özerkliğini özellikle de bağımsızlığını desteklemeyi kesinlikle devre dışı bırakacaktır ikincisi güneydoğudaki PKK terörünü bastırmak için alınan önlemler Türkiye'nin Avrupa nezdindeki başlıca tökezleme taşını oluşturacak, moderniteye geçişi geciktirecektir.²⁰⁶

Son olarak, Türkiye deki kalkınma modeli, TDP yi etkileyen öğelerden biri olmuştur. İdeolojik açıdan önem iki noktadan kaynaklanmaktadır:

Birincisi, kalkınma modeli, ülkenin dış müttefik seçimini etkileyeceği için önemlidir. Örneğin, kapitalist modeli benimsemiş bir ülkenin sosyalist bir ülkeyle yoğun ve kalıcı ittifak ilişkisi sürdürmesi zordur.

İkincisi, kalkınma modeli, ülkenin gelişme çabalarını etkileyen başlıca faktör olduğu için önemlidir. Gelişmiş/kalkınmış bir ülkenin dış politikadaki gücü, doğaldır ki, az gelişmiş bir ülkeyle aynı olmayacaktır.²⁰⁷

Tarihsel perspektiften bakıldığında ise Türkiye'nin dış politika devrimi kısaca şu şekilde özetlenebilir. Lozan sonrası dönemde iç yapılanmaya odaklanan genç Türkiye Cumhuriyeti, dış ilişkilerinde, Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde sonuçlandırılmayan Osmanlı borçları ve sınır sorunları gibi konuların çözümlenmesine

²⁰⁶ Baskın ORAN, a.g.e, s.28

²⁰⁷ Baskın ORAN, a.g.e, s.29

çalışmıştır. Komşu ülkelerle ilişkiler, işbirliği ruhu ve karşılıklı anlayış temellerinde yürütülmüştür.

Uluslararası ortamın hızla bozulduğu 1930'ların ortalarında Türkiye, batı ve doğu sınırlarında birer güvenlik kuşağı oluşturmak için çaba göstermiştir. 1934'te Balkan Antantı'nın (Türkiye, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya) ve 1937'de Sadabad Paketi'nin (Türkiye, İran, Irak, Afganistan) kurulmasında öncü rol oynamıştır. 1936 yılında ise, Türkiye'ye stratejik Türk Boğazları üzerindeki egemenliğini iade eden ve Boğazlardan geçişi düzenleyen Montrö Sözleşmesi imzalanmıştır.

2. Dünya Savaşı'nın başlamasından sadece 16 yıl önce kurulan Cumhuriyet'in ilkelerine bağlı kalan ve son aylara kadar Nazi karşıtı koalisyonun muharip olmayan müttefikleri arasında yer alan Türkiye, savaşın son döneminde yeni dünya düzeninde yerini alabilmek amacıyla Almanya'ya savaş ilan etmiştir.²⁰⁸

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'dan savaşın başladığı 1945'e kadar geçen süreçte kararlı bir "savaşa katılmama" politikası izledi. Türkiye'nin o dönem yöneticilerinin amacı, Türkiye'yi savaşın yıkımından korumaktır.²⁰⁹

Türkiye, 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben, 1945 yılında Birleşmiş Milletler'in, 1949'da ise Avrupa Konseyi'nin kurucu üyelerinden biri olmuştur. Bilahare Avrupa'da artmakta olan güvenlik tehditleri çerçevesinde, 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) katılmıştır. 1963 yılında ise, Avrupa Birliği'nin öncülü olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üye olmuştur.²¹⁰

1955'ten sonra Türk Dış Politikası, önemli bir problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemin adı, "Kıbrıs"tır. Bu problemin halline ilişkin üretilen en yaygın çözüm planı "Kıbrıs'ın Taksimi"dir. Problemin çıktığı yıllarda olmasa bile, sonraki süreçte Türklerin bu planı yürürlüğe sokulmuştur.²¹¹

1957'deki Eisenhower Doktrini, devamında Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile başlayan dönem, Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir yakınlaşma halkası oluşturmuştur.

²⁰⁸ TC Berlin Büyükelçiliği, a.g.e

²⁰⁹ Mustafa TAŞAR, Türkiye'nin Düşünce Gündemi,
http://www.mustafatasar.gen.tr/yayinlar/dusunce_g/icindekiler.htm

²¹⁰ TC Berlin Büyükelçiliği, a.g.e

²¹¹ Fahir ARMAOĞLU, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt II: 1980-1990), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.3

31 Temmuz 1959'da dönemin Türk Hükümeti, ani bir kararla Avrupa Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu ani başvurudaki temel faktör, Yunanistan'dan geri kalmamaktır. 12 Eylül 1963'te Ankara'da, Türkiye-AT ortaklık anlaşması imzalanmıştır. 1 Aralık 1964'te Ankara Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Yani Türkiye'nin AB'ye giriş sürecini başlatan tarih 1 Aralık 1964'tür.²¹²

Türkiye SSCB ilişkilerine bakıldığında ise yaygın kanı, ilişkilerin 1980-1983 darbe döneminde durgunluk geçirdiği yönündedir. Buna gerekçe olarak SSCB'nin Afganistan'a müdahalesi ve Türkiye'de yaşanan askeri darbe gösterilir. Afganistan'a müdahale on binlerce sığınmacı kabul eden Türkiye tarafından olumsuz bir gelişme olarak karşılanmıştır. Fakat bu durum ikili ilişkilere yansımamış, daha çok Türkiye'nin ABD'ye yakınlaşmasına yol açmıştır. Öte yandan, 12 Eylül yönetiminin Türkiye'deki anarşiden açıkça Moskova'yı sorumlu tutmasına karşın, SSCB yeni yönetime karşı son derece duyarlı yaklaşmış, ülke içerisinde yoğun tutuklamalara tepki göstermemiştir.

Siyasal ilişkilerde durgunluğun gözlemlendiği yorumuna neden olan bu gelişmelerin yanı sıra ekonomik ilişkilerdeki gelişmeler kesintisiz biçimde sürdü. 20 Eylül'de kurulan Ulusu hükümetinin programında "...Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerimizin geliştirilmesine önem verilecektir" sözleri yer aldı. 1981'de Türkiye'nin SSCB'ye ihracatı 1924'ten sonraki en üst düzeyde oldu. Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler 1960'ların ortalarından başlayarak ekonomik temelde iyileşmiş, bu durum siyasal alana da yansımıştır. 1980'lerden başlayarak SSCB'nin "ideoloji"den uzaklaştığı ve hem SSCB, hem de Türkiye açısından ekonomik anlamda "yeniden yapılanma" çabalarının yaşandığı düşünüldüğünde, ekonomi alanındaki işbirliğinin siyasal alana nasıl yansıdığı açıkça görülmektedir.²¹³

Avrupa'da totaliter rejimlerin 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında çökmesi, Varşova Paktı'nın dağılması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin parçalanması, yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, Almanya'nın yeniden birleşmesi, çoğulcu demokrasi ve serbest pazar ekonomilerinin yaygınlaşması gibi çarpıcı değişimler, Doğu-Batı rekabetine ve iki kutuplu sisteme son vermiştir. Aynı zamanda dünya, bölgesel istikrarsızlık ve çatışmalara yol açarak yeni bir barış döneminin başlamasına yönelik umutların ilk anda yarattığı iyimserliğe gölge düşüren

²¹² TC Berlin Büyükelçiliği, a.g.e

²¹³ Baskın ORAN, "Türk Dış Politikası" İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt II,s.163

etnik milliyetçilik, yabancı düşmanlığı, irredantizm, kökten dincilik ve uluslararası terörizm gibi yeni güvenlik tehditlerinin ortaya çıkışına şahit olmuştur.²¹⁴

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, kendisini Avrupa'dan Orta Asya'ya uzanan geniş bir coğrafi bölgenin, Avrasya'nın merkezinde bulmuştur. Avrasya, yeni bin yılda jeopolitik önemi artacak olan bir bölgedir. Türkiye, demokrasi ve ekonomik kalkınma alanlarındaki deneyimini ve bölge ülkelerinin büyük bir çoğunluğuyla arasında mevcut olan muhtelif bağları kullanarak, bu ülkelerin dönüşüm çabalarında rol oynamıştır.

Bu çerçevede Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemin ruhunu yansıtan ilk başarılı örnek olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİ) kurulmasına öncülük etmiş, ayrıca, denizdeki acil durumlar ve çevre afetleri gibi “yumuşak güvenlik” sorunlarıyla mücadelede devreye girmek üzere Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce tasarlanan Karadeniz Görev Gücü'nün oluşumunda yine öncü rol oynamıştır. Öte yandan, İran ve Pakistan'la birlikte kurmuş olduğumuz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (EİT) üye sayısı, girişimlerimiz sonucunda Afganistan, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri'ni kapsayacak şekilde arttırılmıştır.

Soğuk savaş sonrasında Türkiye'nin Kafkasya-Orta Asya politikasının içinde olduğu küresel çerçeve şöyle çizilebilir:

Rusya'nın ve eski SSCB'den ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan 15 yeni devletin komünist devlet yapısını terk ederek liberalleşmeye öncelik vermeleri, Soğuk Savaş düşmanlıklarını geride bırakarak 20. yılda ilk defa büyük güçleri bir araya getirebilecek ciddi bir küresel işbirliği fırsatı doğurdu. Fakat, Soğuk Savaş döneminin bölgesel çatışmaları önleme mekanizmalarının da eski sistemle birlikte ortadan kalkması, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin iç yapılanmalarındaki sürekli istikrarsızlık ve bunların birbirleriyle gerilimleri Türkiye'nin yer aldığı Avrasya coğrafyasında geniş çaplı iç savaş ve devletlerarası çatışma risklerini de arttırdı.

Sovyet sisteminin dağılması temelde ona karşı kurulmuş olan uluslararası ittifak sistemlerini sorgulamaya açarak, eski Sovyet topraklarının ötesinde sosyo-politik istikrarsızlıklar doğurmuştur.²¹⁵

Eski Sovyet bölge ve cumhuriyetleri yeni sistemde kritik öneme sahip hale geldiler. Bu devletlerin her konuda izleyecekleri “model” konusundaki tartışmalar

²¹⁴ TC Berlin Büyükelçiliği, a.g.e

²¹⁵ Baskın ORAN, a.g.e, s.367

sadece bu ülkelerin içinde değil, aynı zamanda komşu devletler ve ilgili büyük devletler arasında da çekişmelere yol açtı. Öte yandan, Sovyet çekilmesinden sonra Kafkasya ve Orta Asya’da kısa dönemde ortaya çıkan güç ve etki boşluğunu doldurmaya yönelik bölge içi ve dışı devletler arasındaki rekabette yeni uluslararası gerginlikler yaratmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesinin doğal bir uzantısı önemini kaybetmeye başlayan eski Doğu-Batı ayrımının yerini giderek Kuzey-Güney ayrımının almaya başlamasıydı. Soğuk Savaş iki kutupluluğun kaybolduğu böyle bir ortamda, bölgesel çıkarların uluslararası ilişkilerde küresel endişeler ve sınırlamalardan daha fazla rol oynamaya başlaması kaçınılmazdı.²¹⁶

Bu şekilde kuralları yavaş yavaş belirlenmeye başlayan yeni düzenden ve değişimden, eski Sovyet Bloku dışında, en çok Türkiye etkilendi. Soğuk Savaş boyunca Türkiye, güvenlik ve dış politikalarını Batı ile olan ittifak ilişkilerine ve müttefikleri tarafından algılanan “jeostratejik” önemine dayandırmıştı. Fakat, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte, özellikle Avrupa ülkeleri giderek daha güvenli bir uluslararası ortama kavuşurken, Türkiye’nin üç yanında güvenlik tüketen yeni çatışma bölgelerinin oluşması bu durumu değiştirmiştir. Yeni dönemde NATO’nun rolü ve gerekliliği tartışmaya açıldığında ise Türkiye birdenbire kendisini “güvenlik boşluğunda” buldu. Çünkü kuzeyden gelen tehdit ile birlikte Türkiye’nin Batı güvenlik bağlantıları ve bunlardan kaynaklanan ekonomik, politik ve askeri faydaları da sona ermiştir. Soğuk Savaş’ın görece “güvenlik” ve “dinginliğine” dayanan geleneksel dış politikayı sürdürmek artık mümkün değildi. Üstelik, doğu Avrupa’da liberal demokrasiyi hedefleyen devletlerin belirmesi batı Avrupa ülkeleri ile Rusya arasında bir tampon bölge yaratarak bu ülkeleri daha da rahatlatırken, Türkiye yakın çevresinde hala sürüp giden belirsizliklerden tehdit algılıyordu.²¹⁷

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası barışı koruma faaliyetleri önem kazanmıştır. Türkiye de Somali, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova ve Gürcistan örneklerinde olduğu gibi, pek çok barışı koruma ve uygulama hareketına katılmıştır. Ayrıca, Afganistan’daki Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü’nün (ISAF-II) liderliğini üstlenmiş ve Haziran 2002- Şubat 2003 döneminde bu güce yaklaşık 1400 kişilik bir

²¹⁶ Baskın ORAN, a.g.e,s.369

²¹⁷ Baskın ORAN, a.g.e ,s. 370

askeri güçle katılmıştır. Halihazırda yaklaşık 250 kişilik bir mevcudiyetle ISAF'a destek vermeye devam etmektedir. Ayrıca, NATO tarafından kabul edilen rotasyon planı uyarınca, İstanbul'da konuşlu bulunan 3. Kolordu (NRDC-TU) Şubat-Ağustos 2005 döneminde ISAF VII'nin komutasını üstlenmiştir.²¹⁸

Türkiye, BM, NATO ve AB liderliğindeki çeşitli misyonlara iştirak etmek ve destek vermek suretiyle, dünyadaki çeşitli barışı koruma operasyonlarına katkısını sürdürmektedir.

Doğal veya insan kaynaklı felaketlerden etkilenen dünyadaki tüm ülkelere imkanları ölçüsünde insani yardımda bulunmak da Türkiye'nin önemli önceliklerinden birisini teşkil etmektedir. Bu çerçevede Türkiye, ikili düzeydeki yardım faaliyetlerinin yanısıra, muhtelif uluslararası yardım çabalarına da katkıda bulunmuştur. 2004 yılında yapılan insani yardımların tutarı 10 milyon dolar civarındadır. Türkiye ayrıca, Güney Asya'da son olarak yaşanan deprem ve onu izleyen tsunami felaketi sonrasında, bölge ülkelerinin acil ihtiyaçları çerçevesinde, 30 milyon Dolara yaklaşan insani yardım yapmıştır.

Zengin doğal kaynaklara ve müreffeh bir gelecek potansiyeline sahip olan Orta Doğu, maalesef onlarca yıldır karışıklık ve çatışmalar içindedir. Türkiye, bölgedeki istikrarsızlık ortamından olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu nedenle, mevcut sorunların çözülmesi Türkiye'nin çıkarıdır. Türkiye ayrıca, tüm bölge ülkeleri ve halklarıyla arasındaki derin tarihi ve kültürel bağlar nedeniyle, Orta Doğu'nun kalıcı barış, güvenlik, refah ve yoğun işbirliği içeren bir coğrafyaya dönüştürülmesi yönündeki çabalara aktif katkıda bulunmayı bir sorumluluk olarak görmektedir.

Türkiye; iyi yönetim, hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik, kadın-erkek eşitliği, liberal ekonomi, bölgesel işbirliği ve terörizmle mücadele alanlarında kendi tecrübelerini temel alan bir Orta Doğu vizyonuna sahiptir. Bu vizyon ayrıca, Avrupa düzlemindeki işbirliği süreçlerine katılan ve Balkanlar ile Karadeniz'deki bölgesel forumlara öncülük eden Türkiye'nin edindiği değerli tecrübelerin paylaşılması imkanını da sunmaktadır.

Türkiye, uluslararası toplum tarafından Orta Doğu'da barışın sağlanması için gösterilen çabalara aktif biçimde katkı sağlamaktadır. Her iki tarafla sahip olduğu geleneksel ve mükemmel ilişkilerin yardımıyla, bu amaç doğrultusundaki çabaları tamamlayacak yapıcı bir rol oynamak için elverişli konumda bulunmaktadır. Türkiye

²¹⁸TC Berlin Büyükelçiliği, a.g.e

ayrıca, her iki tarafın talebi üzerine, halen “El Halil’deki Geçici Uluslararası Mevcudiyet”e (TIPH) de katkı sağlamaktadır.

Türkiye, dünyanın bugüne kadar tespit edilmiş enerji kaynaklarının % 70’inin bulunduğu Orta Doğu ve Hazar Denizi havzasına yakın bir coğrafyada yer almaktadır. Hazar Denizi petrol ve doğalgaz rezervlerinin taşınması açısından, Türkiye’nin doğusundan geçerek Akdeniz’e ulaşan güzergah, en kısa, maliyeti düşük, teknolojik ve çevresel açıdan uygun ve güvenilir seçeneği oluşturmaktadır. Diğer taraftan, bu kadar büyük miktarlarda petrolün dar ve trafiği yoğun Türk Boğazları’ndan tankerlerle taşınması sürdürülebilir bir uygulama değildir.²¹⁹

Bu nedenlerden ötürü Türkiye, Hazar petrol ve doğal gaz rezervlerinin Batı’daki pazarlara taşınması yönündeki çabalarını, Doğu-Batı Enerji Koridoru Projesi’nin gerçekleştirilebilmesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Kafkasya ve Orta Asya’yı Avrupa’ya bağlayan boru hattı projeleri, bölgenin Batı’yla bütünleşmesi açısından önemlidir. Güvenli ve ticari açıdan karlı boru hatları, bölgenin istikrar ve refaha ulaşmasına yardımcı olacaktır. Bu aşamada, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı (BTC) Projesi, hem Orta Asya hem de Azerbaycan petrolü için planlanmıştır. BTC projesinin inşa aşaması 2002 yılında başlamıştır ve Hazar petrolünü taşıyacak ilk tankerin Ceyhan’dan 2005 yılının ikinci yarısında dolum yapması beklenmektedir.

BTC boru hattı, Hazar petrolünü Batı pazarlarına güvenli biçimde taşımakla kalmayacak, Türk Boğazları’ndaki tanker trafiğini azaltarak, seyir güvenliğine, çevrenin korunmasına ve İstanbul’un 12 milyonluk nüfusunun güvenliğine de katkıda bulunacaktır.

BTC Projesi, enerji arzının düzenli, güvenli ve düşük maliyetli bir yolla çeşitlendirilmesi bakımından, Avrupa için sağlam ve uygulanabilir bir seçenek oluşturmaktadır. Bu proje, ekonomik açıdan en uygun, çevresel açıdan en güvenli, stratejik bakımdan ise en makul opsiyonu sunmaktadır. Böylelikle Türkiye, Hazar petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına güvenli bir şekilde taşınmasını kolaylaştıracaktır.

Doğu-Batı Enerji Koridoru’nun diğer önemli projesi, Azeri doğalgazını Gürcistan üzerinden Türkiye’ye taşıyacak olan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı’dır. Bu hat aynı zamanda, Türkmen doğalgazını Avrupa’ya ulaştıracak Hazar geçişli Boru Hattı Projesi’nin ilk ayağını oluşturmaktadır. Söz konusu projenin

²¹⁹ Baskın ORAN, a.g.e, s.370

yasal çerçevesi tamamlanmış olup, Gürcistan ve Azerbaycan'daki inşa aşaması başlamış bulunmaktadır. Azeri doğal gazının dağıtımına da 2006 yılı içinde başlanması öngörülmektedir.

Hazar petrolü ve doğal gaz kaynaklarının birden fazla boru hattıyla taşınması, Avrupa ülkelerinin enerji arzını çeşitlendirmelerine ve güvence altına almalarına imkan sağlayacaktır. Güney Avrupa Gaz Ringi projesi çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan doğal gaz boru hatlarının enterkonneksiyonu, gelecekte Avrupa'nın enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi çabalarının önemli bir parçasını oluşturacaktır. Türkiye ve Yunanistan arasında bu konuya ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma'nın Şubat 2003'de; BOTAŞ ile DEPA arasındaki Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması'nın da Aralık 2003'de imzalanmasıyla, Türkiye'nin enerji şebekesinin AB ile birleştirilmesi sağlanmıştır.

BOTAŞ ayrıca, son dönemde, Bulgaristan'ın Bulgargaz, Romanya'nın Transgaz, Macaristan'ın MOL ve Avusturya'nın OMV şirketleriyle, Türkiye'den geçecek doğal gazın Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya naklini öngören Nabucco Projesi'ne ilişkin bir protokol imzalamıştır.²²⁰

Bu gelişmelerin de ortaya koyduğu üzere, dünyanın ekonomik merkezleri ve enerji kaynakları arasındaki stratejik kesişim noktasında bulunan Türkiye Avrupa için önemli bir enerji ortağı konumunda bulunmakta ve enerji stratejisi AB enerji güvenliği politikasıyla paralellik arz etmektedir. Türkiye'nin, Norveç, Rusya ve Cezayir'in ardından Avrupa'nın dördüncü ana enerji ikmal kanalı olma hedefi AB'nin enerji ikmal güvenliği politikasıyla örtüşmekte ve Türkiye-AB işbirliği açısından yeni ufuk açmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya bölgesindeki üç yeni devletin bağımsızlığını herhangi bir ayırım gözetmeksizin 1991 yılında tanıyan Türkiye, ortak dil, kültür ve tarihi paylaştığı Azerbaycan'la yakın bir ortaklık ilişkisi geliştirmiştir. Türkiye, Azerbaycan'ın yeni bağımsızlığına kavuşmuş bir ülke olarak yaşadığı zorlukları aşma çabalarını her zaman desteklemiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesine, toprak bütünlüğünün korunmasına ve Hazar Denizi'nin zengin doğal kaynaklarına dayanan ekonomik potansiyelinin değerlendirilmesine önem atfetmektedir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki mükemmel

²²⁰ Baskın ORAN, a.g.e, s.370

ilişkiler merhum Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev'in siyasi liderliğinde de gelişmeye devam etmektedir.²²¹

2.2.TÜRK DIŞ POLİTİKASININ; ASKERİ, SİYASİ, EKONOMİK ARKA PLANI

Büyüklik kategorisi açısından, uluslararası sistemde devletler genel olarak “büyük” ve “küçük” olarak sınıflandırılırlar.²²²

İkinci Dünya Savaşı öncesinde “Büyük Devlet”, sonrasında da “Süper Güç” olarak adlandırılan devlet kategorisinin tanımı görece olarak kolaydır: Sahip olduğu güç unsurları sayesinde (nüfus, ülke yüzölçümü, ekonomi, kaynaklar, askeri güç, vb.) bölgesel ve evrensel dengeleri ciddi biçimde etkileyen devlet. Küçük devlet tanımında oldukça kolaydır. Gerek bölgesel gerekse evrensel politika tarafından ciddi biçimde etkilenen ve o politikaları ve uluslararası sistemi etkileme şansı pek bulunmayan devlet.

Bununla birlikte, bütün devletler bu ikisi arasında dağılmaz; üçüncü bir devlet türü daha belirlemek mümkündür. “Orta Büyüklükte Devlet” adı verilen bu kategoriyi bu ikisinin arasında görmek ve şöyle tanımlamak uygundur:

Uluslararası sisteme etkileri marjinal olan, ama bölgesel politikayı (Özellikle, küçük komşularını) etkileyebilen, ama daha önemlisi, büyük devletlerden gelen zorlamalara bir miktar dayanabilen, onlarla zaman zaman pazarlığa girişebilen ve hatta o günkü koşullar (konjonktürü) iyi değerlendirerek onların kimi davranışlarını belli bir oranda etkileyebilen devlet.

Bu açıdan kabaca “Bölgesel Güç” olarak da adlandırılabilir olan OBD, bu etki durumunu hiçbir zaman büyük devletlere fazla direnecek ve özellikle de onlarla savaşa girebilecek boyuta ulaştıramaz. Büyük devlet tehdidi altında kaldığı zamanda çözümü dışarıda arar. Böyle bir durumda, bir OBD için 2 temel seçenek vardır:

Ya büyük devletler arasındaki güç dengesine oynar, ya da bir ittifakın kanadına sığınır. Bu seçim hem kolay değildir, hem de tamamen kendisine bırakılmamıştır. Kolay değildir, çünkü güç dengeleri durmadan değişebilir; ittifak durumunda da, müttefiki büyük devlet OBD’yi bir uydu durumuna indirgeyebilir. Kendisine bırakılmamıştır, çünkü bu seçim o andaki uluslararası sistemin doğasına ve OBD’nin sistem içindeki

²²¹ Baskın ORAN, a.g.e, s.370

²²² Baskın ORAN, a.g.e, s. 30

pozisyonuna bağlıdır. Çok katı bir iki kutuplu sistemde bir OBD'nin, hele jeostratejik pozisyonu bu kutup liderlerini çok yakından ilgilendiriyorsa, taraflardan birini seçmeye zorlanması ciddi bir olasılıktır. Nitekim, "Aron Paradigması" diye tanınan durumda Raymond Aron, böyle durumlarda bloklardan bağımsız politika sürdürmenin "gerçekçi ve mümkün" olmadığını belirtir²²³

OBD'nin öğelerini ekonomik ve askeri-jeostratejik olarak belirtebiliriz. Bir OBD'nin belli bir ekonomik büyüklüğü ve gücü olmalıdır. Çünkü ekonomi, her şeyin başı olmasının yanı sıra, kendini savunmak ve ayrıca dinletmek için gerekli olan askeri gücün de temelini oluşturur. Bu ekonomik gücün sorunsuz olması beklenmez; ama kronik sorunlu olduğu oranda, devlet OBD niteliğini yitirmemek için, bu eksikliğini askeri ve jeostratejik boyutu büyütmeyle çalışarak telafi etmeye gidecektir. Diğer yandan, OBD'nin bu askeri gücünü kullanmasının da koşulları olduğunu belirtmek gerekir. Eğer OBD, dünyanın jeostratejik bir bölgesinde, o bölgedeki etkili gücün veya hegemon gücün onaylamadığı (ve özellikle de çıkarına aykırı gördüğü) bir toprak büyütmesinde bulunursa, başına ciddi dert alabilir. Nitekim, Türkiye 1939'da Hatay'ı bölgesel güç Fransa'nın onayıyla ilhak ettiğinden, bugün bu konuda ciddi bir sorunla karşılaşmamaktadır ama, hegemon güç ABD'nin onayını almadan Kıbrıs'a çıkartma yaptığından ve daha Önemlisi orada hala askeri birlik bulundurduğundan, bu konuda büyük baş ağrısı çekmektedir. Benzer bir durum, ABD'nin çok daha fazla onayına sahip olduğu halde, işgal altındaki topraklarda durmadan yeni yerleşim yeri kuran İsrail için de söz konusudur. Bir OBD'nin dünya güç eksenlerinin uzağında giriştiği benzeri eylemler ise cezalandırma sonucu doğurmayabilir; örneğin Mandela'dan önce Güney Afrika Cumhuriyetinin komşularına saldırabilmesi bu türdendir.

Türkiye, temel ekonomik veriler açısından bakıldığında, orta büyüklüğe girer.²²⁴ Uluslararası ortamda meydana gelen değişimler Türk halkı ve politika çevreleri üzerine yeni baskılar yapmakta ve bunun uygulanan politikalarda önemli etkileri olmaktadır. Bu durum daha çok komşu bölgelerdeki gelişmelerin boyutuna ve hızına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Tek başına bu baskılar bile Türkiye'nin tutucu geleneğe sahip olan güvenlik ve dış politikalarında sıkıntılara sebep olmaktadır.²²⁵

²²³ Raymond ARON, *Peace and War A Theory of International Relations*, NY, Anchor, 1973, s. 125-127

²²⁴ Baskın ORAN, a.g.e, s. 30

²²⁵ F. Stephen LARABEE, Ian O. LESSER, "Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde" Çev. Mustafa Yıldırım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 33

Türkiye aynı zamanda içerde de dış politikadan daha fazla etkisi olabilecek değişimlerle karşı karşıyadır. Ülke, birçoklarının temelde siyasi olduğunu düşündüğü ciddi bir ekonomik krize sokulmuştur. Bu siyasi ve ekonomik tehditlere Türkiye'nin vereceği cevap; muhtemelen gelecek birkaç on yıl boyunca, toplumu şekillendirecektir. Bu cevap Türkiye'nin hareket serbestisini ve uluslararası sahnede gelecekte ne tür politika izleyeceğinin de esas belirleyicisi olacaktır. ²²⁶

Kasım 2000'deki finansal kriz ve ondan daha da önemlisi Şubat 2001 krizi, bankacılık sektöründe politik kayırmacılık ve çürümenin sebep olduğu kırılganlığının su yüzüne çıkmasına sebep oldu. Türkiye'de yaşanan bu ekonomik krizin ülkenin güvenlik ve dış politikaları üzerindeki etkisi çok büyük olabilir ve üç seviyede değerlendirilebilir.²²⁷

İlk önce Türkiye'nin yakın dönem reform tercihleri ülke içindeki gelişmeleri ve ülke dışı uyumunu belirleyecektir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden beri fikir adamları Türkiye'nin bir yol ayrımında olduğunu söylemektedirler. Önceki krizlerden farklı olarak 2000-2001 olayları Türkiye'yi bir dönüm noktasına getirmiştir. Önünde iki olasılık bulunmaktadır. Birincisi, IMF'ten esinlenen ekonomik reformların başarılı bir şekilde uygulanabilmesi, hızlı reformları, daha fazla demokratikleşmeyi ve Avrupa ile bütünleşmeyi sağlayacak, Türk toplumunun modernleşmesine yönelik adımlar atmaya içeren bir politik değişimi gerektirmektedir. Bu olumlu yolun tutulması, daha aktif fakat Batı merkezli ve çok kutuplu dış politikaları teşvik edecektir. İkinci olasılık ise, hem sağda hem solda yaygın olan statükoculuğun ve tutuculuğun ekonomik ve politik reformları engellemesi ve krizlerin daha da derinleşmesi ile ülke içinde zaten mevcut olan milliyetçi odakların güçlenmesidir. Bu sonuç, Türkiye'nin daha fazla içe dönmesine, bağımsızlık bilincinin artmasına ve milletlerarası sahnede daha tek yanlı ve önceden kestirilemez politikalara yönelmesine sebep olacaktır. En kötü ihtimal ise, düzensiz ve kontrol edilemez bir Türkiye'nin dış politikada inisiyatif alacak gücünün ve imkanının kalmamasıdır. Daha istikrarsız ve daha az güvenli bir Türkiye, Avrupa ve ABD politikalarının önüne büyük açmazlar koyacak ve Balkanlardan Kafkaslar'a, Orta Doğu'ya uzanan bir seri bölgesel boşluk yaratacaktır.

²²⁶ Stephen LARABEE, a.g.e, s.33

²²⁷ Stephen LARABEE, a.g.e, s.34

Ekonomik krizin çok önemli ikinci etkisi Türk toplumunda ve politikalarında taşları yerinden oynatması olmuştur. Politik reform sorununa destek konusunda, eski düzeni savunanlar ve yerleşik partilerle yeniler arasında bölünmeler olmuştur.

Krizin en önemli etkilerinden biri de, Türkiye'nin uluslararası temel ilişkileri ve ulusal güvenlik kaynakları üzerinde görülmektedir. Uluslararası kefaletlere karşı olduğunu açıkça ifade etmesine rağmen Bush yönetimi Türkiye'ye IMF'nin önderliğinde yürütülen acil yardım paketini desteklemiştir.²²⁸

Öte yandan Avrupa, bu ekonomik krizi; Türkiye'nin tam üyelik sorununa yavaş ve temkinli yaklaşımını haklı gösterebilecek bir sebep olarak değerlendirebilir.

Ayrıca yaşanmakta olan ekonomik krizden Türkiye'nin bölgesel pozisyonu da etkilenebilir. Ekonomik sıkıntılar ister istemez ordunun modernleşme arzusunun gerçekleşmesini zora sokacak, dolaylı olarak Türkiye ve Yunanistan'ın savunma bütçelerinin kısımlarını da kolaylaştıracaktır. Enerji ihtiyacı, Türkiye'nin bölgesel politikalarına yön veren bir unsur olagelmıştır. Rusya, Orta Asya, İran, Irak ilişkilerinde enerji temini önemli bir amaç olmaya devam edecek fakat yavaşlayan ekonomik büyüme, enerji talebini azaltacaktır. Ekonomik sıkıntılar, Türk silahlı kuvvetlerinin milletlerarası barış gücünde yer aldığı Afganistan'daki giderlerinin karşılanmasını müttefikleri, özellikle de ABD için zorunlu hale getirmiştir.

Ekonomik ve siyasi sıkıntılar, her şeyden önce, Türkiye'nin güvenlik ve dış politika üzerindeki dikkatlerini giderek azaltmış ve bu konulardaki aktivitesini engellemiştir. Politikacılar ve halk, ülkenin iç problemleri ve yeni liderlik konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sebeple Türkiye'nin dış politikadaki muhafazakar gelişmeci yapısı bu gelişmelerden etkilenecek muhtemelen daha milliyetçi, daha içe dönük ve daha az enerjik bir dış politikaya yönelebilecektir.

1990'lardan sonra uluslararası konjonktür büyük değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikle birlikte özellikle ülkemiz için çok sayıda yeni imkanlar ve bunlara paralel olarak da yeni problem sahaları ortaya çıkmıştır. Her ne kadar geleneksel Türk Dış Politikası ilkeleri statükocu yapısını korumaya çalışmışsa da, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgede bu yıllardan itibaren çok büyük değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişim süreci hala da devam etmektedir. Türkiye'nin statükoyu koruma ve zarar görmeme isteği onu haklı olarak öncelikle savunma gücünü ve savunma sistemlerini

²²⁸ Stephen LARABEE, a.g.e, s.34

güçlendirmeye yöneltmiştir. Bu tür güçlenme de ekonomik zenginlik ve teknolojik bilgi ile sağlanacağından, son gelişmeler Türkiye'yi uluslararası kuruluşlar ve ekonomik ve askeri bakımdan güçlü ülkelerle işbirliğine yöneltmiştir. Ancak zaman içerisinde bu işbirliği, bağımlılığa dönüşmüş, bazı milli ve hayati konularda, Türkiye, askeri gücünün kullanılıp kullanılmamasına yönelik ekonomik, siyasi ve askeri baskılarla karşılaşmıştır. Türkiye'nin milli çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, özellikle askeri gücünün, silah ve malzeme aldığı ülkelerin getirdiği sınırlamalarla önlenmek veya kontrol edilmek istenmesini ortaya çıkarmıştır. Bu durumu Türkiye çok sık yaşamıştır. Ama maalesef, kendisine hareket serbestliği getirecek yeni politikalara yönelmemiş, aşırı bağımlı politikasını sürdürmeye devam etmiştir.²²⁹

Olaylara askeri yönden bakıldığında; Türk Ordusunun oynadığı rol önemli şekilde değişmektedir. Tarihe bakılacak olursa hem Osmanlı döneminde hem de cumhuriyet döneminden silahlı kuvvetlerin ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu görülür. Ordu, Osmanlı'nın son ve Cumhuriyetin ilk döneminde modernleşme sürecinin öncülüğünü yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin on cumhurbaşkanından altısı, ki buna Atatürk de dahildir, yüksek rütbeli subaydır. Bugün için Türkiye'de bir çok kimse Ordunun Atatürk politikalarını yorumlayış biçiminin toplumun demokratikleşmesine ve modernleşmesine engel olmaya başladığı kaygısı taşımaktadır.²³⁰ Fakat Türkiye'de askerin tutumunu anlamak çok da kolay değildir ve askeri teşkilat içinde mevcut olan görüşler genel olarak tahmin edilenden daha çok boyutlu ve daha dinamiktir.²³¹ Askeri güç çeşitli kurumlar aracılığı ile örgütlenmiştir. Bunun en önemlisi "Milli Güvenlik Kurulu" dur.

Ordu ile siyasi liderler arasındaki ilişkiler, dış politika konularında bile her zaman pek rahat yürümektedir. Birinci Körfez Savaşı'nda daha tedbirli olunmasını tavsiye eden ordu kurumlarına karşı, Özal'ın koalisyon güçleri arasında aktif rol almak istemesi, Genel Kurmay Başkanı Torumtay'ın istifası ile sonuçlanmıştı.²³²

Her şeye rağmen, Türkiye'nin milletlerarası ilişkilerini etkileyen Helsinki sonrası dinamikler ve ülkenin Avrupa ile bütünleşmeye yönelmiş olmasının gerektirdiği reformlar karşısındaki tutumu, ordunun geleneksel rolünü gelecekte devam ettirmekte

²²⁹ Cemalettin TAŞKIRAN, "Türkiye Ve ABD'nin Irak Ve Ortadoğu Politikaları"
http://www.stradigma.com/turkce/haziran2003/makale_02.html

²³⁰ Stephen LARABEE, a.g.e, s. 48

²³¹ Mehmet Ali Birand, "Why does the military keep silent?" , Turkish Daily News, July 17,2002.

²³² Stephen LARABEE, a.g.e, ,s. 49

zorlanacağını veya olabilecekleri pek hoş karşılayamayacağını düşündürmektedir. Büyük bir yatırımcı ve katılımcı olduğu ve savunmanın modernleştirilmesini gündemde tutmak istediği için, ülkede devam eden ekonomik krizin üstesinden gelinmesinde de silahlı kuvvetlerin büyük payı bulunmaktadır.

Türkiye’de birçok kimse, askerin toplum ve politika üzerindeki rolünün değiştiğini ve modernleşmenin baskısı yeni politik seçkinlerin ortaya çıkması ile daha da değişeceği iddia edilmektedir. Asker-sivil ilişkilerinin bu günkü biçimi AB üyeliğinin gereklerini karşılayamadığı için ilişkilerin gelişmesinde bu konunun da büyük çapta etkili olacağı açıktır.²³³

İç istikrarla dış politika potansiyeli arasında Atatürkçü görüşün kurduğu sıkı bağlantı bu günkü ortamda çok belirgindir. Bağlantı yeni veya bilinmeyen bir şey değilse de Türkiye’nin genişleyen dış politika ufukları ve ekonomik sıkıntıları bağlamında özel bir anlam kazanmaktadır. Ankara’nın bölgesel amaçlarını sürdürmesi, Türkiye’nin gerçek bir bölgesel aktör “ yükselen büyük pazar”, Avrupa ve ABD’nin etkili bir ortağı olma potansiyelleri de, büyük ölçüde dış politikada göstereceği enerjiye ve ülkenin istikrarı ve istikameti konusunda milletlerarası algılamalara bağlı olacaktır.

Bu bakımdan üç mesele çok yaşamsaldır. Birincisi, modernleşme ve liberalleşmenin gerçekleşmesi yönünde güçlü baskılar olmasına rağmen son tahlilde bunların başarısı, ideolojik ve bürokratik paydaları ile birlikte “güçlü devlet” i törpülemesi ile ölçülecektir Avrupa uygulamalarına uyan modern bir dış politika, bir kısım egemenlik uzlaşmalarının ve devletin yaygın rolünün azaltılmasını gerektirecektir. Bu alanda bir değişme olmadığı takdirde Türkiye, güvenlik ve dış politika opsiyonlarında zora düşecek ve ekonomik işbirliğini artırma fırsatlarını da azaltmış olacaktır.²³⁴

İkincisi, birçok ülkede Türk ve yabancı gözlemci, politik sahnedeki bölünmüşlüğü ve aşırı uçların öne çıkmasını, ülkenin liberal düzene geçmesi için esasta dengesiz ve sağlıksız bulmaktadır. Türk politik hayatında ortanın yenilenmesi, geleneksel olarak ortada olan ve skandallar ve politik zaafarla itibarını yitirmiş olan ANAP ve DYP gibi partilerin kesin olarak modernleşmesini ve yeniden yapılanmasını veya bunların güven verici yeni alternatiflerinin ortaya çıkması gerekmektedir. Daha da

²³³ Eric ROULEAU, “Turkey’s Dream of Democracy”, Foreign Affairs, Vol.79, No.6, November/December 2000, pp. 102-114

²³⁴ Stephen LARABEE, a.g.e, s. 67

önemlisi, geleneksel parti çevrelerinin dışından gelerek yaşlı politik sınıfın yerini alacak yeni nesil yetenekli liderlerin ortaya çıkması gerekecektir.

Kafkasya ve Orta Asya'da ise ABD, Rusya Federasyonu'nun isteklerini ön planda tutmaya ve Rusya Federasyonu'nu karşısına almamaya özen göstermekte; ekonomik yardım ve kredilerle bu bölgede Rusya Federasyonu'nun desteğini sağlayarak politikalarını yürütmek eğilimini sürdürmektedir. Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi (AKKA) anlaşmasına karşı çıkması ile başlayan ve NATO'nun genişleme süreciyle devam eden anlaşmazlık üzerine, ABD Senatosu AKKA anlaşmasını Rusya Federasyonu'nun istekleri doğrultusunda değiştirmiş ve öylece onaylamıştır. Rusya Federasyonu da NATO'nun genişlemesine karşı çıkmamıştır. Rusya Federasyonu'na verilen tavizler Türkiye'nin politikası ile uyuşan tavizler değildir. Rusya Federasyonu'nun Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da askeri üs açmak istemesi, açması, asker buldurması, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilgili politikalarında olumsuz bir durum ortaya çıkarabilir. Ne var ki ABD tercihini Rusya Federasyonu'ndan yana kullanmıştır.

Artık Türkiye şunu görmelidir: İçinde yaşadığımız dünya yeni bir dünyadır. Yerinden oynayan taşlar yeniden yerlerine yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'nin bu yeni dünyada birçok manevra ve işbirliği alanları vardır. Süper güce aşırı bağımlı politikalar yerine, Balkanlar'da, Doğu Avrupa'da, Ortadoğu'da, Orta Asya'da ve Kafkaslarda yeni imkanlar ortaya çıkmıştır.²³⁵

Türkiye şunu da net olarak görmeli ve anlamalıdır. Yukarıda belirtilen bölgelerde yürütülen ABD politikaları, Türkiye'nin uzun vadeli bölge politikaları ile örtüşmemekte, aksine çoğu yerde karşı karşıya gelmektedir. Türkiye, ABD ve AB ile iyi ilişkiler içinde olarak ama tam teslimiyet içine girmeden, Rusya, Orta Asya, Uzak Doğu gibi birbirinden çok farklı ama Türkiye ile doğrudan ve yakından ilgili bölgelerle daha yakın ve daha sıkı işbirliği arayışı içinde olmalıdır.

Türkiye, Kafkaslar, Orta Asya ve Akdeniz'de Rusya ile birlikte önemli roller üstlenebilir. Diğer yandan Orta Asya'daki devletler ve Ortadoğu'daki komşularımızla yapılabilecek bölgesel ekonomik ve siyasi işbirlikleri, hem bölgeye hem de dünyaya istikrarın ve barışın gelmesine katkı yapabilir. Bu tür bölgesel işbirlikleri ne AB'ye ne de ABD'ye karşıdır. Ayrıca bu tür işbirlikler bu ülkelere karşı alternatif de değildir.

²³⁵ Cemalettin TAŞKIRAN, a.g.e

Türkiye yeni dünya konjonktüründe tek merkeze aşırı bağımlı olmaktan çıkmalı, aktif ve çok yönlü bir dış politika izleme yollarını aramalı ve bulmalıdır. Balkanlar'da, Ortadoğu'da, Orta Asya'da ve Kafkaslarda Türkiye'nin milli çıkarları ve bölge ülkelerine yönelik politikaları, 1990'lar öncesine göre, artık AB ve ABD politikaları ile paralellik göstermeyebilir. Türkiye bu çok yönlü yeni oluşumlar ortasında, kendine daha çok güvenerek, kendi genç nüfusuna, eğitilmiş insanlarına, girişimcilik ruhuna daha fazla ağırlık vererek yeni ve milli politikalar yürütmek zorundadır. Yukarıda saydığımız bölgelere yakınlığımız, ortak kültür bağlarımız ve değerlerimiz, bu bölgede yeni siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler içine girmeye bizi zorlamaktadır. Bunun içinde hedeflerimizin net bir şekilde ortaya konmasına, kalıcı ve akılcı bir strateji belirlenmesine ve izlenmesine ihtiyaç vardır.²³⁶

Soğuk savaş dönemi Sovyetler Birliği'nin kuşatılması politikası çerçevesinde jeopolitik öneme haiz ülkemiz için riskli, ama kolay bir dönemdi. Riskliydi, çünkü, ülkemiz taraflar arasında çıkabilecek bir anlaşmazlığın tam ortasında yer alıyordu. Buna karşılık, kolaydı; çünkü, tarafların davranışları kestirilebiliyordu. Oysa, iki kutuplu dünyanın çöktüğü ve askerî olarak tek, ekonomik olarak üç, kültürel olarak da çok kutuplu bir dünyayı gözlemlediğimiz yeni dönemde, aktörlerin davranışlarını kestirebilmek daha zor ve karmaşık bir hal almıştır. Bu ise, ülkemiz için daha dinamik, esnek ve çok alternatifli bir dış politika izlemeyi zorunlu kılmaktadır.²³⁷

Mevcut jeopolitik konumuyla çok yönlü ve çok büyük bir ülke olan Türkiye'miz, gerek bölgesel ve gerekse uluslararası alanda kendi konum ve büyüklüğüne yakışır bir dış politika izlemek zorundadır; çünkü, ülkemiz, hem bir Balkan, hem bir Akdeniz hem de bir Karadeniz ülkesidir. Asya ile Avrupa'nın, Ortadoğu ile Kafkasların kesişme noktasındadır. Evet, Türkiye büyük bir ülke, bir bölgelerarası güçtür. O halde, ülkemizin yöneticileri buna göre davranmalıdır. Büyük ülke olmaktan korkmamalıdır. Türkiye'nin jeopolitik konumu, dünyaya açılmanın ve bölgesel etkinliği global etkinliğe dönüştürmenin bir aracı olarak görülmelidir.²³⁸

Türkiye'nin, dış politika seçeneklerini artırma ve çok alternatifli bir dış politika izlemesi bağlamında, Alman Deutschebank'ın 1994 yılında yaptırdığı bir araştırma bize

²³⁶ Cemalettin TAŞKIRAN, a.g.e

²³⁷ Hüseyin KANSU, "2000'li Yılların Perspektifinde Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri", TBMM Genel Kurulu Ankara, 26.06.1999

²³⁸ Cemalettin TAŞKIRAN, a.g.e

ilginç yönelimler göstermektedir. Bu araştırmada, 2019 yılında dünya ticaretinin % 60'ının Asya ülkeleri tarafından yapılacağı öngörülmektedir; yani, dünya ticareti, batıdan doğuya kayacaktır. Türkiye de, Asya ve Uzakdoğu ülkeleriyle ticaretini geliştirmeye yönelik önlemleri süratle almalıdır.

Yine bu bağlamda, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi bölgesel örgütlenmelerin büyük önemi vardır. Benzer biçimde Kafkas ülkeleriyle bir ekonomik işbirliği oluşturma çabasına girişilebilir. Türkiye, böyle bir projenin başını çekmelidir.²³⁹

Kafkasya Orta Asya ve Balkanlar'daki yeni bağımsız devletlerle, özellikle halk düzeyinde, Türkiye'nin kurmaya çalıştığı ilişkiler basit tüccar mantığını geçemedi. Bu mantık, yöre halkları ve devletleri nezlinde, Türkiye adına, maalesef, iyi izlenimler bırakmamıştır.

2.3. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ VE UYGULANMASI

Atatürk Devrimi tarihte ilk defa bir grup ya da zümre için değil bütün Türk ulusu için bir vizyon, bir ideal ortaya koymuştur. Bu ideal kısaca 'çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak' olarak özetlenebilir.

Yeni Dünya konjonktürü çerçevesinde aynı ideale ulaşmak için farklı bir strateji geliştirmek zorunda olduğumuz ortadadır. Nitelik açısından bu stratejinin geçmişten en önemli farkları şunlar olmalıdır:

- Duygusal, hayalci ve statükocu değil akılcı, gerçekçi ve sürekli değişime açık olması
- Konu ile ilgilenen bütün vatandaşların katılımıyla oluşturulması
- Ekonomi, ticaret ve kalkınma odaklı olması
- Sadece Silahlı Kuvvetler ve Dışişleri Bakanlığı değil uzman sivil toplum örgütlerinin katkılarından da yararlanılması
- Farklı siyasi görüşlerdeki vatandaşların dış ilişkiler alanında üzerinde birlikte çalışabilecekleri bir ortak payda oluřturulması²⁴⁰

²³⁹Cemalettin TAŞKIRAN a.g.e

²⁴⁰ Ümit KUMCUOĞLU,

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/12/22/ozgurplatform/ozgurplatform1.html>

Bir ülkenin 80 küsur yıllık dış politikasını yalnızca bir-iki ilkeye indirgemek zor olduğu gibi, onda tutarlı bir süreklilik unsuru bulmak da kolay değildir. Bununla birlikte, TDP'nin sürekli olarak 2 temel direği olduğu söylenebilir: Statükoculuk ve Batıcılık.²⁴¹

2.3.1. STATÜKOCULUK

Statüko (staius quo), kurulu düzen demektir. Dolayısıyla, statükoculuk da, mevcut durumu bozmama politikasıdır.

Daha önce de sözü edildiği üzere, denge taşlarını oynatmanın tehlikeli olduğu bu hassas bölgede daha önce kurulmuş devletlerden miras bu politikanın Türkiye için ikili bir anlamı oldu.

Statükoculuğun Türkiye uygulamasındaki anlamlarından birincisi; mevcut sınırları sürdürme, onlardan memnun olma, onları değiştirmek istememe, bunun bir sonucu olarak da dış azınlıklarla ilgili olarak irredantizm politikası gütmeme anlamına geldi. (İrredantizm, bir devletin, kendi sınırına bitişik soydaşlarının yaşadığı yerleri kendi ülkesine katma politikasıdır).

Bu politikanın, ulu önder'in sözlerine yansımalarının en belirgin 2 örneğinden biri 1921'de yaptığı bir konuşma, diğeri de 29 Ekim 1933'te Roosevelt'in kutlama mesajına cevabında yazdığı ve statükoculuğun "düsturu" sayılabilecek "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" sloganı oldu.

M.Kemal, TBMM'de I Aralık 1921'de, yani Kurtuluş Savaşı devam ederken verdiği ünlü söylevde şu sözleri söylüyordu: "*Efendiler (...)* büyük *hayaller peşinden koşan (...)* insanlardan *değiliz*. [Koşmak yüzünden) *bütün dünyanın (...)* garazını (...) *bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki 'yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlarımız da 'yaptırmamak için bir an önce öldürelim' dediler. Pan-turanizm yapmadık! 'Yaparız, yapıyoruz' dedik, 'yapacağız' dedik, yine 'öldürelim' dediler (...)* Biz böyle *yapmadığımız ve yapamadığımız* [kavramlar] *üzerinde koşarak* [düşmanlarımızı çoğaltmak yerine] *haddimizi bilelim (...)* biz hayat ve istiklal isteyen milletiz. *Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı* [harcarız] ."²⁴²

²⁴¹ Baskın ORAN, a.g.e, s. 46

²⁴² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1, s.201

“Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” sloganı ise artık yeni düzenin kurulduğu bir dönemde ortaya konmuştu ve şu demekti: “Yurtta gerek iktisadi bakımdan (devletçilik), gerek ideolojik bakımdan (tek parti), gerekse siyasal açıdan (Kürt ayaklanmalarının bastırılmasının yarattığı tek millet duygusu) Batıcı bir düzen kurduk, artık bu tartışma konusu olmasın. Yurt dışından ise, bağımsızlıktan sonra bir talebimiz yoktur, kendi ülkemiz sınırları içinde yaşamımızdan memnunuz, sınırlarımız dışına müdahalede bulunmak gibi bir arzumuz yoktur, başkalarının da bizim sınırlarımıza ilişkin bir talebi olmaması durumunda çatışma çıkmadan yaşayacağız.” demekti.

Statükoculuk, dünya sisteminin altüst olduğu 1990 sonrasında terk edildiği yorumlarının yapılmasına rağmen, TDP’nin bugüne kadar devam eden temel politikası olmuştur. Türkiye’nin statükocu politika uygulamasının ikinci anlamı, kurulu düzen içinde dengeleri sağlamak ve/veya sürdürmek oldu. Bu da iki farklı türden denge uygulamasına yol açtı:²⁴³

- 1) Aşağıda incelenecek olan Batıcı politikaya rağmen Türkiye, jeostratejik konumunun gerektirmesi sonucu, Batı ile onun karşısındakiler arasında her zaman bir tür denge kurmaya çalıştı;
- 2) Aynı nedenle, Batı’yı oluşturan ögeler arasında da bu dengeyi sağlamaya uğraştı.

Türkiye’nin birinci tür dengeyi sağlaması kolay olmadı. Çünkü Batı, uluslararası politikada zaman içinde hızla büyük bir başatlık kazandı ve sonunda, 1990 sonrasında Soğuk Savaşı kazanarak tek kutup haline geldi. Bununla birlikte Türkiye, seçeneklerini çoğaltmak ve hatta yaratmak için, dönem dönem bu dengeye oynadı. 1923-39’da, 1939-45’de ve 1960-80 dönemlerinde SSCB’den bir denge ögesi olarak başarıyla yararlandı.

Türkiye ikinci tür dengeye; 1919-23, 1923-39 ve son olarak da 1939-45 dönemlerinde; batı Avrupa ülkelerini birbiriyle dengelemek anlamında, başarıyla oynadı. ABD dünya sahnesine çıktıktan sonra ise bu dengencilik ABD ile batı Avrupa arasında olabilirirdi, fakat olamadı. Çünkü İkinci Dünya Savaşı ertesinde batı Avrupa çok zayıftı; 1960-80 döneminde Türkiye AET’yi benimsemeye bir türlü karar veremedi; 1980 sonrasında, günümüze kadar süren dönemde ise, 12 Eylül rejiminin yarattığı tepki AB’nin Türkiye’yi ciddi biçimde dışlamasıyla sonuçlandı.

²⁴³ Baskın ORAN, a.g.e, s. 48

Türk statükoculuğunun bu anlamından da 3 sonuç çıkarmak mümkündür:

Birincisi; kurulu düzenin başat ögesi daima Batı olduğundan, statükocu politika ile Batıcı politika aslında aynı madalyonun iki farklı yüzü olmaktadır.

İkincisi, her iki tür dengenin kurulabildiği dönemlerde Türkiye'nin statükocu politikasını sürdürmesi kolaylaşmış, aksi durumda ise zorlaşmıştır. Nitekim, Türk dış politikasının yalnızca ABD'ye dayandığı Menderes (Bağdat Paktı) ve Özal (Körfez Savaşı senaryoları) dönemlerinde statükocu dış politikadan sapmalar görülmüştür. Bu dengelerin kurulabildiği 1923-39, 1939-45 ve 1960-80 dönemlerinde ise statükoyu korumak daha kolay olmuştur.

Üçüncüsü, her iki tür denge durumunda da Türkiye'nin dışta görece özerkliği artmış, aksi durumda ise azalmıştır. Nitekim, bu görece özerklik Menderes, Özal ve 1990 sonrası dönemlerinde azalmıştır; yine 1923-39, 1939-45 ve 1960-80 dönemlerinde artmıştır.

2.3.2. BATICILIK

Batı; altyapı açısından kapitalizme; üstyapı açısından da, iman yerine insan aklının üstünlüğüne dayanan bir uygarlık biçimidir. Yani Batı, bir coğrafi alan değildir.

Bu kavram, Türkiye'nin 1923'te kurulmasından bu yana değişiklik geçirmiştir. Altyapısı, işçi sendikalarına hayat hakkı tanımayan bir düzeyden bugünkü sosyal devlet düzeyine gelmiştir. İki savaş arasında monoblok liberal niteliğini yitiren ve Hitlerin ağırlıklı olduğu bir düzenden çok etkilenen üst yapısı, bugün insan ve azınlık hakları tarafından temsil edilen demokratik bir düzende karar kılmıştır. Yani, zaman içinde oluşan bu iki Batı, birbirine taban tabana zıttır ve Türkiye her dönemde hangi Batı kavramı başlatsa, o Batı'dan daha çok etkilenmiştir. Neden Batı?

1- Tarihsel Boyut: Anadolu'nun coğrafi, dinsel vb.. yapısı daha imparatorluk kurulmadan Türkleri hep Batı'ya yürümeye zorlamıştır.

2- İdeolojik Boyut: Türkiye'nin yakın tarihine damgasını en güçlü biçimde vurmuş siyasal kuruluş olan İttihat ve Terakki milliyetçi ve Batıcıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelde ittihatçılar tarafından kurulmuş olduğu ve esas olarak aynı Batıcılık uygulamasını devam ettirdiği bir gerçektir.

3- Toplumsal Boyut: Gerek sınıfsal yapısı gerekse seçtiği kalkınma modeli Türkiye'yi Batıya doğru götürmüştür.

4- Kültürel Boyut: Batı'nın kültürel etkisi Türkiye'de büyüktür. Devlet katının yanı sıra Türk insanı da, büyük ölçüde, Doğulu değil Batılı olarak anılmak ister.²⁴⁴

2.4. SSCB'NİN DAĞILMASI İLE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİKLİKLER

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'ye eşsiz fırsatlar sunduğu gibi, bir o kadar da ağır riskler yüklemiştir. Türk diplomasisi yeni bir stratejik değerlendirme yapmak ve sonuçlarının uluslararası arenada eyleme dökmek zorunluluğuyla karşı karşıya gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve soğuk savaşın sona ermesinden sonra, Türk dış politikasında önem kazanan yeni ve farklı faktörler şunlardır:

Katı blok politikalarının ve nükleer silah caydırıcılığının ortadan kalkmasıyla, bölgesel silahlı çatışma ihtimali artmıştır.²⁴⁵

Global tehdidin ortadan kalkmasına paralel olarak Amerikan güvencesi de azalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve Avrupa Komünizminin çöküşünün meydana getirdiği güç ve ideolojik boşlukları, etnik milliyetçilik veya radikal dinci akımların doldurması ihtimalini arttırmıştır.

Bütün bu gelişmeler ve faktörlerin ışığında Türkiye, eski iki kutuplu dönemin disiplinli ortamından sıyrılmış, yeni bağımsızlığına kavuşmuş, henüz ne yapacağına karar verememiş, zayıf ve güçsüz kuzey komşularıyla olduğu kadar, Orta Asya'daki akraba Türk devletleriyle de ilgilenmek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin yeni komşuları ve akraba devletlerinde sayılamayacak kadar çok yeni sorunlar vardır.

Türkiye'nin coğrafyası, bir 'Jeostratejik Fantazmagorya' ile kuşatılmıştır.²⁴⁶ Çatışmalar, çekişmeler, etnik karmaşalar, sınır ihtilafları, devlet sistemi ve hukuk boşluğu yanında, zengin yer altı kaynaklarıyla batılı ve doğulu gelişmiş ülkelerin bir çıkar çatışması

²⁴⁴Baskın ORAN, a.g.e, s. 50

²⁴⁵ Oral SANDER, Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri: Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, 1994, s. 420.

²⁴⁶ Zbigniew BRZEŹŃSKI, Büyük Satranç Tahtası Sabah Kitapları, 1998, s.89

alanı ilân ettikleri bu bölgede, taşların yerine oturması uzun yıllar alacak gibi görünmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte oluşan uluslararası jeostratejik güç boşluğuna bir düzen getirme çabaları da başlamıştır. Dünyada tek küresel süper güç olarak kalan ABD, bütün dünya için yeni bir düzeni sık sık dile getirmeye başlamıştır.

Henüz kurulmakta olan ve kuruluş süreci 21. y.yılı kapsayacak bu yeni düzende temel bir ideolojik veya stratejik tehdidin yokluğu, ulusları giderek artan şekilde ulusal çıkarlarına dayalı dış politikalar izlemekte serbest bırakmıştır.²⁴⁷

Yeni uluslararası sistemin oluşumundaki yeni dengeler Türkiye'yi; dış politikasının tarihi ve geleneksel yaşam alanı olan Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Asya'da iki önemli rakiple başbaşa bırakmaktadır: Rusya Federasyonu ve İran. Türkiye'nin girdiği bu güç mücadelesinde, ABD'nin iyi niyetle göz yummasının da etkisiyle, bu coğrafyadaki hakim jeopolitik hamle Rusya Federasyonu tarafından yapılmıştır.

2.4.1. HAZAR HAVZASI VE ÇEVRESİNE YÖNELİK BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERLE YAPILAN İŞBİRLİKLERİ

Orta Asya ve Kafkasya bölgesi, dış politikamıza 90'lı yılların başında ilave edilen çok büyük ve önemli bir boyuttur. Çünkü Avrasya adı verilen bölgenin iki özelliği bölge devletleriyle ilişkiyi zorunlu hale getirmiştir. Bunlardan biri, bölgede yaşayan ülkelerin çoğunluğunun Müslüman ve Türk olması, ikincisi ise; bölgedeki tek demokratik ve laik Müslüman ülkenin Türkiye olmasıdır.²⁴⁸ 2000'li yıllarda büyük kalkınma hedeflerini önüne koymuş bulunan Türkiye'nin enerji ve hammadde gereksinimlerini istikrarlı bir şekilde temin edebilecek ülkeler arandığında bölge ve ülkelerin birinci derecede işbirliği ortakları olarak karşısına çıkması da ilişkiyi zorunlu kılan ekonomik bir boyuttur.²⁴⁹

Türkiye Kafkasya ve Orta Asya'ya coğrafi olarak yakın olmanın yanında “laik cumhuriyet” deneyimi ve “serbest Pazar ekonomisi” uygulaması Orta Asya ve Kafkasya'daki hem Türk hem de Müslüman yapıları ülkeler için bir cazibe noktası olmuş ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu cumhuriyetlerin liderlerinin peş peşe

²⁴⁷ Henry KİSSİNGER, Diploması, İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.766

²⁴⁸ Cafer Tayyar SADIKLAR, 2000'li yıllar, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 1995,s.206

²⁴⁹ Mustafa AŞULA, “Türkiye'nin Orta Asya'ya Bakış Açısı”, Yeni Ufuk, 16 Haziran 1997

Türkiye’yi ziyaret etmelerine neden olmuştur.²⁵⁰ Ancak gene de Türkiye yeni bağımsızlığını kazanan bölge devletleriyle ilişkilerinde geç kalmıştır diyebiliriz. Nitekim 1992 yılı başına kadar RF’nun tepkisinden çekindiği için ihtiyatlı bir politika izleyen Türkiye, bunun yanında cumhuriyetlerle ilişkilerinde hazırlıksız yakalanmış ve sadece etnik, dinsel ve kültürel bağların ikili ilişkilerde kendisini avantajlı duruma getireceği beklentisi içinde olmuştur. 1991 yılı sonunda tüm Türk Cumhuriyetleri’ni tanıyan Türkiye, ancak 1992 yılında temsilciliklerini açacak resmi bir ilişki içine girmiştir.²⁵¹

Türkiye, jeopolitik açıdan dünyanın “heartland”ı ya da “zone pivot”u olmaya devam eden ve geniş petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan bu bölge için dış politikasına yön vermeye çalışmaktadır. Bu amaçla ilk aşamada “bölgesel politikalar” oluşturulmuştur. Bunlardan biri, Karadeniz İşbirliği Örgütü’dür. 1992’de kurulmuş olan örgüt, devletler arasında oluşabilecek politik ve güvenlik ile ilgili problemleri çözücü bir çerçevenin sağlanmasının yanı sıra, ortak teknik ve bilimsel projeler oluşturmak, bu projeler ile bölge devletleri arasında ekonomik ve siyasi işbirliği oluşturarak iletişim, çevre projeleri ve büyük taşımacılık projelerinin yerine getirilmesi amacını gütmektedir. Ancak gerek Rusya-Ukrayna gerek Rusya-Moldova ve gerekse Ermenistan-Azerbaycan gerginlikleri, Güney Osetya ve Kuzey Kafkasya’daki bazı sorunlar, projenin gelişmesini yavaşlatmıştır.²⁵²

Diğer bir bölgesel proje de Ekonomik İşbirliği Örgütü’dür. 1977’de Türkiye-İran-Pakistan arasında kurulan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı’nın varisidir. Bu örgüte bağımsızlıklarını kazanan beş Türk cumhuriyeti ve Tacikistan-Afganistan’ın katılımıyla 300 milyon insanın yaşadığı geniş bir alanı kapsayan bir örgüt olmuştur. Örgüt geniş anlamda ekonomik alanda ortak faaliyetleri hedefler.²⁵³

Türkiye bu anlamda bölge devletlerine yönelik ikili ilişkiler içine girerek siyasi ve ekonomik anlamda aşama kaydetmeye çalışmıştır. Bölgeye yönelik devlet düzeyindeki geziler de bu bölgedeki ülkelerle yoğunlaşan temaslar zincirinin son halkasını oluşturmakta ve böylece Türkiye uluslararası platformda daha fazla ağırlık kazanmayı amaçlamaktadır.²⁵⁴

²⁵⁰ Cengiz ÇANDAR, “Değişmekte olan Dünyada Türkiye’nin Bağımsızlığını kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri”, haz. Sabahattin Şen, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.133

²⁵¹ Gün KUT, Büşra BEHAR, a.g.e, s.62

²⁵² Gün KUT, Büşra BEHAR, a.g.e, s. 62

²⁵³ Ali Faik DEMİR, “SSCB’nin Dağılmasından sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri” Değişen Dünya Düzeni ve Türkiye, der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Bağlam yayınları, 1996, s.234

²⁵⁴ Sami KOHEN, “Orta Asya’ya Yeniden Açılırken....” Milliyet, 11 Eylül 1997

Türkiye'nin Türkmen doğalgazını bir an önce Avrupa'ya taşıması, Bakü-Ceyhan'a öncü olacak derecede, stratejik açıdan önemlidir. Küresel ve bölgesel aktörler arasında uzlaşmasının daha kolay sağlanacağı böyle bir projenin hayata geçirilmesi, diğer ana projenin kabul edilme ve hayata geçirilme şansını artıracaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARININ DIŞ POLİTİKAYA YANSIMALARI

3.1. TÜRKİYE’NİN ENERJİ İHTİYACINA YÖNELİK OLARAK YAPTIĞI ANLAŞMALAR VE PROJELER

Çok uluslu şirketlerin enerji ilgilerinin yönü SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlığını elde eden ülkelerin gelişme süreciyle paraleldir. Söz konusu ülkeler, henüz işletilmeye başlanmamış zengin enerji kaynaklarına sahip Hazar Havzasını çevreleyen yeni cumhuriyetlerdir.

Batı petrol şirketleri ilgilerini 1991-1992 yıllarında Batı Sibirya’ya; 1993-1994 yıllarında Kazakistan’a; 1995-1997’de Azerbaycan’a ve nihayet 1997-1999’da Türkmenistan’a kaydırmışlardır. 1994-1998 yılları arasında 13 ülkeden 24 şirket Hazar Bölgesinde sözleşmeler imzalanmış durumdaydı.²⁵⁵

Hazar Havzası ülkeleri; Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, İran ve Rusya’dır. Bu ülkelerden yeni cumhuriyetlerin; yani Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan; çok uluslu şirketlerde farklı zamanlarda enerji anlaşmaları imzalanmışlardır. Hazar Havzası ülkelerinin çok uluslu şirketlerle yaptıkları ikili bölgesel anlaşmalar ele alınacaktır.

Bölgesel ikili anlaşmalar geçmeden önce Hazar’ın hukuksal statüsüne bir göz atmakta fayda var diye düşünmekteyim. Hazar’ın hukuki statüsü, Sovyetler’in dağılmasından bu yana bir türlü çözüme kavuşturulamamış çok zor bir konu. Hazar’a kıyıda 5 ülke yaklaşık 10 yıldır yaptıkları çeşitli temaslara ve ziyaretlere rağmen bu konuda bir türlü anlaşamıyorlar.²⁵⁶

Putin ve Aliyev, 'Hazar Denizi'nde İşbirliğinin İlkeleri' başlıklı ortak bildiriye imza atarak Hazar’ın statüsü konusunda yakınlaştıkları intibasını vermişlerdi dünyaya. Bu ortak bildiri, Hazar’ın 'bir barış ve dostluk denizi olması', denizin yeni hukuki statüsünün kıyıda ülkelerce tespit edilmesi ve bu tespitin bütün kıyıda ülkelerce kabul

²⁵⁵ Ahmet RAŞİD, “Taliban-İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun” Osman Akıntay, İstanbul, Everest ve Mozaik Yayınevleri, s.235

²⁵⁶ Fikret ERTAN, “Hazar’ın Durumu”, Zaman Gazetesi, 12 Mayıs 2001

edilmesi halinde geçerli olması gerektiğine işaret ediyordu. Bildiride ayrıca her iki tarafın Hazar Denizi'nin deniz yatağının ortalama hat boyunca beş kıyıdar ülke arasında bölünmesi hususunda mutabık oldukları belirtilirken, “Taraflar deniz sularının ortak kullanımda kalmasını desteklerler”. şeklinde çok önemli bir tespite de yer veriliyor. Her kıyıdar ülkenin kendi bölgesindeki maden kaynakları üzerinde münhasıran hak sahibi olduklarına da vurgu yapılıyordu. Rusya, Hazar'ın deniz yatağının her kıyıdar ülkenin sahil şeridi uzunluğu esas alınmak kaydıyla milli sektörler halinde paylaşılmasını, denizin üstünün; yani deniz sularının ise denize kıyıdar 5 ülke tarafından ortak kullanılmasını istiyor. İran ise; Rus görüşüne karşı çıkıyor, hem deniz yatağının ve hem de deniz üstünün 5 kıyıdar ülke arasında eşit şekilde paylaşılmasını savunuyor. Bu durumda, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan Hazar'ın hukuki statüsü konusunda hemen hemen aynı safta yer alıyorlar. Türkmenistan'ın durumu ise, tam belli değil. İran ise tabiatıyla karşı safta bulunuyor.²⁵⁷

Hazar'a kıyısı olan cumhuriyetlerden Azerbaycan 1994 yılında petrol anlaşmasını imzalamış ve bu tarihten sonra Azerbaycan'da rekabet halindeki şirketler aralarında anlaşarak deniz altı kaynaklarının işletilmesi için bir konsorsiyum oluşturmuşlardır. Azeri petrolerinin çıkarılmasını ve sevk edilmesini sağlayacak bu konsorsiyumda AIOC (Azeri Petrolleri Uluslararası Konsorsiyumu) yer alan şirketler ve payları şöyledir:

BP (İNGİLTERE)	%17,12
AMOCO (ABD)	%17,10
LUCOIL (RUSYA)	%10,00
SOCAR (AZERBAYCAN)	%10,00
UNUCAL(ABD)	%9,53
STATOIL(NORVEÇ)	%8,56
TPAO(TÜRKİYE)	%6,75
PENZOIL(ABD)	%4,81
RAMCO (ABD)	%2,08
DELTAŞ(S.ARABİSTAN)	%1,68

²⁵⁷ Fikret ERTAN a.g.e

540 milyon ton petrol rezervine sahip “Çırac”, “Azeri” ve “Güneşli” petrol sahalarının işletilmesini kapsayan bu “mega proje” nin 16 Ekim 1994 tarihinde imzalanan 12 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe giren Ortak Gelişme Üretim Paylaşması Antlaşmasının süresi 30 yıldır ve gerektiğinde uzatılacaktır.²⁵⁸

130 milyon ton rezervine sahip “Karabağ” petrol yatağının işletilmesini içeren ikinci anlaşma 10 Kasım 1995 tarihinde SOCAR ile dört yabancı şirket arasında imzalanmış ve süresi yirmi beş yıl olarak belirlenmiştir.

PENZOIL (ABD)	%30,00
LUCOIL(RUSYA)	%12,50
SOCAR(AZERBAYCAN)	%7,50
<u>AGIP (İTALYA)</u>	<u>%5,00</u>
RUSYA – İTALYA	%45

Azerbaycan’ın yabancı şirketlerle olan üçüncü büyük petrol anlaşması “Şah Denizi” yatağındaki petrolün 30 yıl süreyle işletilmesiyle ilgili 4 Temmuz 1996 tarihinde imzalanan anlaşmadır. “Şah Denizi” yatağı 100 milyon ton petrol ve 400 milyar metreküp doğalgaz ve 200 milyon ton basınçlı gaz rezervine sahiptir. Anlaşmaya katılan şirketlerin payları ise şöyledir.

BP-STATOIL(İNGİLTERE- NORVEÇ)	%51,00
SOCAR(AZERBAYCAN)	%10,00
DIEC(İRAN)	%10,00
ELF-Acquitaine (FRANSA)	%10,00
LOCOIL(RUSYA)	%10,00
TPAO(TÜRKİYE)	%9,00

Bu anlaşmada diğer anlaşmalardan farklı olarak SOCAR’ın %25’lik payı yabancı şirketler tarafından finanse edilecektir.

Altıncı anlaşma, Merhum Devlet Başkanı Haydar Aliyev’in 3 Temmuz 1997 tarihinde Rusya’ya yaptığı resmi ziyareti sırasında imzalanmıştır. “Yalama” yatağının

²⁵⁸ Buket ÖNAL, “Değişen Dünya Düzeniyle yeniden Şekillenen Türk Dış Politikasında Hazar Petrollerinin Rolü”, MÜ, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi s.58

keşif çalışmaları ve işletmesini içeren anlaşmaya göre: LOCOIL (Rusya) %60, SOCAR (Azerbaycan) %40 oranında bir paya sahip olmuştur. Diğer anlaşmalar da 1 Ağustos 1997 tarihinde ABD şirketleri ile imzalanan anlaşmalardır.²⁵⁹

Kazakistan benzer şekilde 27 milyar varillik petrol ve zengin doğal gaz rezervlerini çıkarmayı hedefleyen anlaşmalar imzalamıştır. Hazar’da petrol arama, üretme ve işletmeyi öngören ilk anlaşma Mobil şirketinin ağırlıkta olduğu AGIP, Statoil, Total, Shell, BP’nin dahil olduğu konsorsiyuma Hazar’ın Kazakistan kesiminde petrol arama, üretim ve işletme hakkını vermiştir. 40 yıl süreli anlaşmaya göre tarafların geliri; %80’i Kazakistan’a verilmek üzere 600 milyar doları aşacaktır.²⁶⁰

Kazakistan diğer bir anlaşmayı da Texaco, BP, AGIP ve Locoil’in oluşturduğu konsorsiyum ile imzalanmıştır. Anlaşma Kazakistan’ın Rusya sınırındaki “Kara Sığınak” yatağında, petrol ve doğalgaz üretimini öngörüyor. Konsorsiyum tahmini rezervi 2 milyar ton petrol ve 18 trilyon metreküp doğalgaz olan sahada üretim için 2 milyar dolar yatırım yapacaktır.²⁶¹

Ayrıca Kazakistan daha önce verdiği imtiyazlara ek olarak petrol havzalarını imtiyaz vermek üzere 43 işletme bölgesine ayırdıklarını duyurmasıyla, Fransız Elf’e “Akyubirek” te bir işletme bölgesi ve “Temir” de 19 bin km²’lik bir alanı, Umman Devlet Şirketi Oman Oil Company; “Atyrau” da iki işletme bölgesini ve ilave ettiği 122 milyar varil kapasiteli “Dünya” bölgesinin imtiyaz hakkını elde ediyor ve Amerikan Angelo-Duch şirketi de “Tenge” deki derin yatakları arama hakkını kazanıyordu.

TPAO; Kazakistan’daki ortak şirketi vasıtasıyla Batı Kazakistan’da “Prekaspiyen” ve “Üst Yurt” bölgelerinde yer alan toplam 25.946 m² lik alana sahip yedi ayrı ruhsatla petrol ve doğalgaz arama ve üretim faaliyetleri 4 Şubat 1993 tarihinden beri sürdürülmektedir.

Bu şirketle TPAO’nun payı %49, Kazakistan hükümetinin payı ise %51 oranındadır. TPAO ayrıca Batı Kazakistan’da 3,500 km² lik alanda petrol arama ve üretim yapma hakkına sahip olmuştur. “Aktöbe” eyaletinde, “Bayganin” ve “Muğajar” bölgelerinde petrol ve doğalgaz arama, üretim ve ürün paylaşımı anlaşmasıyla TPAO,

²⁵⁹ Buket ÖNAL a.g.e s.59

²⁶⁰ Yılmaz GÜLER, “Dünya Enerji Stratejileri ve Türkiye”, İstanbul, 2003 s. 44

²⁶¹ Buket ÖNAL, a.g.e s.59

bu bölgede 357,885 hektarlık bir alanda çalışmaları yapmak için lisansa sahip olmuştur.²⁶²

Türkmenistan da diğer ülkeler gibi, petrol ve doğalgaz işletme ve üretim anlaşmaları yapmıştır. Türkmenistan'daki "Jdanov" ve "Lama" bölgesindeki denizaltı petrol havzalarının işletme haklarını da Hollanda Larmag Energy ve Amerikan Nobel Drilling şirketleri paylaşmış ve "Koturdan-Kaymir" ve "Akpatlak" havzalarının imtiyazlarını da Birleşik Arap Emirliği'nin Eastrac ve Arjantin Bidas şirketleri almıştır.²⁶³

TPAO'nun Türkmenistan ile ilişkileri 9 Aralık 1993 tarihinde her iki ülke yetkililerinin imzaladığı protokolle başlamış ve sonlandırılmıştır. 7 Ocak 1995 tarihinde imzalanan ikinci protokolle ise, Türkmenistan'ın 4 ayrı bölgesi "Güney Hazar" "Kuzey Türkistan", "Pre-Kopetdağ" ve "Amu-Derya" ortak ilgi alanları olarak belirlenmiştir.²⁶⁴

Bu petrol anlaşmalarının yaşama geçirilmesiyle 1,5 milyon ton varil hesap edilen petrol ve kayda değer oranda doğal gaz önümüzdeki 10-15 yıl içinde Hazar'dan dışarı akmaya başlayacaktır. Böylece Hazar denizi önümüzdeki y.yıl içinde sanayileşmiş dünya için enerji bölgesi potansiyeline sahip bir bölge niteliğini taşıyacaktır.

Türk cumhuriyetlerinin petrol ve doğal gazıyla hem kendi ihtiyaçları, hem de bu ülkelerle ilişkilerinde önemli bir işbirliği unsuru olması açısından özel ilgi gösteren Türkiye, boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi konusunda özel anlaşmalar yapmış bulunuyordu.

BOTAŞ, Irak petrolünün Ceyhan'a taşınmasını gerçekleştirmek üzere, 15 Ağustos 1974 tarihinde, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) Bağlı Ortaklık olarak kurulmuştur. Faaliyetlerini 1995 yılına kadar bu konumda sürdüren BOTAŞ, aynı yıl Kamu İktisadi Teşekkülü olarak yeniden yapılandırılmıştır. Faaliyetlerine boru hattı yoluyla ham petrol taşımacılığı ile başlayan BOTAŞ, 1987 yılından itibaren doğal gaz taşımacılığı ve ticareti ile iş kapsamını genişletmiş; hizmet fonksiyonlarının yanısıra, ticari bir hüviyet de kazanmıştır.

9 Şubat 1990 tarih ve 397 Sayılı, Doğal Gazın Kullanımı ile ilgili Kanun Hükmünde Kararname ile doğal gazın ithali, dağıtımı (şehiriçi dağıtımı hariç), satışı ve

²⁶² Buket ÖNAL a.g.e s.61

²⁶³ Veysel ATASOY, "Yurtdışı Petrol ve Doğal Gaz Projeleri", Yeni Türkiye, Sayı3, (Mart-Nisan 1995), s. 52

²⁶⁴ Veysel ATASOY a.g.e s.52

fiyatlandırılması hususunda tekel konumuna getirilen BOTAŞ'ın, 2 Mayıs 2001 tarihinde yasalaşan 4646 Sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu ile bu konumu sona ermiştir. Artık serbest ticaretin hüküm süreceği Türkiye doğal gaz piyasasında BOTAŞ, yılların tecrübesini de arkasına alarak yeniden yapılanma çalışmalarına hızla devam etmektedir.

BOTAŞ, boru hatları yoluyla petrol taşımacılığını, sahip olduğu tecrübe ile uluslararası arenaya taşımaya başlamış, Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı (ITP) yoluyla Ceyhan'a akıttığı petrole Hazar petrolerini de ekleyerek Ceyhan'ı Akdeniz'in Basra'sı haline getirme yolunda kararlı adımlarla ilerlemektedir.

Enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi amacıyla 14 Şubat 1986'da Sovyetler Birliği ile imzalanan, yılda 6 milyar m³ gaz alımına yönelik anlaşma ile Türkiye, 1987'de doğal gaz kullanmaya başlamıştır. Günümüze kadar ekonomimizin hızla büyümesinde doğal gazın yadsınamayacak bir katkısı olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. 500 milyon m³ ile başlayan doğal gaz tüketimi 2002 yılında 16 milyar m³'e ulaşmıştır.

Doğal gaz ithalinde kaynak çeşitlemesi kapsamında, 1994 yılında Cezayir'den sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alımına başlanmış, bunu 1999 yılında Nijerya ile yapılan alım anlaşması ve spot alımlar izlemiştir.

BOTAŞ, LNG olarak deniz yoluyla taşınan gazı Marmara Ereğlisi'nde bulunan ve 685,000 m³/saat enjeksiyon kapasitesine sahip Gazlaştırma Terminali'nde işleme sokarak ana iletim hattına enjekte etmektedir.

Doğal gazın talep noktalarına ulaştırılması için yapılmış olan yatırım planları adım adım gerçekleştirilmektedir. Bugün Bulgaristan sınırından Ülkemize giren ve 1988 yılından bu yana işletilmekte olan 842 km.lik Ana Hattın yanısıra Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı da tamamlanarak 2001 yılının sonunda işletmeye alınmıştır. Ana Hat Karadeniz'den gelen Samsun-Ankara Hattı ile Ankara'da birleştirilmiştir. Ege Bölgesinde son kullanıcı noktası olarak belirlenen İzmir'e Karacabey üzerinden ulaşan hat ile birlikte Konya'dan da bir bağlantı hattının yapılması ile Batı Anadolu ana iletim şebekesi de tamamlanmıştır. Bununla birlikte Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgesini sisteme bağlayacak olan hatların da ihaleleri yapılmıştır. Bu çalışmalar Karadeniz İletim Hatları ile birleştiğinde mevcut plan dahilindeki Türkiye Doğal Gaz Şebekesi tamamlanmış olacaktır.

Tablo 5: Doğal Gaz Alım Anlaşmaları

Mevcut Anlaşmalar	Miktar (Plato) (Milyar m³/yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu
<u>Rus. Fed. (Batı)</u>	6	14 Şubat 1986	25	Devrede
<u>Cezvir (LNG)</u>	4	14 Nisan 1988	20	Devrede
<u>Nijerya (LNG)</u>	1.2	9 Kasım 1995	22	Devrede
<u>İran</u>	10	8 Ağustos 1996	25	Devrede
<u>Rus. Fed. (Karadeniz)</u>	16	15 Aralık 1997	25	2002
<u>Rus. Fed. (Batı)</u>	8	18 Şubat 1998	23	Devrede
<u>Türkmenistan</u>	16	21 Mayıs 1999	30	2005
<u>Azerbaycan</u>	6.6	12 Mart 2001	15	2006

Kaynak: http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.html

Doğal gaz yatırımları açısından bakıldığında, Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, ülkemize Bulgaristan sınırındaki Malkoçlar'dan girmekte ve Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergahını takip ederek Ankara'ya ulaşmaktadır.

75 bar basınca göre dizayn edilen 842 km. uzunluğundaki bu boru hattı boyunca, Kırklareli, Pendik, Eskişehir, Ambarlı ve Bursa'da kompresör istasyonları, Malkoçlar'da ana ölçüm istasyonu ve pig tesisi bulunmaktadır. Ana kontrol merkezi ise Ankara-Yapracık'tadır.

26 Ekim 1986 tarihinde inşasına başlanan hat ile taşınan doğal gaz, 23 Haziran 1987 tarihinde ilk durağı olan Hamitabat Trakya Kombine Çevrim Santrali'ne ve Ağustos 1988'de Ankara'ya ulaşmıştır. Doğal gaz, Temmuz 1988'de İGSAŞ'ta Ağustos 1988'de Ambarlı Santrali'nde, Ekim 1988'de de Ankara'da konut ve ticaret sektörlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Sanayi sektöründe doğalgaz kullanımı ise, Ağustos 1989'da başlamıştır.

Doğal gaz, Ankara'dan sonra, İstanbul'da; Ocak 1992'de, Bursa'da; Aralık 1992'de, İzmit'te; Eylül 1996'da, Eskişehir'de ise; Ekim 1996'da konut ve ticaret sektörlerinde kullanıma sunulmuştur. Doğal gazın dağıtımını Ankara'da EGO, İstanbul'da İGDAŞ, İzmit'te İZGAZ, Bursa ve Eskişehir'de ise BOTAŞ tarafından yapılmaktadır. Mevcut durumda BOTAŞ'a ait dağıtım şirketleri 4646 Sayılı Kanun kapsamında özelleştirilmek üzere Özelleştirme İdaresine devredilmiştir.

Ana İletim Hattı, 1996 yılında 209 km. uzunluğundaki İzmit-Karadeniz Ereğli Doğal Gaz İletim Hattı ile Batı Karadeniz Bölgesi'ne, 208 km. uzunluğundaki Bursa-Çan Doğal Gaz İletim Hattı ile Çan'a uzatılmıştır. Hat daha sonra Çan - Çanakkale Doğal Gaz İletim Hattı ile Çan'dan Çanakkale'ye uzatılmış ve Temmuz 2001 tarihinde işletmeye alınmıştır.

Doğal gaz ilave alımlarının tüketim noktalarına kadar istenilen basınçta ve miktarda taşınabilmesi için ihtiyaç duyulan yatırımların büyük bir bölümü tamamlanmıştır. Bu kapsamda, Bulgaristan sınırında bulunan Malkoçlar Ölçüm İstasyonu'nun kapasitesi 8 Milyar m³/yıl'dan 14 Milyar m³/yıla yükseltilmiştir. Ayrıca, Kırklareli kompresör istasyonundaki mevcut 4 kompresör ünitesinin güçleri arttırılmıştır.

Hat üzerinde, Pendik'te inşa edilen kompresör istasyonu 1998 yılında ve Ambarlı'da inşa edilen kompresör istasyonu ise Aralık 2000 tarihinde işletmeye alınmıştır. 1998 yılında işletmeye alınan Eskişehir Kompresör İstasyonu'na 2000 yılında bir adet yedek ünite ilave edilmiştir. Eskişehir Kompresör İstasyonu'nun iki yönlü çalıştırılmasına yönelik çalışmalar tamamlanmıştır. Bursa Kompresör İstasyonu da Kasım 2000 'de tamamlanmıştır. Hat üzerinde inşa edilen 36 km.lik Malkoçlar-Kırklareli Kompresör İstasyonu, 77 km.lik Önerler-Esenyurt ve 48 km.lik Hersek-Yumurtatepe Loopları'nın yapımları 1998 yılında, 99 km.lik CS1-Önerler Loop'unun yapımı ise 2000 yılında tamamlanarak işletmeye alınmıştır. 2002 yılında, Eskişehir-Mihalliçik (75 km. 40") ve Bozüyük-Eskişehir (75 km. 40") doğal gaz loop hatları, Bozüyük-Adapazarı Dağıtım Hattı Faz I (63 km. 36") ve Bozüyük-Adapazarı Dağıtım Hattı Faz II (63 km. 36") yapım çalışmaları tamamlanmıştır. Seçköy-Karacabey (75 km. 36") Loop'unun yapım çalışmaları son aşamdadır.

251 km. uzunluğunda ve Ana Hat üzerinde Bursa-Karacabey'den başlayarak İzmir'e uzanan Karacabey-İzmir doğal gaz iletim hattının yapım çalışmaları tamamlanarak geçici kabulü yapılmıştır.²⁶⁵

Güney ve güney doğudaki merkezlere doğal gaz sunulması amacıyla geliştirilen Sivas-Mersin ve Konya-İzmir Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri'nin ihale çalışmaları son aşamadır.

Doğal gazın mevsimsel, günlük ve saatlik taleplerini düzenlemek ve önümüzdeki yıllarda ortaya çıkacak olan doğal gaz arz açığına çözüm getirmek amacıyla doğal gaz yeraltı depoları yapılması için geliştirilen Yeraltı Depolama Projesi için çalışmalar devam etmektedir.

Türkiye ve Yunanistan arasında doğal gaz şebekelerinin enterkonneksiyonu ve Güney Avrupa Gaz Ringi'nin gerçekleştirilmesi kapsamında belirlenen teknik esaslar doğrultusunda her iki tarafça yapılan çalışmalar neticesinde, geliştirilen Yunanistan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi için çalışmalar devam etmektedir.

Yunanistan Projesi'nin ardından Avrupa'ya açılan ikinci kapımız olma niteliğindeki güzergah ise; Avusturya'ya Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti üzerinden ulaşacak olan Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'dir. Bu proje sayesinde sözkonusu ülkelerin yeniden yapılanan ekonomilerin gaz ihtiyacının karşılanması amaçlanmakta olup, konuyla ilgili görüşmeler yoğun bir şekilde devam etmektedir.

Boru hattının Türkiye sınırları içindeki güzergahı, Karacabey-Marmara Denizi Geçişi-İpsala/Kipi'dir. Hattın Marmara Denizi geçişi 17 km.dir. Proje'nin toplam 8 ay sürecek Temel ve Detay Mühendislik İşlerinin ihalesi devam etmektedir. İnşaat işlerinin 2005 yılında tamamlanarak hattın devreye alınması planlanmaktadır.

Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile Azerbaycan gazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması amaçlanmış olup, hattın Türkiye kısmı ile ilgili olarak, Proje kapsamında Azerbaycan'dan alınacak olan doğal gazın Gürcistan-Türkiye sınırından Doğu Anadolu İletim Hattı'na bağlantı noktası olan Horasan'a kadar taşınması için yapılması planlanan boru hattının Ön Mühendislik çalışmaları tamamlanmıştır. Temel ve Detay Mühendislik çalışmaları neticesinde yapım

²⁶⁵ <http://www.botas.gov.tr/projeler/ihale/konya.html>

ihalesine çıkılacaktır. Boru hattının 2004 yılının sonunda tamamlanarak devreye alınması planlanmaktadır.

Irak - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı projesi ile Irak'ta bulunan doğal gaz sahalarının geliştirilmesiyle üretilecek olan 10 Milyar m³/yıl gazın, yapılacak bir doğal gaz boru hattı ile Türkiye'ye getirilmesi amaçlanmaktadır. Proje ile ilgili olarak BOTAŞ,TPAO, TEKFEN tarafından oluşturulan Yönlendirme Komitesi, çalışmalarını sürdürmektedir.

Doğal gaz arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve doğal gaz arz açığının bir kısmının Mısır'dan sağlanacak gaz ile karşılanması amacıyla Mısır - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi geliştirilmiş olup, 2 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe giren 4646 sayılı yeni Doğal Gaz Piyasası Kanunu'nun Geçici 4. Maddesi'ne göre; Kanun'un yürürlük tarihinden sonra Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu tarafından yapılacak arz-talep dengesi çalışmaları sonucunda bir arz açığı saptanması durumunda, bu Proje ile ilgili anlaşma sonuçlandırılacaktır.²⁶⁶

3.2. TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKALARININ YARATTIĞI BÖLGESEL VE KÜLTÜREL ETKİLER

Çağdaş jeopolitik teoriler içinde Türkiye'nin önemli bir konumda bulunduğu görülür. Türkiye, üzerinde ve yakın çevresinde dünya güç dengesini etkileyecek düzeyde sürekli ve çok yönlü menfaat ve çatışmalara sahne olan çok hassas bir coğrafi konuma sahiptir. Dünya güç merkezlerinin menfaatlerinin her türlü çatışmasında kullanacakları eksenler Türkiye'den geçmektedir. Türkiye'nin tüm kara, deniz ve hava sahası; Avrupa ve Asya'dan Orta Doğu'ya, Basra Körfezi'ne ve Afrika'ya yapılacak kuvvet intikali için gerekli bir bölge olduğu gibi tüm çevresini kontrol altında bulundurabilme özelliğine sahiptir. NATO, dünyada sorunlu bölge olarak tespit ettiği 16 yerin, 13'ünün Türkiye'nin çevresinde olması da, Türkiye'nin stratejik önemini göstermektedir. Bütün bu özellikleri Türkiye'ye, dünya güç merkezleri için mutlak kontrol ve elde bulundurulması gerekli bir merkez olma niteliği kazandırmıştır. Petrol anlaşmalarındaki payı çok düşük olan Türkiye, Bakü-Ceyhan güzergahının gerçekleştirilmesi için çaba harcamıştır. Zira Türkiye, petrol enerji kaynaklarının dünya

²⁶⁶ <http://www.botas.gov.tr/projeler/ihale/guney.html>

piyasalarına arz edildiği ihraç yolları üzerinde kontrol gücüne ulaşmış olacaktır. Bu da Türkiye'nin kıtalar arası jeopolitik önemini daha da arttıracaktır.

Rusya'nın dışlanmasıyla Kafkasya'da istikrarın sağlanmasının mümkün olmadığı gerçeğinden hareketle, ABD gibi Türkiye'de politika belirlemeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye, Mavi Akım projesinde olduğu gibi ekonomik işbirliğine gereken önemi vermeye çalışmıştır. Bu yüzden de son dönemde ülke liderlerinin ziyareti sıklaşmış ve işbirliği söylemleri artmıştır.

Yeni süreçte ABD nezdinde Türkiye'nin de önemi artmıştır. Tutarlı bir politika ile Türkiye bunun pratik yararını sağlayabilecektir. Afganistan'da barışın sağlanması ve korunması ile yeni siyasal düzenin kurulması alanında Türkiye'nin oynayabileceği, hatta oynaması gereken önemli roller vardır.

Türkiye, son yıllarda etkin bir Orta Asya ve Kafkasya politikası izleyemedi. Ayrıca Türkmenistan ile ekonomik, Özbekistan ile de siyasal nedenlerden ötürü, ilişkilerde soğukluk da yaşadı. Yeni süreçte, doğru adımlar atması halinde, Türkiye önemli potansiyel kazançlar elde edebilecektir: Türkiye Orta Asya'daki rolünü artırmak için yeni bir fırsat yakalamıştır. Kafkaslar'ın ötesinde Orta Asya'da da önemli derecede etkin olabilir. Yakın zamanda kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü de gösteriyor ki Rusya ve Çin Orta Asya'da daha etkili olmak için çaba sarf etmektedir. Afganistan'daki ve çevresindeki gelişmeler ise bu durumu değiştirebilir. Özbekistan'a gelen ABD kuvvetleri sayesinde, Orta Asya ülkeleri, ABD ve Türkiye'yi bölge dışında tutmaya çalışan Rus-Çin ortak çabalarının dışına çıkarak daha da bağımsız tutum sergileyeceklerdir.

Afganistan'a Türk birliğinin gönderilmesi, askeri açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da önem taşımaktadır. Bu önemi Bush'un ifade ettiği gibi "Güvenilir dost ve NATO'nun tek Müslüman üyesi Türkiye'nin desteği, ABD'nin İslam'a karşı değil, kötüye karşı savaştığını gösteriyor." Bu sözler "Medeniyetler Savaşı" tezini tekdiz etmeye yönelik açıklama olarak değerlendirilebilir.

Taliban sonrası Afganistan'da Kosova ve Bosna'daki örneklerine benzer bir BM geçici yönetimi kurulabilir. Bu geçiş döneminde Afganistan'a bir barış uygulama gücü gönderilmesi mecburiyeti olabilir ki, bu senaryolarda da Türkiye ve Türk askeri muhtemelen yer alacaktır.

3.2.1. BOĞAZLAR SORUNU

Petrol, ister Rusya'nın isteği rotadan isterse Türkiye'nin istediği rotadan geçsin kesin olan bir şey var ki; o da Türkiye'nin konumu gereği her şekilde çözümün içinde olduğudur. Diğer bir gerçek de yatırımcılar için bedava ve serbest geçiş sağlayan ve bu yüzden cazip bir yol olan boğazların bu tartışmada önemli rol oynayacağıdır.

Boğazlar tarih boyunca önemini korumuş deniz geçitlerindedir. Boğazlardan geçen gemi sayısındaki artış, geni tonajlarının büyümesi ve Türk Boğazlarının morfolojik yapısı her geçen gün kazaları önlemek amacıyla yeni yönetsel düzenlemeler üzerinde çalışmayı zorunlu hale getirmektedir. Bu düzenlemeler sürerken Kazak hatta Azeri petrolün dünya pazarlarına sunumunun Boğazlar kullanılarak yapılmak isteği ortaya çıkmıştır. Türkiye Boğazlar üstünden geçişe izin veremeyeceğini önceleri dolaylı biçimde sonra da açıkça ifade ederek Boğazlar konusundaki görüşünü açıklamıştır.²⁶⁷

Rusya'nın Boğazlar konusundaki ısrarına karşılık Türkiye'de petrolün Boğazlardan geçmesini doğal ve teknik olarak olanaksızlığını uluslararası kamuoyuna kabul ettirmeye çalışmaktadır. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kapasitesinin ancak "İnsanlara fatura çıkarılarak çevrenin tarihi ve kültürel değerlerin , canın ve malın güvenliği için alınması gereken önemler daraltılarak arttırılabileceğini" kaydeden yetkililer böyle bir anlayışın da dünyanın hiç bir yerinde kabul edilebilir olmadığı söyleyerek Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetini açıkça ortaya koymuştur.²⁶⁸

Hazar petrollerinin dünyaya taşınması için Türk Boğazlarının kullanılması zaten yılda 25-30 bin arasında transit gemi trafiği ve yine yoğun yerel trafik nedeniyle maruz kaldığı tehlikelere ciddi boyutta tehlikeler ekleyecektir. Öte yandan, Karadeniz, Tuna ve çoğunlukla Kuzey Karadeniz ülkelerinden kaynaklanan yoğun kirliliğin tehdidi altındadır. Karadeniz üzerinde bir petrol birimini kurulmasının ortaya koyacağı çevresel tehlikeler ortadadır. Sonuç olarak günde 100-150 bin ton petrolün gemilere yüklenip boşaltılacağı hesaplanacak olursa bu durum Karadeniz'de her an toplam 300 bin ton petrolün taşımakta olacağı gerçeğini doğuracaktır.²⁶⁹

²⁶⁷ Mensur AKGÜN, "Türk Dış Politikasında bir Jeopolitik etken olarak Boğazlar" Türk Dış Politikasının Analizi der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der yayınları, 1994, s.221

²⁶⁸ "Boğazların kapasitesi zorlanıyor", Cumhuriyet, 25 Mayıs 1996

²⁶⁹ Reşat ÖZKAN, "Dış Politka", İstanbul, Çınar yayıncılık, 1996, s. 184-185

Bu su yolunun gereken her türlü güvenlik önlemi alınarak deniz ticaretine açık tutulması kuzey komşularımız ve diğerleri içinde en az Türkiye kadar önemlidir. Bölgenin deniz trafiğine açık tutma yükümlülüğü olan Türkiye'nin bu bölgedeki deniz trafiğini insan hayatı, çevre, doğa, mal varlıkları ve nihayet buradan istifade eden gemiler açısından güvenli kılabilmek için gerekli önlemleri almak ve rejimleri belirlemek düzenlemeleri yapmak değişiklikleri gerçekleştirmek hakkına sahiptir.²⁷⁰ Bu konunun Hazar petrolleri ile ilişkilendirilmesi ve Türkiye'nin petrolün Akdeniz'den aktarılması konusunda bir koz olarak kullanıldığı suçlamaları çok yanlış olacaktır.

Türkiye'nin Boğazlardan geçişi denetim altına almak amacıyla 1 Temmuz 1994 tarihinde yayınladığı Boğazlar Tüzüğü bu şekilde algılanmalıdır. Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün (IMO) Deniz Güvenliği Komisyonu bünyesinde oluşturulan ve başını RF'nun çektiği Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin de destek olduğu çalışma grubu hazırladığı bir raporda Türkiye'nin Boğazlar Tüzüğü uyarınca İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının büyük petrol tankerlerinin geçişi konusunda trafiğe tek yönlü kapatması sonucu beklemelerin zaman ve para kaybına sebep olduğunu belirterek Türkiye'nin hazırlamış olduğu Tüzüğün daha çok siyasi ve ekonomik gerekçeye dayandığı iddia etmişler ve bu raporu karar tasarısına dönüştürerek Komisyon'da onaylattıktan sonra ayrıca Asamble'nin de onayına sunarak Türkiye'nin hazırlamış olduğu Tüzüğü değiştirmeye zorlamaya çalışmışlardır.²⁷¹

Türkiye'de Rusya'nın bu tezlerini çürütmeye çalışmış ve aşağıdaki görüşleri savunmuştur.

- Montrö Şartları kökünden değişmiştir. O dönemde Boğazlardan yılda 4-5 gemi geçerken şimdi 60 bin gemi geçmektedir. Kaldı ki gemilerin niteliği de önemlidir. Bugün artık 100 bin ton ve üstündeki süper tankerler tehlikeli madde taşıyan dev gemiler boğazlarımızdan geçmektedir.

- Rapor bazı dolaylı siyasi ve ekonomik amaçlara hizmet etmek için hazırlanmıştır. Boğazlar trafiğini hızlandırmayı amaçlarken deniz ve çevre güvenliğini ikinci plana itmiştir.²⁷²

²⁷⁰ Reşat ÖZKAN a.g.e s.163

²⁷¹ "Dış Basın ve Türkiye" No:221(27.11.1997) s.2

²⁷² İnanç BARÇIN, "Rusya ile Boğazlaşma", Milliyet, 30 Nisan 1998

Oysa boğazlarda kapasiteyi arttırmanın tek yolu insanlar, doğa, çevre, maddi, tarihi ve kültürel değerler için alınabilecek önlemleri azaltmak ve güvenlik alanını azaltmak olacaktır ki Türkiye buna izin veremez.²⁷³

Nitekim Genel Kurul Rusya'nın bu girişimini benimsememiş bunun yerine Boğazlarda trafiğin düzenlenmesi konusunda Türkiye ile ilgili diğer ülkelerin işbirliği kurması çağrısında bulunmuştur. Rusya'nın istediği şey açıkçası Türk Boğazlarından geçiş güvenliğini Türkiye'nin elinden alıp uluslararası bir organa devretmektir. Böylece amaçladığı Bakü-Novorossiysk boru hattının devamı olan tankerlerle boğazlardan geçme problemini ortadan kaldırabileceğini düşünüyor.²⁷⁴

Bu gerçekleşmediği takdirde Rusya'nın karşı atak projeleri ise petrolün Balkanlar'dan geçirilmesi ile Boğazları by-pass yaparak devreden çıkarmak olmuştur. Buna göre petrol İstanbul ve Çanakkale boğazlarına girmeden Trakya'yı boru hattı ile geçip Saroz Körfezi'nden Ege'ye çıkartılacaktır. Ancak Rusların bu planı yeni doldurma ve boşaltma hizmetlerinden dolayı varil başına 50 cent'lik bir ek maliyet doğuruyor ki bu da 500 tonluk bir tanker için 3,5 milyon dolarlık ek maliyet anlamına geliyor.²⁷⁵

Bakü-Novorossiysk güzergahında düşünülen diğer 2 alternatif Bakü-Novorossiysk-Samsun-Ceyhan'dan Akdeniz'e çıkış ve Bakü-Novorossiysk- Burgaz , Burgaz-Dedeağaç'tan Ege'ye çıkıştır. Ancak bunlardan birincisi iki kez yükleme boşaltmadan doğacak ek maliyet dolayısıyla eleştirilirken, ikincisi de Istranca Dağlarının engebesinden dolayı 1,5 milyar doları bulacak ek bir maliyeti gerektirmesi yönünde AB standartlarının ortaya çıkardığı sakıncalı durumdan dolayı kabul edilmez bulunmuştur. Çünkü tankerlerin meskun karaya 50 mil uzaktan geçmesi gerekirken meskun Yunan adaları dikkate alındığında 50+50 millik bir uzaklığa olanak görülmemektedir.²⁷⁶

Bakü-Ceyhan hattının iki özelliği ise bu hattı daha avantajlı duruma sokmaktadır. Birincisi, gündeme geldiği günden itibaren üzerinde en çok alternatif geçiş yollarının tartışıldığı öneri olması, ikincisi de kendisinden farklı bağlantıların entegre olması ve daha büyük bir sistem olabilmesidir.

²⁷³ Reşat ÖZKAN, a.g.e s.190-191

²⁷⁴ Sami KOHEN, "Boğazlar boru hattı değil" Milliyet, 12 Mayıs 1998

²⁷⁵ "Boru hattı çok bilinmeyenli bir denklem" Yeni Yüzyıl, Nisan 1995

²⁷⁶ Yeni Yüzyıl, a.g.e

Türkiye, Bakü-Ceyhan hattını öngören çeşitli alternatifler sunarak bu görüşünü kabul edilebilir bir şekle sokmaya çalışmaktadır. Buna göre; Temel hat Bakü-Ceyhan alınarak;

- A) Bakü-Nahçıvan-Ceyhan (Akdeniz)
 - a) Bakü-Nahçıvan-Midyat- Ceyhan
 - b) Bakü-Nahçıvan- Viranşehir- Ceyhan
 - c) Baü-Nahçıvan-Erzurum-Ceyhan
- B) Bakü-Gürcistan-Ceyhan (Akdeniz)
 - a) Bakü-Gürcistan-Midyat- Ceyhan
 - b) Bakü- Gürcistan - Viranşehir- Ceyhan
 - c) Baü- Gürcistan -Erzurum-Ceyhan
- C) Bakü-Ermenistan-Ceyhan
 - a) Bakü-Ermenistan- Midyat- Ceyhan
 - b) Bakü-Ermenistan- Viranşehir- Ceyhan
 - c) Bakü-Ermenistan- Erzurum- Ceyhan²⁷⁷

3.2.2. TÜRKİ CUMHURİYETLERLE İLİŞKİLER

Bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinde, başlangıçta, Türkiye'ye büyük ilgi oluşmuş, Türk zirveleri ve bir dizi üst düzeyli temaslar yapılmıştır. Daha sonra, gerek Kafkasya'daki olumsuz gelişmeler, gerekse başlangıç temaslarında önemli gelişmelerin sağlanamaması, Türkiye'ye olan ilgiyi olumsuz yönde etkilerken, Türkiye'nin bölge ülkeleri üzerindeki etkisini de belirgin şekilde azaltmıştır.²⁷⁸

Sovyetler Birliği'nin dağılması, siyasi anlamda, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Moskova'nın etki alanından derhal çıkmaları olarak değerlendirilmemelidir. Eski dönemde de görev almış idarî kadrolara ilaveten, Rusya Federasyonu'nun, Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde denetimi kısmen de olsa devam etmektedir. Söz konusu cumhuriyetlerdeki yöneticiler, Moskova'nın doğrudan kontrolü altında olmamakla birlikte, tam bağımsızlıklarına yönelik girişimlerde daima Moskova'nın tavrını dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Yörenin dışdünyaya açılmasında,

²⁷⁷ Yeni Yüzyıl, a.g.e

²⁷⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No: Dpt: 2410 – Öik: 471 Dünyada Küreselleme Ve Bölgesel Entegrasyonlar (At, Nafta, Pasifik) Ve Türkiye (At, Efta, Kei, Türk Cumhuriyeleri, İslam Ülkeleri, Eco) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti Kitap 5 Ağustos 1995

kalkınmalarını finanse edebilmelerinde ve özellikle petrol ve doğal gaz gibi stratejik konularda Rusya Federasyonu'nun etkisi daima kendisini göstermektedir. Halen bu ülkeler, bir taraftan bağımsız devlet özelliklerini kazanma, diğer taraftan da merkezî plânlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşme sürecinin sıkıntılarını yaşamaktadır.²⁷⁹

Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikasının amacı, bu ülkelerin bağımsızlıklarını pekiştirmelerini, ulusal devletlerini kurmalarını, ekonomik sorunlarını aşmalarını, demokrasi ve pazar ekonomisine geçmelerini ve dış dünya ile bütünleşmelerini sağlamak olmuştur.

Türkiye'nin, birçok alanı kapsayan yardım gayretlerinin bir kısmı, münferiden doğru ve tutarlı faaliyetler olarak ortaya çıksa da, bir bütün olarak, plânlı ve programlı bir nitelik göstermemektedir. Neticede, Türkiye'nin, bu ülkelerle ilişkilerinin uygulanış biçimiyle, bugün artık çıkmaza girdiği; düzensiz, bir kısmı anlamsız ve plânsız vaatlerin, işleri içinden çıkılamayacak bir noktaya getirdiği anlaşılmaktadır. Şayet, doğru teşhisler konulup, gelişmelerin önünü açacak değişiklikler yapılamazsa, yöreye bir fayda sağlanamayacağı gibi Türkiye'nin etkinliği de giderek kaybolacaktır. Öncelikle, bu cumhuriyetlerin içinde buldukları durum analiz edilmeli ve Türkiye'nin yapması gereken işler ortaya konulup, yapmakta oldukları ile karşılaştırılmalıdır. Türkiye, bu yörede etkinliğini ve verimliliğini artırabilmek için, kendi gayretlerini yeniden nasıl organize etmesi ve hangi tür örgütlenmeye gitmesi gerektiğini belirlemelidir.

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerine iki açıdan bakmak mümkündür. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin yeni bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile hangi düzeyde imtiyazlı ilişki kurabileceği, diğeri ise, söz konusu ülkeler ile kuracağı imtiyazlı ilişkiyi hangi oranda Toplulukla olan ilişkilerine yansıtabileceği hususudur.

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) arasında 12 Ocak 1993 tarihinde imzalanan iyi niyet protokolü ile aşağıda belirtilen sahalarda çalışmak için bir ortak şirket kurulması ve bununla ilgili olarak, kuruluş sözleşmesi ve tüzüğü'nün en kısa zamanda hazırlanması kararlaştırılmıştır.²⁸⁰

²⁷⁹ T .C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı a.g.e

²⁸⁰ T .C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı a.g.e

- Samana - Gobustan bölgesi,
- Zire ve Türkanlı petrol sahaları,
- Esren, Avpara, Dan Ulduzu ve Kelebe prospektleri (Hazar off-shore).

Türkmenistan Devlet Petrol Şirketi (UNOCAL) ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı arasında, 15 Nisan 1993 tarihinde imzalanan Azerbaycan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinde iş birliğinin prensipleri ile ilgili protokolda, Azerbaycan off-shore'unda yer alan Kepez sahası ile ilgili ortak anlaşmaya ilişkin ana prensiplere yer verilmiştir.⁴ Haziran 1993 tarihinde Bakü'de, SOCAR tarafından yayınlanan deklarasyonda, Apşeron güzergâhı üzerinde yer alan 3 dev sahanın (Güneşli, Çıralı ve Azeri) birleştirilmesi (unitization) ve ortak işletilmesi kararlaştırılmış ve işletme için 6 ayrı şirket veya şirketler grubunca oluşturulan konsorsiyumda TPAO'ya başlangıçta % 1, 75'lik bir hisse verilmiş, ancak, daha sonra, TPAO'nun hissesinin 6. 75'e çıkarılması için Azerbaycan'la mutabakata varılmıştır. Halen, konsorsiyuma dahil olan şirketler, üretim ve paylaşım anlaşması görüşmelerine devam etmektedir. Kazakistan ve Azerbaycan ham petrollerinin Türkiye üzerinden Dünya pazarlarına taşınmasını amaçlayan projeler, bu kategoride yer almaktadır. Türkiye'nin bu konuda, Azerbaycan ve Kazakistan'la görüşmeleri devam etmekte olup, hattın Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaşmasına yönelik girişimlerin en kısa zamanda sonuçlandırılmasına çalışılmaktadır.²⁸¹

Doğal gaz boru hattı projesi, zengin doğal gaz rezervlerine sahip olan Türkmenistan'dan, gazın, öngörülen Azerbaycan Ham Petrol Boru Hattı güzergâhı paralelinde, Türkiye'de Erzurum'a kadar getirilerek buradan iç tüketime sunulduktan sonra, Bursa ve Çanakkale'yi takip eden bir boru hattıyla Avrupa'ya (Avusturya'ya) ulaştırılmasını amaçlamaktadır.

Türkiye'de, petrol ve doğal gaz satın alınması, taşınması ve işlettiği sistemlerde bulunan petrol ve doğal gazın satılmasıyla görevlendirilmiş olan BOTAŞ'ın yatırımlarının teşvik edilmesi için, ilgili sektörlerde öncelikler tanımının iyi yapılması gerekmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda yer almayan, ancak doğal zenginlikleriyle bölgedeki enerji kaynakları dengesini önemli ölçüde etkileyecek olan, Türk Cumhuriyetlerinin kaynaklarında yapılacak çalışmalara dahil edilmesi gereklidir.

Azerbaycan ve Hazar Havzası petrolünün boru hatlarıyla açık denizlere taşınması projesinde, Türkiye ön plânda yer almış ve çeşitli güzergâhlar arasında

²⁸¹ T .C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı a.g.e

Bakü'den Ceyhan'a kadar uzanacak bir boru hattının gerek teknik ve fiziki, gerek ekonomik olarak daha uygun olduğu yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Projenin gerçekleştirilmesi için, Türkiye'nin girişimlerini yoğunlaştırarak sürdürmesi gerekmektedir. Türk Cumhuriyetleri arasında, coğrafi ve kültürel yakınlıklardan ve ülke ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı niteliğinden yararlanarak, bu ülkelerin kalkınmalarının motive edilmesine yönelik yatırım ve teşvik ortamının tesis edilmesi, sahip oldukları zengin doğal kaynakların optimum biçimde değerlendirilmesi ve katma değerlerini artıracak şekilde işlenmesi ve dünya pazarlarına arz edilmesi, bu cumhuriyetlerin dünyaya artan ölçüde açılması ve dünya ekonomisi ile entegrasyonunun sağlanması amacıyla, ülkemiz ile ticarî, ekonomik, bilimsel ve teknolojik iş birliğinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.²⁸²

Türk Cumhuriyetlerine göre batıya ve dünyaya daha fazla açılmış bir konuma sahip olan Türkiye, bu ülkelerin ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonuna olanak sağlayacak bir köprü rolü oynamaktadır. Söz konusu ülkeler, serbest piyasa ekonomilerine geçiş süreçlerinde Türkiye'nin, serbest dış ticaret, fiyat, para ve kur politikaları, borsa ve bankacılık, serbest bölgeler ve özelleştirme gibi alanlardaki mevcut deneyimlerinden yararlanabilirler.

Türk Cumhuriyetlerinin, yabancı sermayeyi çekmek için aceleci bir tutumla, yabancı sermaye akışını sağlayacak alt yapıyı yeterince oluşturmadan ve istikrara verilen önemi de ihmal ederek, proje finansmanı için ortak arayışında oldukları gözlenmektedir. Özelleştirme ve özel sektörü geliştirme fikri benimsenmiştir. Ancak özel sektör daha başlangıç aşamasında olup, ticaret ve yatırım faaliyetleri için gerekli geleneksel destek güçler henüz oluşmamıştır.

Başta petrol, doğal gaz ve diğer doğal kaynakların değerlendirilmesi ile alt yapı ve ulaştırma alanları olmak üzere geniş iş imkânları olan Türk Cumhuriyetlerinde, geçiş döneminin yarattığı problemlerin boyutları ve karmaşıklığı göz ardı edilemeyecek niteliktedir. Bu nedenle, yatırımcıların bu ülkelerde yatırım kararlarını alırken, çeşitli ekonomik ve siyasî faktörleri değerlendirmeleri gerekmektedir.²⁸³

²⁸² T .C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı a.g.e

²⁸³ T .C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı a.g.e

3.2.3. ERMENİSTAN İLE İLİŞKİLER

Son günlerde değişik vesilelerle basına yansıyan görüş ve açıklamalardan 2004 yılı sonlarına doğru Türkiye'nin gündemine Ermenistan ile ilişkilerin "normalleştirilmesi" konusunun getirileceği anlaşılmaktadır. Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi arzusu hem ABD ve hem de AB tarafından her fırsatta Türkiye'nin önüne getirilmektedir. Ermenistan ile ilişkiler tabiatıyla çok zor ve karmaşık bir tarihsel sürecin neticesinde bugünkü seviyesine gelmiştir ve komşularımız içerisinde resmi ilişkilerimizin olmadığı tek ülke durumundadır. Bunda Ermenistan'ın halen kör bir inatla sürdürmeye devam ettiği "sözde soykırım iddiaları", Türkiye'ye yönelik toprak iddiaları ve Dağlık Karabağ sorununda olduğu gibi komşularına yönelik olarak sürdürdüğü yayılcı politikaları önemli rol oynamıştır.²⁸⁴

Türkiye'nin diğer komşuları ile ilişkilerinde olduğu gibi Ermenistan ile ilişkilerine de yeni bir bakış açısı getirmesi gerektiği düşünülmektedir. Önümüzdeki dönemde bu hususun Türk kamuoyunun gündemine getirileceği de göz önüne alınırsa Ankara'nın değişik politika alternatiflerini tartışması gereği ortaya çıkmaktadır. Yeni dış politika alternatifleri Azeri-Ermeni ilişkilerinde olduğu gibi duygusal zeminden daha gerçekçi bir zemine çekilmeli ve Ermenistan'da bugün radikal unsurların iktidarının devamından başka bir işe yaramadığı düşünülen "sınırların açılması" konusunu da kapsayacak şekilde yeniden ele alınmalıdır.

Sınır kapılarının açılması hususu tek başına ekonomik ve tek başına siyasi bir karar değildir. Ermenistan basınına ve analizcilerine göre sınır kapılarının açılmasının Türkiye ekonomisine ve özellikle de Türkiye'nin sınır bölgelerinin kalkınmasına katkısı olacağı ileri sürülmektedir. Bu görüş Türkiye'de de bazı çevrelerce desteklenmektedir. Oysa unutulmamalıdır ki, Ermenistan tarım ve hayvancılıkta gelişmiş bir ülkedir ve bu alanlarda fiyat açısından sınır bölgelerimiz çiftçilerine göre daha elverişli durumdadır. Bu durumda sınır kapılarının açılması ilk anda sınır illerimiz için bir getiriden ziyade özellikle tarım ve hayvancılık alanında ciddi bir zarar verebilecek niteliktedir. Diğer yandan sanayi ve yarı sanayi ürünlerinde, tekstil ve turizm alanlarında Türkiye avantajlı konumdadır. Ancak bu alanların sınır illerimize doğrudan bir katkısının olacağı düşünülmemektedir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi bu karar sırf ekonomik

²⁸⁴ Sinan OGAN, ASAM Rusya Ukrayna Araştırmaları Masası, 19 Mayıs 2004, www.StrategyTurkey.org

olmaktan uzaktır ve siyasi bir kararla atılacak böyle bir adımın kısa vadede Türkiye'nin sınır illerinde bir ekonomik kayba yol açsa da, Kafkasya'da orta ve uzun dönemde bir rahatlama ve barışa katkı sağlayacaktır.²⁸⁵

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler Dağlık Karabağ sorunu ve Azeri topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal altında olmasından dolayı bozulmuştur ve bu sorun çözülmeden ilişkilerin normalleşmesi de mümkün görünmemektedir. Ayrıca Ermenistan'ın 1915'te Osmanlılar tarafından bilinçli olarak uyguladıklarını iddia ettikleri "tehcir" olayını Türkiye'nin üstlenmesini istemeleri de ilişkilerin normalleşmesini zorlaştıran bir başka etkidir.²⁸⁶

3.2.4. RUSYA VE İRAN İLE İLİŞKİLER

Rusya, Türkiye'nin Hazar Bölgesi politikalarının seyri üzerinde etkili olabilecek niteliklere sahiptir. Bölge ülkelerinin Rusya ile önemli ilişkileri vardır ve Türkiye bölge ile ilgili politikalarında Rusya'yı hesaba katmak zorundadır. Rusya bölgeyi yakın çevresi olarak algılamaktadır. Bağımsızlığın ilk yıllarında bölgede pan-Türkizm düşüncesinin yaygınlaşabileceği endişesi daha sonraları bu tür bir oluşumun çok etkili olmayacağını görülmesiyle ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde pan-İslamist düşünceler de bölge devletleri arasında büyük bir popülerite yaratmamaktadır²⁸⁷

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler, tarihte yaşananlara bakıldığında işbirliğinden çok rekabete ve mücadeleye dayalı ilişkilerin hakim olduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. 1 Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin paylaşılması için yapılan antlaşmada Rusya'nın da bulunması veya 1945'te Rusya'nın Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs talepleri Soğuk Savaş boyunca Rus karşıtı politikaları ve Rusya'ya şüphe ile yaklaşmanın temel sebepleri arasında gösterilebilir. Bu politika Sovyetler Birliği'nin (dağılmasını takip eden süreçte de çok fazla değişmemiş ve bölgede Rusya ile işbirliği halinde gelişebilecek ilişkilerin yerine genellikle Rusya karşıtı politikalar izlenmiştir.

²⁸⁵ Sinan OGAN, a.g.e

²⁸⁶ Süha BÖLÜKBAŞI, "Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy" Has it Failed?" Middle East Journal, C:LI, No:1, Winter 1997, p.82

²⁸⁷ Yılmaz BİNGÖL, "Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler", Avrasya Etüdüleri, Haz. Alaeddin Yalçınkaya, İstanbul Bağlam, 1998,s.227

Mart 1991 ve Mayıs 1992 tarihlerinde imzalanmış bulunan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmaları'na rağmen 1990'ların ilk yarısına kadar Türk - Rus ilişkileri düşen bir seyir göstermiştir. Türkiye, Rusya'nın bölgeye dönüş yapmasını sadece kendi güvenliğini tehdit edici bir unsur olarak algılamamakta bu durumun bölge ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine engel olabileceğinden endişe etmektedir.²⁸⁸ Rusya'nın bölgede halihazırda askeri üsler edinmiş olması ve bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler içinde bulunması bu endişeleri doğrular niteliktedir.

Türkiye ve Rusya arasında petrol boru hatları konusunda farklı tercihler söz konusudur. Rusya Azerbaycan petroleri için ana ihraç güzergahının Bakü -Novorossisk olmasını isterken Türkiye bunun sonucunda Boğazlarda artan tanker trafiğinin tehlike yaratacağını ileri sürerek kendi topraklarından geçen Bakü-Ceyhan boru hattının ana üretim güzergahı olmasını istemektedir. Boru hatları konusundaki çekişme, geçiş ülkelerinin bölge ülkeleri üzerinde artan etkilerinin olacağı göz önüne alınırsa daha iyi anlaşılabilir. Boğazlarda artan tanker trafiğini rakamsal olarak ifade etmek Türkiye'nin ileri sürdüğü tehlikelerin boyutunu ortaya çıkaracaktır 1960 yılında boğazlardan geçiş yapan gemilerin toplam tonajı 28 milyon 735 bin 726 iken bu miktar 1970 yılında 63 milyon 630 bin 897'e, 1980 yılında 126 milyon 896 bin 485'e, 1990 yılında ise 160 milyon 522 biri 887'ye çıkmıştır.²⁸⁹ Artan tanker trafiğine eklenecek petrol yükü boğazların kapasitesini zorlayacak ve tehlike yaratacak niteliktedir. Türkiye, 11 Ocak 1994 tarihinde yeni bir Boğazlar Tüzüğü yayınlamış ve adı geçen tüzük Temmuz 1994'te yürürlüğe girmiştir. 1936 yılında imzalanan Montreaux Andlaşması barış zamanında bayrağı ve yükü ne olursa olsun ticaret gemilerine gece ve gündüz geçiş serbestisi tanımaktadır. Yeni tüzük ile tehlikeli yük taşıyan ve belli bir tonajın üstünde olan tankerlerin geçişi sınırlandırılmıştır. Bu şekilde Boğazlar üzerindeki tehlikeleri azaltıcı önlemler alınmıştır. Bu durum Rusya'nın protestolarına sebep olmuştur ve Rus yetkililerin yaptıktan açıklamalar ile Ankara'nın, Rusya'nın Azerbaycan ve Kazakistan petrollerinin taşınması konusunda pazarlık gücünü azaltmayı amaçladığını belirtmiştir.²⁹⁰

²⁸⁸ Oral SANDER, "Türkiye'nin Dış Politikası", İstanbul, İmge Kitapevi, 1998, s 69-94

²⁸⁹ Halil Nebiler, Suat PARLAR, "Petrolün Ekonomi Politikası", İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996, s124-

125

²⁹⁰ Oral SANDER a.g.e s.88-89

Türkiye'nin bölgedeki çatışmalarda taraf olması Rusya ile bir başka anlaşmazlık noktası olmaktadır. Türkiye'nin, Çeçenistan'a dolaylı yardımda bulunması ve Azeri Ermeni çatışmasında Ermenistan'ı dışlayıcı Azeri yanlısı politikalar izlemesi Rusya ile işbirliği içinde sorunları çözmeye olanağını ortadan kaldırılmaktadır. Rusya'nın buna karşılık Kürt gruplarını desteklemesi ilişkiler açısından yapıcı bir nitelik taşımamaktadır. Rusya, Şubat ve Ekim 1994 tarihlerinde Kürdistan Ulusal Özgürlük Cephesi (ERNK)'nin Moskova'da toplantı yapmasına izin vermiştir. Şubat 1995 tarihinde Rusya ve Türkiye arasında imzalanan güvenlik protokolü gereği her iki ülke terör ve organize suçlar ile mücadeleyi amaçlamıştır. Bu protokol, her iki ülkenin karşılıklı olarak Kürt ve Çeçen sorunlarındaki etkinliklerini azaltmak amacı taşıdığı ifade edilmektedir.²⁹¹

Türkiye'nin İran'la ilişkileri, Soğuk Savaş sonrası dönemde artan bir biçimde rekabete dayanmıştır. Bu rekabet yeni bağımsız cumhuriyetler üzerinde etkinliği sağlayabilme konusunda yaşanmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında da Türk politikacıların 21. yüzyılın 'Türk Yüzyılı' olacağını öngörmeleri Türkiye'nin bu ülkeler ile yakın ilişkiler kurmasına yol açmıştır. Türkiye, bölge ülkeleri için iyi bir model oluşturabilecek niteliklere sahip görüldüğü için Batı tarafından da bölgede desteklenmiştir. Bu durumda, Türkiye İran'ın etkisinin ve islami değerlerini sınırlandırabilecek bir model olarak görülmüştür. Azerbaycan'da Elçibey'in başa gelmesi ve Türkiye yanlısı politikalar izlemesi İran'ın kendi topraklarında yaşayan 20 milyona yakın Azeri nüfus açısından endişeye kapılmasına yol açmıştır. Elçibey'i başa geçmesi İran'ın Azeri-Ermeni çatışmasında Ermenistan'a yaklaşmasına yol açmıştır. Bölge ülkeleri ile ekonomik işbirliği için gerekli kaynakların Batı'dan gelmemesi ve Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra, Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler işbirliğine doğru yönelmiştir. 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulmuş bulunan Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)'nün yeniden yeni üyeler ile birlikte canlandırılması fikri 28 Kasım 1992 tarihinde Kazakistan hariç tüm Orta Asya ülkelerine ve Afganistan'a üyelik verilmesi ile hayata geçirilmiştir. Kazakistan gözlemci statüsünde kalmıştır. Örgüt bölgeler arası ticaret, taşımacılık, bankacılık ve telekomünikasyon alanlarında işbirliğini öngörmektedir. Türkiye ve İran'ı bölgeye

²⁹¹ Oral SANDER a.g.e s.89-90

bağlayacak demiryolu projesi ortak çalışmalar arasında en önemlisidir. Bunun yanında Türkiye ve İran arasındaki işbirliği, Türkmen doğal gazının İran üzerinden Türkiye'yi ve Avrupa'ya ulaştırılması projesi ile geliştirilebilir niteliktedir. Fakat proje konusunda yeterli kaynak henüz sağlanabilmiş değildir.²⁹²

3.2.5. AB VE ABD İLE İLİŞKİLER

Avrasya'da Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini ele aldığımızda; Türkiye'nin aktif bir politika izleme gücü, ABD ile bağlantılarının bünyesinden ve gücünden fazlaca etkilenecektir. Amerika, 1990'ların ortalarından beri Avrasya'ya önemli bir aktör olarak kendini daha fazla hissettirmektedir. Bakü-Ceyhan boru hattının inşasına olduğu kadar Trans-Hazar doğalgaz hattına da büyük çapta diplomatik destek vermiştir. Doğu-Batı koridorunu destekleyerek, İran'ın Hazar enerjisine katılmasını bloke ederek ve Rusya'nın bölgede yeniden hegemonya tesisini öteleyerek bir bakıma Türkiye'nin amaçlarına destek vermiş olmaktadır.

Türkiye ile ABD özellikle Kafkaslarda çok yakın bir işbirliği içinde olmuşlardır. Washington ve Ankara Azerbaycan ve Gürcistan'la bağlarını kuvvetlendirmek için birlikte çalışmış ve bu iki ülkeyi daha fazla batı yanlısı olmaya teşvik etmişlerdir. Ayrıca ABD, Türkiye'nin bölgedeki rolünü arttırmakla kalmayıp Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rusya karşısında bağımsızlığını güçlendirecek bir araç olarak gördüğü Bakü-Ceyhan boru hattı projesinin inşası konusunda Türkiye'nin çabalarını kuvvetle desteklemiştir.²⁹³

Terörizme karşı savaşın başlaması bu stratejik işbirliğine yeni bir ivme kazandırmıştır. Kafkaslar milletlerarası terörizmle mücadele de önemli unsur haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak Birleşik devletler, özellikle Gürcistan'a karşı taahhütlerini arttırmıştır.

Rusya'nın son yıllarda İran'la bağlantılarını yoğunlaştırma çabaları Ankara tarafından endişe ile izlenmektedir. Türkiye ve ABD'nin Kafkaslar ve Orta Asya'da etkinliklerini arttırmalarını önlemekte Moskova ve Tahran'ın ortak çıkarları vardır. Bu

²⁹² Atilla ERALP, Özlem TÜR, "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler" Türkiye ve Orta Doğu, Tarih Kimlik ve Güvenlik, İstanbul, Haz. Meliha Benli Altınışık, Boyut Kitapları, 1999 s.81-89

²⁹³ Staphen LARABEE, a.g.e , s. 152

ise iki ülkenin artan işbirliğinin önemli saiklerinden birini oluşturmaktadır. Her ikisinde Ankara ve Washington'un Hazar Havzasında etkinliklerini arttırmalarına ve Bakü-Ceyhan boru hattının inşasına engel olmanın yollarını aramaktadır.²⁹⁴

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile önüne çıkan fırsatlardan, başlangıçta tahmin edildiği kadar faydalanamamıştır. Ancak 11 Eylül olayları Avrasya denklemine yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Orta Asya ve Kafkaslar'da kartlar yeniden dağıtılmaktadır. Bunun politik sonuçları henüz belli olmamıştır.

Türkiye'nin bu yeni fırsatları kendi çıkarı için kullanabilip kullanamayacağı, geniş çapta ülkedeki dahili gelişmelere, özellikle de dahili problemlerinin üstesinden gelip gelemeyeceğine bağlı bulunmaktadır. Dahili istikrarsızlık ve iç problemlere batmış zayıf bir Türkiye, Avrasya'ya yönelik tutarlı bir politika sürdürme gücüne pek sahip olamayacaktır. Öte yandan bu dahili güçlerin üstesinden gelebilmiş bir Türkiye, terörizme karşı savaşın önüne koyduğu yeni fırsatların avantajlarından yararlanacak bir pozisyonda olacaktır.

Amerika'nın Orta Asya politikası da son derece önemlidir. Eğer terörizme karşı savaş ABD'yi Orta Asya ile daha yakından ilgilenmeye götürürse, bundan Türkiye çok yararlanabilir. Fakat ABD, ya ilgilenmeme veya diğer önceliklerle fazlaca meşgul olma sonucunda bölgeden elini çekerse, -1989'da Pakistan ve Afganistan konusunda olduğu gibi- Türkiye Orta Asya ve Kafkaslarda yol almakta güçlük çekebilir.²⁹⁵

Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini değerlendiren Ecevit, Türkiye'nin ABD ile ekonomik ve ticari ilişkilerinin, askeri ve siyasi ilişkilerinin seviyesinden daha geri olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁶

Körfez krizi nedeniyle Türkiye'nin 35 milyar dolarlık zararı bulunduğunu vurgulayan Ecevit, Türkiye'ye büyük ekonomik sıkıntılar getiren bu durumu ortadan kaldıracak yöntemler bulunması üzerinde çalışılmasını istediklerini söyledi.

İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesinden sonra Türkiye ile ABD arasındaki askeri ilişkilerin NATO'nun da ötesine geçerek sürdüğünü, işbirliği çerçevesinin genişletilmesine rağmen, askeri yardımların durdurulduğunu hatırlattı.

²⁹⁴ Brenda SHAFFER, "Partners in Need: The Strategic Relationship of Russia and Iran., Washington DC, The Washington Institute for Near East Policy, October 2000, Chapter 6.

²⁹⁵ Stephen LARABEE, a.g.e, s. 163-164

²⁹⁶ "Ecevit'in ABD Ziyareti" 02 Mayıs 2005, http://www.belgenet.com/arsiv/ecoabd_08.html

Ecevit, "Biz aslında askeri alanda aynı tehditlere maruz bulunmaktayız. Türkiye'nin savunma kabiliyetinin tekrar değerlendirilmesi ve ABD hükümetinin nasıl katkıda bulunacağını değerlendirilmesini istiyoruz" dedi.²⁹⁷

ABD'nin stratejik çıkarları Türkiye'ye yaklaşımını saptarken Yunanistan, Yunanistan'a yaklaşımını saptarken de Türkiye boyutunun dikkate alınmasını gerektirir. Bu iki devletten birinde ortaya çıkan bir gelişme diğerinde ve Balkanlar, Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerinin hinterlandında yankı bulmaktadır.

Soğuk savaştan sonra büyük değişim yaşanmıştır. Aşağıdaki nedenlerden ötürü soğuk savaş sonrasında Türkiye ABD'nin stratejik hesaplamalarında Yunanistan'dan çok daha önemli hale geldi:

- Daha geniş coğrafi alan
- Daha büyük ekonomik potansiyel
- Orta Asya ve Orta Doğuyla bulunmaz değerdeki bağlantılar
- ABD'nin Irak'a yönelik devam eden ilgisi
- Hazar petrolünün ve gazının dünya piyasalarına Türkiye yoluyla çıkma olasılığı
- Rusya'nın geleceğindeki Türk faktörü

Yine de bundan bölge meseleleri ve Türk-Yunan ilişkileri gündeme geldiğinde Washington'un Türk tarafını seçmesi sonucu çıkmaz.

ABD'yi kaygılandıran Türk-Yunan çekişmesinden çok bunun etrafa yayılma tehlikesidir. ABD problemleri çözemediği takdirde sınırlar içinde muhafaza etmeye razı olacaktır.²⁹⁸

Enerji şirketleri son zamanlarda Türkiye ile ilgilenen önemli bir iş grubudur. Türkiye ve Azerbaycan'ı desteklerler ama Bakü – Ceyhan hattına karşı isteksizdirler. Türk ve ABD hükümetleri bu girişimi bölge ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığını azaltacağı için gerçekleştirmeye çalışırlar. ABD bu amaçla büyük elçi düzeyinde bir başkanlık özel temsilcisi atamıştır. Şirketler hattın verimli ve ekonomik olmayabileceğinden endişe duymaktadırlar. ABD – İran ilişkileri düzelirse daha ekonomik bir hattın İran üzerinden geçirilebileceğini düşünürler.²⁹⁹

²⁹⁷ "Ecevit'in ABD Ziyareti" a.g.e

²⁹⁸ Morton ABROMOWITZ "Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası", Temmuz 2000, http://www.pehlivanoglu.gen.tr/dokumanlar/amerikan_politikasi.htm

²⁹⁹ Morton ABROMOWITZ a.g.e

11 Eylül olayları, Türkiye'nin Birleşik Devletlerle –dolaylı olarak AB ile ilişkileri üzerinde önemli etkiler yapacak gibidir. Türkiye, Washington bağlantısını her zaman kendi güvenliğinin önemli bir unsuru olarak görmüştür. Buna karşılık Birleşik Devletler de Türkiye'nin en güçlü müttefiklerinden biri olmuş ve Bakü-Ceyhan boru hattının inşası, PKK'ya karşı yürütülen kampanyalar ve AB üyelik girişimleri gibi Türkiye'nin ana önceliklerine diğer AB üyelerinden çok daha fazla destek vermiştir.³⁰⁰

Birleşik Devletler; daha çok stratejik sebeplerle, Türkiye'nin AB üye adaylığını kuvvetle desteklemiştir. Geçmişte, ABD'nin Türkiye'nin adaylığı yönündeki “lobi çalışmaları” çok kez ABD- Avrupa ilişkilerinde bir sürtüşme kaynağı olmuştur. Ancak Helsinki de Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesi ile Birleşik Devletler esas amacına ulaşmış bulunmaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin AB'ne katılım hazırlıklarını tamamlaması için daha çok yol alması gerektiğinin açığa çıkması ile de ABD ile Avrupa arasındaki Türkiye'den kaynaklanan gerilim büyük ölçüde azalmıştır.

Ancak 11 Eylül olayları ABD-Türkiye stratejik ortaklığının daha da güçlenmesine yardım etmiş ve Türkiye'nin AB üyeliğine farklı bir boyut kazandırmıştır. Washington terörizme karşı savaşta Ankara'yı yaşamsal bir müttefik olarak görmektedir. Bu yüzden gelecekte AB tartışmalarında stratejik sebeplerle Türkiye'den yana olmaya daha fazla eğilim gösterecektir.

³⁰⁰Stephen LARABEE, a.g.e, s. 97-98

SONUÇ

Dünyadaki tarihsel değişimin getirdiği çok değişik koşullar ve yepyeni dengeler, Türkiye'yi gerek dış politika gerekse dış ekonomik ilişkiler alanında yeni ulusal hedefler saptamaya zorlamaktadır. Çünkü dünyada mevcut, siyasal, ekonomik ve askeri açıdan yaşanan değişim sürecine uyum sağlayabilmek Türkiye için hayati önem taşıyan bir konudur.

Türkiye'de coğrafi konumu nedeniyle Avrupa ve Asya arasında en güçlü jeo-politik ve jeo-stratejik konuma sahip ülkedir. Bu coğrafi konum Türkiye'nin dış politikasını da etkilemiş ve iki bloklu dünya sisteminde Batı blokunun Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasında önemli bir rol oynamasına neden olmuştur. Doğu Bloku'nun dağılması Türkiye'nin bu jeo-politik ve jeo-stratejik konumunu ortadan kaldırmamış aksine daha da güçlendirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkarmıştır. Hazar bölgesi, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine girdiği bölgelerin başında gelmektedir. Zira bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile büyük petrol oyununun yeni coğrafi mekanı niteliğini almıştır. Hazar'daki bu büyük oyun içerisinde, Başta Rusya olmak üzere beş kıyıdaş devletin yanısıra diğer uluslararası aktörler; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Türkiye de ciddi bir etkiye sahip olmaya çalışmaktadırlar.

Türkiye, hem sürekli Batı ile iç içe yaşamış bir Müslüman devlet olarak, hem de yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri'nce örnek alınan ve alınacak olan bir devlet olarak bölge içinde önem kazanmıştır. Bu anlamda ortaya çıkan avantajlar Türkiye'nin konumunu özgür ve demokratik dünya gözünde daha da göz ardı edilemez hale getirmiştir. Ancak tüm bu avantajlara rağmen Türkiye, bölge devletleriyle ilişkilerinde hazırlıksız yakalanmanın verdiği bocalama ile bu avantajlarını kullanamamıştır. Bu hazırlıksızlık ve imkansızlık Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye yönelik büyük beklentilere cevap verilmesini engellerken buna mücadele içindeki Rusya ve İran'ın bölgeye yönelik politikaları da eklenince Türkiye'nin beklediği ve umduğu siyasi ve ekonomik ilişkiler beklenilenin altında yürütölmüştür.

İran ve Türkiye gibi daha çok bölgesel hedefleri bulunan ülkeler bölgede önem kazanabilmek ve böylece ekonomik ve siyasal çıkarlarını gerçekleştirebilmek amacıyla ABD ve/veya Rusya ile işbirliği halinde olmayı tercih etmektedirler. Hazar Bölgesi İran açısından 1991 sonrası dinsel yakınlığın bulunduğu bir alanda ekonomik ve kültürel olarak iyi ilişkiler geliştirme ve böylece bölgesel anlamda etkisini artırma potansiyeli taşıyan bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı ABD'nin bölgedeki İran karşıtı politikalarının etkisiyle İran, Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmektedir. Hazar Bölgesi enerji kaynakları bakımından İran en kısa ve en ucuz boru hattı güzergahını gerçekleştirebilme seçeneğini sunmaktadır. Bu durum ABD politikalarından dolayı şu anda gerçekleşebilir görünmemektedir. Fakat bölge ülkeleri ile petrol değişimi olanaklarının artması İran'ın bölge için, bölgenin de İran için önemini koruyacağı anlamına gelmektedir.

Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede hakimiyet savaşı veren devletlerin politikaları da farklıdır. Birbirlerine müttefik gibi görünselerde aslında kendi çıkarlarına en çok uygun olan ve karşı tarafı en az etkili konuma getirecek politikalar benimsemişlerdir. AB ülkeleri bir yandan BTC ve Trans-Hazar projeleriyle ABD'nin bölge enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurmasından, diğer yandan da yeni hiçbir boru hattının inşa edilmemesi ile Rusya'nın hakimiyetini sürdürmesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Kendilerini bu ülkelere bağımlı kılmayacak bir alternatif tercih etmektedirler. Bu tercihler arasında İran daha ağır basmaktadır.

AB enerji gereksiniminin büyük kısmını Rusya'dan karşılamaktadır. Her geçen gün Rusya'ya olan bağımlılığı da artmaktadır. Bundan doğal olarak rahatsızlık duymaktadırlar. AB Hazar havzasındaki olası bir ABD veya Rusya hakimiyetinden hoşnut olmayacaktır. Her iki olasılıkta AB çıkarlarına terstir. Çünkü ilk olasılık gerçekleştiğinde ABD'ye karşı bağımsız, güçlü bir aktör olamayacaktır. İkinci olasılık gerçekleştiğinde ise sanayi ve gelişmesi için gerekli enerji kaynakları için Rusya'ya bağımlı kalacaktır.

AB kendisine üyelik için bekleyen Türkiye'den geçen ve Türkiye'nin içinde bulunduğu projelere de sıcak bakmamaktadır. Bu bir bakıma tezat oluşturmakta, bir bakıma da AB'nin Türkiye ile olan ilişkilerindeki düşüncelerini yansıtmaktadır.

Türkiye de Sovyetler Birliği coğrafi alan üzerinde ortaya çıkan Kafkas ve Türk Cumhuriyetleri ile dış politika alanında önemli fırsatlar elde etmiş ve İran gibi Kafkasya

ve Orta Asya bölgelerinde etkili bir devlet olma amacını edinerek bölge devletleri ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Özellikle ABD tarafından desteklenen ve bölge ile ilişkilerinin geliştirilmesi teşvike edilen Türkiye Hazar havzası enerji kaynakları ve bölgenin istikrarı için önem kazanmaktadır.

Bu kaynakların tüketici ülkelere iletimi sorunu kaynakların çıkarılması ve yapılan anlaşmalardan daha fazla önemli olmaya başlamıştır. Hazar havzası petrolünün ihracı konusunda buna aday devletler çeşitli alternatif projeler geliştirmişlerdir. Bu projeler elbetteki kendi üstünlüklerini arttırıcı, diğer devletleri ekarte etmeye yöneliktir, Türkiye'nin en önemli projesi ise Haziran 2005'te petrol akıtılmaya başlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi idi.

Türkiye için önemli olan Bakü-Ceyhan hattı özellikle petrolün kullanıcısı olan Batı ülkeleri için de önemlidir. Petrolün dost bir ülkeden geçişi, petrolün sevkiyatının güvenilirliği açısından önemli olduğu kadar stratejik açıdan da önem arz etmektedir.

ABD de Hazar petrolünün hem rezerv hem de çıkış olarak alternatifsiz Körfez petrolüne alternatif yaratarak, gelecekte Batı'nın güvenebileceği kaynak haline dönüştürmek amacını güderken, petrol yolu üzerindeki Türkiye ile de hammadde kaynak ve yollarının akışını kontrol etmeyi istemektedir. Washington'un politikasını bu gerçeği de dikkate alarak şekillendirmesi Türkiye'ye bir bakıma önem kazandırmakta ve planladığı Bakü-Ceyhan projesine de destek sağlamaktadır.

Yeni jeopolitik düzende yaklaşık on yıldır uluslararası bir mücadeleye sahne olan Hazar'daki statü tartışmalarında bugün gelinen nokta oldukça farklı bir şekil almıştır. Zira bir çok ülke başlangıçta savundukları fikirlere vazgeçmiş, bazıları ise karşılıklı tavizler vererek anlaşmaya varmışlardır. Özellikler Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan bu konuda oldukça önemli mesafeler kat ederek denizin dibinin ulusal sektörlere bölünmesi ve su yüzeyinin ise ortak kullanımı konusunda belirli bir konsensüse gelmişlerdir. Türkmenistan, Azerbaycan ile olan tartışmalı yataklar dışında bu gruba daha yakındır. İran ise en başından beri takındığı olumsuz tavrı sürdürmeye ve denizin beş eşit parçaya bölünmesi tezini savunmaya devam etmektedir. Bu sebeple eski Sovyet cumhuriyetlerinin bir şekilde anlaşabilecekleri varsayılsa bile çözümsüzlükten yana çıkarları bulunan İran'ın çözüm önerilerine sıcak bakmayacağı düşünülmektedir.

Hazar Denizi, sadece zengin hidrokarbon ve deniz ürünleri kaynakları ile değil, aynı zamanda jeopolitik konumu sebebiyle de yeni dünyanın en önemli nüfuz

mücadelesi mekanlarından birisidir. Dolayısıyla bu bölgede yaşanan nüfuz mücadelesi sadece kıyıdaş ülkelerden ibaret değildir. Uluslararası aktörlerin de faal olarak iştirak ettiği bu nüfuz mücadelesinin kısa zaman dilimi içerisinde bir neticeye varması beklenmemelidir. Hazar’da devam eden statü sorununun kısa vadede bir neticeye varması düşünülmediği gibi, bu coğrafi mekan her an yeni tartışma kaynaklarını ortaya çıkaracak bir potansiyeli de içerisinde barındırmaktadır.

Hazar’a kıyısı olan ülkelerin ilişkileri Hazar Denizi’nin statüsü, ekolojik durumu ve seviyesi ile örtüşmemektedir. Bu bağlamda, Hazar’ın statüsünün belirlenmesi ekolojik durumun ve deniz seviyesinin gerek çok yönlü tahlili gerekse belirli bir sonuca ulaşabilmesi için zaruri ve acil yapılması gereken bir iştir.

Transkafkasya-Türkiye ilişkilerinin tüm boyutları birbirini takip eder nitelikte olmakla birlikte, kuşkusuz siyasi boyut hepsini içeren ve hepsini koordine eden bir boyuttur. Türkiye’nin Transkafkasya ile ilişkilerinde bu durumu görmek mümkündür. Uluslararası konjonktürde belirsizliklerin bulunması, yeni dengelerin çok açık almaması tüm devletleri farklı arayışlara itmiştir.

Türkiye’nin dış politikasında, bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk cumhuriyetleri ve kuzeyinde meydana gelen üç yeni cumhuriyet, değişiklik gereğini de doğal olarak zorunlu kılmaktadır. Soğuk savaş dönemi dış politika anlayışı tamamen terk edilmiş, bölgesel aktör kabuğunu kırıp küresel politikalar geliştirilmesi düşünülmüştür. Bu bağlamda Türki Cumhuriyetlerle sıkı ilişkilere girilmiş, adeta ağabeylik yapılmaya çalışılmıştır. Ama gerek ekonomik yetersizlik, gerekse hazırlıksız ve bölgeyi tanıyamamanın dezavantajları bu politikaları kısmen başarısızlığa itmiştir. Dolayısıyla Türkiye bölge politikalarında küresel güçlerle işbirliğine gitmiştir. Bu ortakların en önemlisi ise, yarım asra aşkın müttefik ve stratejik ortağı ABD olmuştur. Dahil olmak istediği AB ise, Türkiye ile bölgeye ilişkin ortak stratejiler izlememiştir. Buna rağmen Türkiye gerek bölgeyle etnik-dini bağları, gerek jeopolitik konumu, gerekse uzlaşmacı politikaları ile bölgede kendine iyi bir yer edinecektir. Bunun oluşması için en önemli şartlardan birisi de; içerisindeki ayrılıkçı terörü sönmüştür ve ulusal birlikteliği sağlamaktır. Bunu da yerine getirdiği takdirde Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal’in: “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesini bölgesinde uygulayan, bölge istikrarının en önemli güvencesi güçlü bir devlet olacaktır.

KAYNAKLAR

a. GAZETELER

- ACAR Özgen, “Türkiye Dışı Dengeler Değişiyor”, Cumhuriyet, 4 Temmuz 2000.
- AKSAY Hakan, “BDT’ye “antiterör çimento”, Cumhuriyet, 26 Haziran 2000.
- AŞULA Mustafa, “Türkiye’nin Orta Asya’ya Bakış Açısı”, Yeni Ufuk, 16 Haziran 1997
- ATASOY Veysel, “Yurtdışı Petrol ve Doğal Gaz Projeleri”, Yeni Türkiye, Sayı3, (Mart-Nisan 1995).
- BARÇIN İnanç, “Rusya ile Boğazlaşma”, Milliyet, 30 Nisan 1998
- BAZOĞLU SEZER Duygu, “İran’ın Barış Saldırısı”, Milliyet, 15 Ocak 1998
- “Boğazların kapasitesi zorlanıyor”, Cumhuriyet, 25 Mayıs 1996
- “Boru hattı çok bilinmeyenli bir denklem” Yeni Yüzyıl, Nisan 1995
- ÇETİNKAYA Mirza, Murat BAKIR, Zaman Gazetesi, Orta Asya, 27.Ağustos.2000
- “Dış Basın ve Türkiye” No:221(27.11.1997).
- ELEKDAĞ Şükrü, “Boru Hattı ve Avrupa Birliği”, Milliyet, Nisan 1995.
- ERTAN Fikret, “Hazar’ın Durumu”, Zaman Gazetesi, 12 Mayıs 2001.
- Israel in Pipeline Talks with Gazprom, Financial Times, 9 Haziran 1997.
- KARAGÜL İbrahim, “Türk-Rus Cepheleşmesi”, Yenişafak, 19 Ocak 2000
- KOHEN Sami, “Boğazlar boru hattı değil” Milliyet, 12 Mayıs 1998.
- KOHEN Sami, “Orta Asya’ya Yeniden Açılırken....” Milliyet, 11 Eylül 1997
- TAVŞANOĞLU Leyla, “Bakü-Ceyhan Hattı Zarar Verdi”- Jirayir Libardiyan ile söyleşi, Cumhuriyet, 18 Haziran 2000.

b. MAKALELER

- ARAS Bülent, ÇOLAK İhsan “Amerika-Orta Asya İlişkileri”, Avrasya Etüdüleri, Cilt 3, No:3, Sonbahar 1996.
- ARAS Bülent, ÇOLAK İhsan, “Amerika-Orta-Asya İlişkileri”, Avrasya Etüdüleri, Cilt3, No:3, Sonbahar 1999.
- ARON Raymond, *Peace and War A Theory of International Relations*, NY, Anchor, 1973.

- AYDIN Turan, “Rusya’nın Petrol ve Doğal gaz Politikası”, Avrasya Etüdüleri, C.1 S.4, Kış-1995.
- BİNGÖL Yılmaz , “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye’nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi gereken Meseleler”, Uluslararası ve Avrupa İncelemeleri Araştırma Enstitüsü, ”, Avrasya Etüdüleri.
- BLANK Stephan, “Russia’s Real Drive to the South” Orbis, C:XXXIX, No:3, Summer 1995.
- BÖLÜKBAŞI Süha, “Ankara’s Baku-Centered Transcaucasia Policy” Has it Failed?” Middle East Journal, C:LI, No:1, Winter 1997.
- BROWNBACK Sam, “US Ekonomik and Strategic Interests in the Caspian Sea Region:Policies and Implications”, Caspian Crossroads Magazine, V.3, Issue No:2, Fall 1997
- COHEN Ariel, “Rusya’nın Yeni Kafkas Politikası Türk Çıkarlarını Tehdit ediyormu?” Avrasya Etüdüleri 20, Özel Sayı, Yaz 2001.
- CROISSANT Michael P., “Transkafkasya’da Petrol ve Rus Emperyalizmi”, Avrasya Etüdüleri, C.3,S.1, İlkbahar 1996.
- ÇAYHAN Esra, ATEŞOĞLU GÜNEY Nurşin, “Avrupa’da yeni güvenlik arayışları” NATO-AB-Türkiye, İstanbul, Afa Yayıncılık, TÜSES Vakfı, Kasım 1996.
- ÇELİK Kenan - KALAYCI Cemalettin, “Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü” , Journal of Qafqaz University, V.II., No.II, 1999.
- DABIRI Mohammad-Reza “A New Approach to the Legal Regime of the Sea Caspian Sea: a Basis for Peace and Development” The Iranian Journal of International Affairs, Vol. VI, No.1&2 (Spring and Summer 1994).
- GAZEL Fırat, Avrasya Dosyası, Enerji Özel, Bahar 2003, Cilt:9, Sayı:1.
- KARACABEY Kürşat, “Bakü- Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın Gececeği ülkelerin Jeopolitiği”, Türkistan Bülteni, 12 Şubat 2000.
- KARAYEL Erol, “Kafkasya’daki Etnik Sorunların Mahiyeti ve Çözüm Yolu”, Kafkas Vakfı Bülteni, No:3, Kış, 1998.
- OĞUZ Şeref, “Avrasya’da Yoksul Zengin Uçurumu Büyüyor”, Avrasya Diyalog Dergisi, S.1, İlkbahar 2000.

- ÖZDAĞ Doç. Dr. Ümit, “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, Jeoekonomi Dergisi, Cilt 1 Sayı 1, İlkbahar 1999.
- PALA Cenk ve E. ENGÜR “Kafkasya Petrolleri: 21. yy’ın Eşiğinde Hazar Havzası ve Türkiye”, İşletme ve Finans, sayı 152, Kasım 1998.
- ROULEAU Eric, “Turkey’s Dream of Democracy”, Foreign Affairs, Vol.79, No.6, November/December 2000.
- RUSECKAS Laurent, “Caspian Oil Transportaion:Insights from a Commercial Perspective”, Caspian Crossroads Magazine, V.3,Issue No.2, Fall 1997
- SCHOFIELD C.- PRATT M, “Claims to the Caspian Sea”, “Jane’s Intelligence Review, February-1996.
- SMOLİN O.N. Russia in the Global World: Answers to the Challenges of New Century ("Round table"). International Life, No: 7, 2001.
- TANRISEVER Oktay F., “Rusyave Bağımsız Türk Devletleri: Bağımsızlığın Anlamını keşfetmek”, Avrasya Etüdüleri 20, Özel sayı, Yaz 2001.
- “Trans-Hazar Doğal gaz Boru hattı için Anlaşma”, Avrasya Dosyası, TİKA Bülteni, S.114, Şubat 1999/2,.
- UCHENKO Natalya, “Rusya ve Türkiye’nin Güvenliğinde Enerji, İhracat ve İthalatın Rolü”, Avrasya Dosyası, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4.
- YÜCEL F. Behçet, “Enerji Üzerine Notlar”, Elektrik Dergisi, s.84, Ocak 1995,67-77
- YÜCEL F. Behçet, “Geleceğin Yakıtı: Doğal gaz”, Elektrik Dergisi, Mart 1998.

c. KİTAPLAR

- AKGÜN Mensur, “Türk Dış Politikasında bir Jeopolitik etken olarak Boğazlar” Türk Dış Politikasının Analizi der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der yayınları, 1994.
- ALİYEV Haydar, “Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü”, Çev. Abdullah Çiftçi, Ergun Kocabıyık, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1998.
- ARAS Osman Nuri, “Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi”, Der Yayınları, İstanbul, 2001.
- ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt II: 1980-1990), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,.

- ASLAN Yasin, Hazar Petrolleri, Kafkas Krdgm ve Türkiye,s.10
- Atatürk'un Söylev ve Demeçleri, 1.
- BAŞOL Koray, , Doğal Kaynaklar Ekonomisi, Akıselim Ofset Tesisleri, İzmir, 1991.
- BRZEZINSKI Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası Sabah Kitapları, 1998.
- DEMİR Ali Faik, "Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya", Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003.
- DOğANAY Hayati, Enerji Kaynakları, Şafak Yayınevi, Erzurum, 1998.
- ERALP Atilla, TÜR zlem, "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler" Türkiye ve Orta Doğu, Tarih Kimlik ve Güvenlik, İstanbul, Haz. Meliha Benli AltınŐık, Boyut Kitapları, 1999.
- GL Atakan ve Ayfer, "Avrasya Boru hatları ve Türkiye", İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995.
- GÜLER Yılmaz, "Dünya Enerji Stratejileri ve Türkiye", İstanbul, 2003.
- Harp Akademileri Komutanlığı , "Orta Asya- Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri", Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, Nisan 1999.
- İLHAN Suat, "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyasının Jeopolitiği, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No:134, Ankara, 1993.
- KISSINGER Henry, Diplomasi, İŞ Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- KUT Gün, "Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam", Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) T.C Kültür Bakanlığı Yayınları No:1723, Ankara, 1994.
- KUT Gün, "Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam", Bağımsızlığın İlk Yılları" haz. Büşra E. Behar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1994
- KUTLUK Dr. Deniz, "Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları, evresel Tehdit" TÜDAV, Yayın No:16, İstanbul, 2003.
- LARABEE F. Stephen, LESSER Ian O., "Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde" ev. Mustafa Yıldırım, Ötüken Yayınları, İstanbul,2004.
- MÜTERCİMLER Erol, "21. yüzyılın EŞiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli" İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993.
- NEBİLER Halil, PARLAR Suat, "Petrolün Ekonomi Politiği" , İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.

- ORAN Baskın, “Türk Dış Politikası” İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt I, Cilt II,
- ÖZKAN Reşat, “Dış Politika”, İstanbul, Çınar yayıncılık, 1996.
- PAMİR A. Necdet, “Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun”, ASAM Yayınları, Kralı Matbaası, Ankara 1999.
- RAŞİD Ahmet, “Orta Asya’nın Dirilişi (İslam mı, Milliyetçilik mi?)” Çev. Osman Ç. Denizçetin, İstanbul, Cep Kitapları, 1996.
- RAŞİD Ahmet, “Taliban-İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun” Osman Akıntay, İstanbul, Everest ve Mozaik Yayınevleri.
- SADIKLAR Cafer Tayyar, 2000’li yıllar, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 1995.
- SARAY Mehmet, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- SHAFFER Brenda, “Partners in Need: The Strategic Relationship of Russia and Iran., Washington DC, The Washington Institute for Near East Policy, October 2000, Chapter 6.
- SOYSAL İsmail, “Türk Dış politikası incelemeleri için Klavuz (1919-1993), Ortadoğu Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk; Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, İstanbul, Bağlam yayınları, 1996.
- ŞEN, Sabahattin; Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994.
- ÜŞÜMEZSOY Şener - Ş.Şen, Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları, inkılap Kitabevi, İstanbul 2003.
- YALÇINKAYA, Alaeddin; Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul, Bağlam, 1998.
- YETKİN Murat, “Ateş Hattında Aktif Politika- Balkanlar-Kafkaslar ve Orta Doğu Üçgeninde Türkiye” İstanbul, Alan Yayıncılık.
- YILDIZ Yavuz Gökalp, “Stratejik Vizyon Arayışları ve Türkiye”, İstanbul, Der Yayınları, 2001.

d.ANSİKLOPEDİLER

- Ana Britanica 15. Cilt, 1994.
- Büyük Larousse cilt: 10.
- Grolier International Americana, Sabah Gazetesi Yayınları, Cilt 7, 1993.
- Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, İstanbul.
- Türkler Ansiklopedisi, 17.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi, İstanbul,1993.
- Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, 4. Cilt, İstanbul 1985.

e.TEZLER

- BAYRAMOV Gadir, “Hazar Bölgesi ve Azerbaycan Enerji Kaynakları ve Sorunları İ.Ü. SBE Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2002.
- ÖNAL Buket, “Değişen Dünya Düzeniyle yeniden Şekillenen Türk Dış Politikasında Hazar Petrollerinin Rolü”, MÜ, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi .

f.DERGİLER

- Consulting&Business, S.9, 1999.
- Israel in Pipeline Talks with Gazprom, Financial Times, 9 Haziran 1997.

h. RAPORLAR

- DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Madencilik (Enerji Hammaddeleri: Petrol-Doğal gaz), Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2001.
- European Union, European Commission-Diroctorate-General for Energy and Transport, Green paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply, Brüksel:EU, 29 Kasım 2000.
- IEA Montly Energy Review
- KANSU Hüseyin, “2000’li Yılların Perspektifinde Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri”, TBMM Genel Kurulu Ankara, 26.06.1999
- SISAV, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, “Türkiye’nin Enerji ihtiyacı Açısından Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal gaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi” İstanbul, Nisan 1998.

- Sisav-Hazar Havzası Enerji Kaynakları.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No: Dpt: 2410 – Öik: 471 Dünyada Küreselleme Ve Bölgesel Entegrasyonlar (At, Nafta, Pasifik) Ve Türkiye (At, Efta, Kei, Türk Cumhuriyetleri, İslam Ülkeleri, Eco) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti Kitap 5 Ağustos 1995.

1. İNTERNET KAYNAKLARI

- ABD Enerji Ajansı Aralık 1998 raporu, .
- ABROMOWITZ Morton “Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası”, Temmuz 2000, http://www.pehlivanoglu.gen.tr/dokumanlar/amerikan_politikasi.htm
- ARAS Bülent, *Türkiye ve Ortadoğu: Dış Politikanın Toplumsal Kökenleri* , İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003, www.tasam.org
- ASLAN Abbas, “Azerbaycan’ın Jeopolitik Durumu, İran Toprak Bütünlüğüne Etkisi”, www.akmb.gov.tr
- BP, Statistical Review of World Energy, June 1998
- “Ecevit’in ABD Ziyareti” 02 Mayıs 2005, http://www.belgenet.com/arsiv/ecoabd_08.html
- http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.html
- http://www.cavityalcin.com/dunden_bugune_07.html
- <http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/ulus/94opec.htm>
- <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi%2011/ddg.htm>
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/raporlar/ORTA%20ASYABDT/AZERBAYCAN>
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/raporlar/ORTA%20ASYABDT/KAZAKISTAN>
- <http://www.iea.org/Textbase/about/index.htm>
- http://www.mustafatasar.gen.tr/yayinlar/dusunce_g/icindekiler.htm
- <http://www.petrolcu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=95>
- <http://www.tcberlinbe.de/tr/turkdis/genelgorunum/gen02051.htm>
- <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>
- <http://www.uluslararasıegitim.com/ulkeler/rus/yasam/tarih.asp>

- <http://www.wws.princeton.edu/cases/papers/pipeline.html>
- İNALCIK Prof. Dr. Halil, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2003. <http://www.vatankirim.net/tarih>
- JOSEPH Jofi “Pipeline Diplomacy: The Clinton Administration’s Fight for Baku-Ceyhan”, Princeton Üniversitesi, 22 Ekim 1999,
- KUMCUOĞLU Ümit, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/12/22/ozgurplatform/ozgurplatform1.html>
- MacDOUGALL James, http://www.communicate.se/cac/dataeng/st_04_dougall.html, 25 Kasım 1999
- MELİKZADE Asif, “Kıyı Devletlerinin Hazar’daki Tutumları Ve Ondan Sağlanan Doğal Kaynakların Önemi, www.asif.co.sr
- MELİKZADE Asif, <http://www.asif.co.sr>, 2. Hazar Petrolünün Tarihi Gelişimi-2001.Caspian Sea region
- OGAN Sinan, ASAM Rusya Ukrayna Araştırmaları Masası, 19 Mayıs 2004, www.StrategyTurkey.org
- RUSECKAS Laurent, <http://www.nbr.org/publications/review/vol1no2/essay2.html>, 11 Nisan 2001
- T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı,
- T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı,
- TAŞAR Mustafa, Türkiye’nin Düşünce Gündemi,
- TAŞKIRAN Cemalettin, “Türkiye Ve ABD’nin Irak Ve Ortadoğu Politikaları” http://www.stradigma.com/turkce/haziran2003/makale_02.html
- TİKA Ülke Raporları, <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Kazakistan.doc>
- TİKA Ülke Raporları, <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Türkmenistan.doc>
- Türkiye Berlin Büyükelçiliği, Türk Dış Politikası
- www.botaş.gov.tr
- www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html
- www.uluslararasıegitim.com/ülkeler/rus/yasam/tarih.asr

Sabri Zafer DOYURAN

**HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ
TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ**

İSTANBUL-2005

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
TABLO LİSTESİ	III
GRAFİK LİSTESİ	III
HARİTA LİSTESİ	III
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZAR HAVZASININ TANIMLANMASI, TARİHİ SİYASAL YAPISI VE ENERJİ KAYNAKLARI

1.1. HAZAR BÖLGESİNİN TARİHİ VE TANIMLANMASI	2
1.1.1. TARİHSEL PERSPEKTİFTEN HAZAR'IN TANIMLANMASI	4
1.1.1.1. OSMANLI-RUS DÖNEMİ	6
1.1.1.2. SSCB DÖNEMİ	8
1.1.1.3. SSCB SONRASI DÖNEM	10
1.1.2. JEO-STRATEJİK PERSPEKTİFTEN BÖLGEYE BAKIŞ	14
1.2. HAZAR HAVZASINDAKİ SİYASİ YAPININ TANIMLANMASI	18
1.2.1. SSCB DÖNEMİ VE ÖNCESİ	18
1.2.2. SSCB SONRASI DÖNEM	22
1.2.2.1. AZERBAYCAN	24
1.2.2.2. İRAN	27
1.2.2.3. KAZAKİSTAN	32
1.2.2.4. RUSYA	36
1.2.2.5. TÜRKMENİSTAN	38
1.2.3. BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERİN HAZAR HAVZASINA YÖNELİK POLİTİKALARI	43
1.2.3.1. ABD'NİN POLİTİKALARI	43
1.2.3.2. AB'NİN POLİTİKALARI	49
1.2.3.3. İRAN'IN POLİTİKALARI	51
1.2.3.4. RUSYA'NIN POLİTİKALARI	54
1.3. HAZAR HAVZASI'NIN ENERJİ KAYNAKLARININ TANIMLANMASI	57
1.3.1. DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARI VE ENERJİ PİYASALARI	59
1.3.1.1. PETROLÜN ENERJİ KAYNAĞI OLARAK YERİ VE ÖNEMİ	62
1.3.1.2. DOĞAL GAZIN ALTERNATİF ENERJİ KAYNAĞI OLARAK GELİŞİMİ	66
1.3.2. HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARI VE DÜNYA KAYNAKLARI İÇİNDEKİ YERİ	69
1.3.2.1. PETROL ÜRETİM ALANLARI VE PETROL BORU HATLARI	73
1.3.2.2. DOĞAL GAZ ÜRETİM ALANLARI VE BORU HATLARI	84

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ AÇIKLANMASI

2.1.	TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN TEMEL ÖĞELER.....	95
2.1.1.	KÜLTÜREL BOYUT.....	97
2.1.1.1.	ASYACILIK.....	97
2.1.1.2.	ORTA DOĞU/İSLAM	98
2.1.1.3.	BATICILIK	98
2.1.2.	TARİHSEL BOYUT	99
2.1.3.	STRATEJİK BOYUT.....	101
2.1.3.1.	TÜRKİYE’NİN COĞRAFİ VE STRATEJİK KONUMU.....	101
2.1.3.2.	TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL GÜVENLİK ÇEMBERLERİ VE İKİLEMLERİ	103
2.1.3.3.	TÜRKİYEDEN GEÇEN DÜNYA GÜÇ EKSENLERİ.....	105
2.1.4.	İÇ YAPISAL BOYUT.....	105
2.2.	TÜRK DIŞ POLİTİKASININ; ASKERİ, SİYASİ, EKONOMİK ARKA PLANI	115
2.3.	TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ VE UYGULANMASI.....	123
2.3.1.	STATÜKOCULUK.....	124
2.3.2.	BATICILIK	126
2.4.	SSCB’NİN DAĞILMASI İLE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİKLİKLER.....	127
2.4.1.	HAZAR HAVZASI VE ÇEVRESİNE YÖNELİK BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERLE YAPILAN İŞBİRLİKLERİ	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARININ DIŞ POLİTİKAYA YANSIMALARI

3.1.	TÜRKİYE’NİN ENERJİ İHTİYACINA YÖNELİK OLARAK YAPTIĞI ANLAŞMALAR VE PROJELER	131
3.2.	TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARININ YARATTIĞI BÖLGESEL VE KÜLTÜREL ETKİLER.....	140
3.2.1.	BOĞAZLAR SORUNU	142
3.2.2.	TÜRKİ CUMHURİYETLERLE İLİŞKİLER	145
3.2.3.	ERMENİSTAN İLE İLİŞKİLER	149
3.2.4.	RUSYA VE İRAN İLE İLİŞKİLER.....	150
3.2.5.	AB VE ABD İLE İLİŞKİLER.....	153

SONUÇ157

KAYNAKLAR161

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1: Dünyanın petrol üretimi, ithalatı ve ihracatı	64
Tablo-2: Dünyanın doğal gaz üretimi, ithalatı ve ihracatı	66
Tablo-3: Ülkeler İtibariyle Doğalgaz Rezervleri	68
Tablo-4: UEA'na üye ülkelerde sektörler itibariyle enerji tüketim payları (%).....	69
Tablo-5: Doğal Gaz Alım Anlaşmaları.....	137

GRAFİK LİSTESİ

Grafik-1: Dünya Enerji Kaynakları Dağılımı.....	59
Grafik-2: Dünya Petrol Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı (2001).....	65
Grafik-3: Dünya Enerji Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı (2001)	66

HARİTA LİSTESİ

Harita-2: Orta Asya Petrol ve Doğalgaz Bölgeleri ve İletim Hatları	57
Harita-3: Potansiyel Petrol Alanları ve Petrol Çıkarımı	62
Harita-4: Azerbaycan'ın yabancı petrol şirketleriyle yaptığı anlaşma alanları.....	73
Harita-5: Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa boru hattı (tcp).....	89
Harita-6: Mavi akım.....	91